ОГІРОК З ПОРОСЯЧИМ ХВОСТОМ

Доповідна записка вчительки малювання Ізольди Марківни Книш директорові школи

Товаришу директор!

Сьогодні, згідно з планом, я проводила урок малювання в 5-А класі. Тема уроку: зображення огірка у двох площинах — горизонтальній та вертикальній. Мала на меті привчити дітей до просторового мислення, тобто до того, щоб діти бачили і вміли зображувати предмети не плоскими, а об’ємними, тобто розгорнутими в просторі.

Перші п’ятнадцять хвилин я детально пояснювала мету уроку. (Зазначу: в класі стояв шум, і Андрій Кущолоб, якого всі називають Бен, кілька разів пірнав головою під парту і, розмахуючи у повітрі ногами, комусь вигукував: "Бий з флангів!"). Я відразу ж викликала Бена до дошки. Той, як завжди, строїв міни й пускав очима бісики, але, маючи неабиякі здібності до малювання, швидко упорався із завданням. Потім я викликала до дошки Женю Цибулько. Ви, мабуть, знаєте, товаришу директор, цю смаглявеньку дівчину з першої парти. Вона кругла відмінниця, уважна й серйозна на уроках, проте може й коника викинути: повернутися й ляснути кого-небудь по лобі. Коли їй зауважиш, сердито насупиться й пересмикує плечем: "Хай не лізе!.. Хай не щипається!" Крім того, є в неї ще одне дивацтво — прикидається хлопцем: стрижеться коротко, по-хлоп’ячому і носить хлоп’ячі сорочки й штани або шаровари. Словом, характер у дівчини нелегкий, але такої вихватки я від неї не сподівалася.

А було, товаришу директор, так.

Вийшла Цибулько до дошки, і я їй сказала: "Ви теж намалюйте мені огірок у двох площинах". І поки Цибулько щось там креслила, я пішла

між рядами парт, щоб перевірити домашнє завдання. Враз у мене за спиною почувся хрипкий, наче простуджений голосок. Той голосок чмихнув і проказав: "Хрю-хрю..." Я повернулася й побачила:

Цибулько вже намалювала овальне тіло огірка і приступила до зображення хвостика. Але хвостик закрутила так, що він став не огірковий, а поросячий. Далі, підохочена смішечками в класі, Цибулько домалювала голову і рильце. І я, на превелике своє здивування, побачила на дошці не предмет сільської городини, а справжнісіньке порося. (Додаю копію того малюнка).

Та ще більше я здивувалася, коли те порося вдруге чхнуло, покрутило хвостиком і проказало: "Хрю-хрю..."

Товаришу директор! Я не помилилася. Клас раптом притих, сидів занімівши, і в цей час ніби із-за дошки, а може, із стіни чи навіть із самої підлоги почулося густе смаковите хрюкання. Це було справді поросяче хрюкання, присягаюся — так людина, аби й схотіла, ніколи в житті не захрюкає.

Я була настільки вражена, що, мабуть, із півхвилини мовчала, не в змозі й рота розтулити. А потім мене прорвало:

— Цибулько! — крикнула я. — Що це за фокуси! Зараз же зітріть малюнок і сідайте! Ставлю вам двійку!

Цибулько стерла малюнок і набурмосена почовгала на своє місце. І так, знаєте, нервово смикнула плечем, показуючи, що вона, бачте, вельми невдоволена. А коли проходила повз мене, я загледіла таке, що й досі не можу опам’ятатися. На ній була голубенька ворсиста кофта. Верхній гудзик розстебнуто. Так от: кофта раптом настовбурчилась, під нею щось заворушилося, і тоді з-за коміра швидко висунулась... маленька волохата ручка. (Товаришу директор! Прошу повірити: я стверджую це при повному розумі і ясній свідомості). Отож висунулась

руда волохата ручка, легенько помахала в мій бік, наче сказала: "Гуд бай! До відзеня, Ізольдо Марківно!" А потім (і це, повторюю, чистісінька правда) виткнулась у прорізі кофти чиясь швидка лукавенька мордочка і показала мені язика. Язик був довгий, гнучкий і червоний на колір.

Запевняю, я не могла помилитися. У мене чудовий художній зір. З Володимирської гірки я можу легко відрізнити, якого кольору купальні шапочки у дівчат, що стоять на піску на тому березі Дніпра. Так що зорова помилка абсолютно виключається. На власні очі я бачила і лукавеньку мордочку, і червоний язик, що звивався гадючкою. Отже, висновок один: учениця 5-А класу Євгенія Цибулько прийшла на урок або з механічною лялькою (очевидно, імпортною), або з якимось живим звірятком. І одне, й друге, за вашим же наказом, товаришу директор, приносити в школу не дозволяється.

Можете уявити, що було далі. Учні посхоплювались із місць, оточили Цибулько і в один голос: "Женю, покажи, покажи!.." Кричать, стрибають, мало на голову не лізуть. Я рознервувалася, підійшла до Цибулько і сказала: "Що це в тебе за іграшка? Негайно віддай сюди!" А вона побіліла, стоїть і дивиться на мене сторопіло, наче не розуміє, що від неї вимагають. Тоді я сама (може, це й непедагогічно) обмацала її кофту, однак нічого, крім баєвої хлоп’ячої сорочки та піонерського галстука, під кофтою не знайшла. Я відкрила кришку парти, думала, що вона туди сховала свою іграшку, але і в ящику парти було порожньо, тільки валялася там скоринка сухого хліба та срібні обгортки з-під шоколаду (очевидно, для фантів). У портфелі теж нічого зайвого не виявилося.

Уявіть моє приниження, коли я копирсалася в чужих речах, а довкола товклися учні, кричали й сміялися, а Бен вигукував: "Роздягнуть! Обшукать її! Вона шпигунка!" — і корчив при цьому гримаси. Шум і галас не вщухали до самого дзвінка, я вже не могла вгамувати клас.

Оскільки урок було фактично зірвано, прошу вас, товаришу директор, розібратися в цій історії і покарати винних.

Викладач художньої вишивки та малювання

Ізольда Марківна КНИШ

В КАБІНЕТІ ДИРЕКТОРА

РАПОРТ МОЛОДШОГО СЕРЖАНТА МІЛІЦІЇ Є. М. РЯБОШАПКИ

— А-а, Цибулько! Заходь, заходь! Що це воно, скажи, в біса, за волохата ручка? Де вона взялася? Може, ти поясниш мені? Тільки зажди хвилиночку, ось я зараз із телефонами…

Петро Максимович — так звали директора школи — сидів за столом, а перед ним виблискували чорним і голубим пластиком три телефони. І всі три одчайдушно дзвонили. Одну трубку директор притискав до вуха плечем, другу — до другого вуха — притуляв рукою, а третю поклав поперед себе на столі. Так, перехнябившись на один бік, він сидів, обплутаний телефонними шнурами, і гукав у всі трубки разом: "Алло!.. Слухаю… Так-так!.. Аякже!.. Обов'язково!.."

Женя зрозуміла, що директор нескоро виплутається з телефонних розмов, і, щоб дурно не гаяти часу, почала оглядати стіни. А в кабінеті Петра Максимовича було на що подивитися. Кожного літа директор виїжджав із старшокласниками на археологічні розкопки і привозив із півдня України щось новеньке: глиняний посуд, кам’яні скребла й ножі, звуглене зерно. Обшаставши поглядом в скляні настінні полички, Женя серед стріл, гребінців, дротиків побачила… людський череп. Страшний, з глибокими ямами замість очей. Ступила ближче й прочитала: "Череп кімерійця. VII ст. до н. е.".

Вона втупила погляд у порожню трухляву коробку, з якої сипався сірий порох. І стало їй моторошно. Не хотілося вірити, що й твоя голова, повна думок, світла та всяких витівок, голова, на якій росте живий вихрястий чубець і стирчать такі неповторні вуха (настовбурчені, мов

крила у метелика, та ще й ворушаться не гірше, ніж у Бена), — що все це стане колись голим черепом, експонатом, тлінню...

Але чим довше Цибулько придивлялась до черепа, тим він менше відлякував її, а потім став навіть чимось подобатись. І захотілось їй попорядкувати коло нього: запнути хусткою, начесати косу (із ворсу чи хімічного волокна), яскравою помадою підмалювати губи. Або ні... Краще було б стати маленькою-маленькою і сховатися в череп, як у склеп, і там притаїтися. (Бо зараз директор почне розпитувати про ту волохату ручку). Принишкнути в склепі, а Петро Максимович оглянеться й скаже:

"О! А де ж це вона? Тільки що була і нема... Цибулько!" — гукне в приймальну.

І тоді Цибулько із схованки (могильним голосом): "Я тут, товаришу директор!"

Женя розтулила губи й заусміхалася. На щоках у неї зарожевіли дві симпатичні кругленькі ямки.

— Що ви там, голубонько, смішного побачили? — раптом почула у себе за спиною хриплуватий директорів голос.

Повернулась, вмить наїжачилась, різко опустила стрижену чорняву голову. В цій наїжаченій позі й застигла перед столом: упертий хлопчак, та й годі. Худий, з сердито відстовбурченими вухами, з тонкою напруженою шиєю, де росте дитячий шовковистий пух.

Директор поворушив сухими губами, тяжко передихнув і замовк. Женя й не здогадувалась, що зараз він печально думає: "Ну от. Розгадай. Стала, замкнулась, сховалась у собі й спробуй уявити, що за людина перед тобою, що за таємничий світ. Спробуй хоч грубо уявити її внутрішнє життя".

— Цибулько, підійди сюди ближче, — сказав Петро Максимович. — Ти можеш мені розтлумачити, що сіє означає. Доповідна записка Ізольди Марківни Книш — це раз. А друге — рапорт із міліції. Свіженький. Сьогодні мені принесли. Ось!

Директор витяг із шухляди аркуш глянсового паперу, на якому твердим каліграфічним почерком було виведено:

"Рапорт молодшого сержанта міліції

Рябошапки Євгена Мстиславовича".

Дівчина кинула спідлоба швидкий метушливий погляд, загледіла той папір, і перед її очима виріс оперезаний поясами кремезний рожевощокий міліціонер, з яким вона вчора мала сутичку. "Ну, все! Пропала я! Бомба!" — забилась у шибку сіренька полохлива думка. Всі кісточки у Жені занили від нудного страху. Так бувало з нею тільки в АН-2, на якому вона часто літала до баби Паші в село, коли літак раптом падав круто вниз, провалювався у "повітряні ями". Тоді в грудях ставало холодно, наче від м’ятних цукерок, а щось кам’яне давило зверху, як зараз давив їй на плечі ранець, ніби в тому ранцеві лежали не книги, а цегла.

Поки Женя виходила із крутого піке, директор — монотонно, як щось нудне й нецікаве, — почав читати:

РАПОРТ МОЛОДШОГО СЕРЖАНТА МІЛІЦІЇ РЯБОШАПКИ ЄВГЕНА МСТИСЛАВОВИЧА

Ставлю до відома дирекції 301-ї Київської середньої школи таке:

Вчора о 16 годині 23 хвилини за московським часом на розі вулиць Артема та Глибочиці мною був затриманий неповнолітній порушник

громадського порядку, який при цьому назвався учнем 5-А класу вашої школи.

Суть справи: згаданий громадянин біг до зупинки трамвая, що за кінотеатром "Комунар". Саме в цей момент відійшов 9-й номер трамвая, і громадянин, очевидно з великої досади, вдарив спортивною сумкою об телеграфний стовп і висловився: "От б-бомба! Запізнююсь!" А потім, недовго думаючи, кинув сумку за плечі, підстрибнув і вчепився ззаду за буфер вагона, щоб проїхати "зайцем". Я дав два коротких і один довгий свисток, але згаданий громадянин продовжував висіти на так званій, "ковбасі". Тоді я дав три довгі свистки — і трамвай зупинивсь. Я підбіг до порушника порядку і заявив: "Громадянине! Як вам не ай-яй-яй? Злазьте!" Та уявіть моє здивування, коли згаданий громадянин виявився не хлопцем (хоч і мав зухвалі очі, був у штанях-техасах і при коротко обстриженій голові), а виявився дівчиськом, об чім свідчила симпатія на лиці і дві ямки на смаглявих щоках. Тут я вдруге не витримав і сказав: "Ай-яй-яй! Як же вам не соромно!" А дівчисько вчепилося руками за поручні трамвая і не злазило. Я підійшов і хотів одірвати її силою. В цей час (прошу дирекцію школи звернути увагу на пойменований факт) з її спортивної сумки висунулась маленька волохата ручка, зірвала з моєї голови кашкет і по-хуліганському кинула на асфальт. Я нагнувся, щоб виловити свій головний убір під машиною, але тут відчинилися дверці, і громадянка Цибулько (так назвали її прізвище свідки) прожогом вскочила у задній вагон. Я припинив пошуки свого кашкета, що покотився у невідомому напрямку, і продовжував виконувати службовий обов'язок уже без головного убора: кинувся за Цибулько. Але дверці зачинилися перед моїм носом, трамвай рушив і хутко зник за поворотом, я навіть не встиг свиснути йому вслід. Та ще більша прикрість спіткала мене наступної миті. Слідом за трамваєм рухався багатотонний вантажний КрАЗ з панелями і бетономішалкою на кузові. Заднім колесом цей гігант переїхав мого кашкета, зробивши з нього натуральний омлет.

Прошу дирекцію школи розібратися по суті справи і покарати порушника, а також стягти з громадянки Цибулько штраф сумою 13 крб.

43 коп., що становить вартість форменого кашкета, приведеного з вини тієї ж громадянки до повної непридатності.

Молодший сержант міліції Євген Мстиславович Рябошапка

— Ну, що ви на це скажете, голубонько? — спитав директор школи й повів бровою на рапорт; він помовчав, похукав на череп кімерійця, і вже ніби звернувся до нашого далекого предка-кочівника: — Що воно в біса за ручка, га? Всі як змовились: ручка та ручка! Та ще й волохата!

Директор стомлено подивився на дівчину, поторохкав пальцями по столу. Те означало: ну-ну, чекаємо відповіді!

А Женя — саме тому, що її викликали в кабінет і вимагали від неї відповіді, — уперлась, замкнулась, як черепашка, й скоса блимала на директорову лисину. Хоч кого-кого, а директора можна було не боятися. Ні лаяти, ні читати моралей не буде. Не такий він чоловік.

Петро Максимович, як на думку Жені, людина взагалі особлива. Він був якийсь нетутешній і нетеперішній, немовби із тих часів, давніх, про які розповідав на уроках історії. Ходив у широких старомодних штанях, у такому ж широкому піджаку, носив темні галстуки і взагалі мав вигляд суворої, мовчазної людини.

Точно за дзвінком приходив на урок, клав журнал на високу учительську кафедру і важко опускався на стілець. Сидів, примруживши очі, ніби щось згадуючи. З першої парти Жені видно було легенький шовковий пух на його голові, крізь який просвічувалась лискучо-жовта, схожа на голландський сир, лисина, покопана дрібними ямочками.

Якусь мить директор мовчав.

А Женя — проглядаючи його лисину наскрізь — бачила: в директоровій голові ще кипіла пекельна керівницька робота. Там

гриміли дзвінки, відбувались наради, семінари, засідання, там складалися плани й графіки, затверджувались заходи, вислуховувались скарги й сварки. І над усім цим витав тютюновий дим, прокочувався важкий приглушений гул, як перед виверженням вулкану; в тому гулі спліталися людські голоси, телефонні й коридорні дзвінки, скрегіт трамвая із вулиці й нерівний уривчастий стукіт хворого директорового серця.

Словом, приносив Петро Максимович із собою у клас всю свою канцелярію і першу мить сидів, невладний вирватись із тьми-тьмущої своїх щоденних клопотів. Він сидів, важко віддихуючись. Очі його були прикриті сухими мішкуватими повіками.

П’ятий "А" притихав. А Женя з острахом дивилась на сіре, якесь змертвіле директорове обличчя.

Не розплющуючи очей, Петро Максимович питав:

— Усі в класі?

Черговий підскакував і коротко бовкав:

— Усі!

І тоді директор починав урок.

Говорив він тихим голосом, весь час відкашлювався, бо в нього пересихало горло. По класу лилась його спокійна, трохи шелестлива мова, його задумлива розповідь: про могутнього володаря Єгипту Ехнатона, про фараонову дружину, найбільшу красуню Сходу Нефертіті. Тепер, казав директор, дуже модні кулони з її зображенням — золотою голівкою. Навіть дівчатка з вашого класу (тут директор впівока зиркав по рядах і впівгуби усміхався) носять такі кулони, а коли я спитав одну вашу модницю (і директор зиркнув на задню парту, де гордо сиділа

Віола Зайченко й потріпувала накокошеною індіанською гривкою), коли я спитав, хто така Нефертіті, і кивнув на її кулон, то ваша подруга приголомшила мене, старого, епохальним відкриттям: вона сказала, що Нефертіті — це польська співачка…

По класу пройшовся легенький шелест — в усіх розтулилися губи, всі водночас перевели подих.

А директор говорив далі.

Може, саме тому, щоб почути його неголосну (і завжди чомусь зажурену) розповідь, клас притихав, слухав уважно, а коли Бен чи хтось із хлопців починав вовтузитись за партою, Петро Максимович уривав свою мову і з якимось болем дивився на того учня. На сухому зжовклому обличчі директора відбивалась давня втома й печаль. Навіть Бен не витримував цього погляду — втихомирювався.

Викликавши учня до Дошки, директор сидів, схиливши голову набік, і болісно морщився — може, його турбувала давня воєнна виразка шлунка, а може, для нього було мукою слухати, як п’ятикласник безбожно плутає Ахілла з Есхілом, а першу Пунічну війну з Троянською.

Дослухавши "геніального плутаника" до кінця, директор питав:

— Ну, що тобі, голубчику, поставити? Трійку чи четвірку?

У таких випадках рідко хто наважувався просити більше. Тільки Бен одного разу взяв та й бухнув не задумуючись:

— Ставте п’ятірку!

— Гаразд, — погодився директор; він спокійно підвів очі на Бена, з цікавістю оглянув цього веселого, добре вгодованого хлопця, повного

сил і здоров’я, що зараз — дещо недбало — стояв перед класом і подригував коліном.

— Гаразд, — повторив директор. — Я поставлю тобі п’ятірку. Але при одній умові: прочитай мені напам’ять уривок з Гесіода, з поеми "Робота і дні", де говориться про п’ять віків: золотий, срібний і так далі…

— Що, що? — витягнув шию Бен, зображуючи крайнє здивування.

— Про п’ять віків. Я вам задавав на позакласне читання, — і Петро Максимович процитував:

Спершу безсмертні боги, що їх на Олімпі оселя,

Вік золотий дарували для смертних, наділених словом,

Люди жили, мов боги ті, безжурні і світлі душею…

Бен прижмурив свої голубі, свої чарівно красиві, як у героя ковбойського фільму, очі. Прижмурившись, він постояв хвилину в глибокій задумі, ніби й справді згадував подальші рядки з Гесіода.

— Ні, — з гідністю вимовив Бен. — Не прочитаю. Забув.

— Що ж, буває, — погодився директор (а губи його стулилися в іронічну посмішку). — Буває. Тоді простіше запитання: що взагалі ти знаєш про Гесіода?

— Про Гесіода? — Бен знову глибокодумно примружився. Від натуги пухленькі щоки у нього налилися дівочим рум’янцем. — Про Гесіода… Гесіода… А-а-а! Так це ж той, правда? Ну, де Смоктуновський грає? На шпагах вони б'ються! Точно — це він, потрошитель!

І Бен розплющив неймовірно голубі очі й зітхнув з почуттям людини, що благополучно проскочила між Сціллою і Харібдою.

— От що, голубчику, — сказав директор. — Після того, як Нефертіті стала польською співачкою, ти зробив друге епохальне відкриття… Професор Введенський (був такий відомий історик) поставив мені "кілка" тільки за те, що я знав той уривок з Гесіода напам’ять, але збився на двох останніх рядках. А як же я тобі, голубчику, поставлю п’ятірку, коли ти — свята простота — переплутав геніального поета з якимось шпагоковтателем чи потрошителем. Так що сідай, голубчику. І май за відповідь трійку з плюсом. Плюс тобі ставлю за хоробрість.

У класі знову прокотився легенький шумок. Однак той шумок анітрохи не збентежив Бена. Плюс — це все-таки якась відзнака, а до відзнак, нагород, значків славолюбне Бенове серце було страх небайдуже.

Бен зробив такий жест, начебто повісив новенький, щойно одержаний плюс собі на груди, і гордо сів за парту.

А директор попросив розгорнути карту Аттіки й знову заговорив до класу спокійним хриплуватим голосом. Він часто зупинявся, витирав хустиною лисину, і тоді Женя бачила, як у заклопотаній директоровій голові настирливо видзвонюють телефони.

Женя — вона любила Петра Максимовича, любила його уроки, з радістю бігала в кабінет по карти й нетерпляче тягла руку, щоб її спитав. А от зараз… І сама не знала чого — нахмурилась, уперлась очима в підлогу. Так з нею траплялося завжди. Навіть тоді, коли була винна і в душі розкаювалась, вона не вміла видавлювати із себе покаянну сльозу, ще більше супилась та мовчала.

— Цибулько, — звернувся до неї директор. — Кажуть, ви ходите в басейн.

— Ходжу.

— Щодня?

— Щодня.

Дівчина відповідала, не підводячи голови. І раз у раз підсмикувала ранець. (Він найбільше її непокоїв — там вовтузився той, кошлатенький).

"Так-так. — Директор постукав пальцями по столу. — Чомусь їм здається, особливо цим п’ятикласникам, що вчитель — мало не їхній ворог. І не знають голубчики, що такий ворог, як я, не може заснути вночі без таблеток, бо лізуть у голову оці непотовкущі Бени, й Цибульки, і сотні таких, як вони, і всі різні — щирі й лукаві, добрі й злостиві, і ти про кожного думаєш: як же тобі, голубчику, вкласти в голову розум, а в душу серце?"

— Щодня в басейн — це чудово, — говорив далі директор, — Чудово! Господи, що я дав би зараз, аби хоч раз на тиждень сходити не те що в басейн, а просто на свіже повітря, десь на схили Дніпра, поблукати, подихати вільно. Але!.. — і директор скрушно розвів руками, мовляв, така розкіш не для нас, педагогів, і в його облисілій голові завихрило й заметелило — дзвінки, наради, графіки, конференції…

— Скажи мені, голубонько, сама ти ходиш у басейн чи, може, ще хтось із вашого класу?

— Сама.

— А чого? Ніхто не хоче ходити? Чи ти нікого не пробувала загітувати?

— Не хо… не знаю.

— Не знаєш. — Петро Максимович зробив паузу.

А ти дружиш з ким-небудь у школі? Або взагалі — у дворі чи в басейні? Є в тебе друг?

Женя підсмикнула ранець, переступила з ноги на ногу. Від довгого й напруженого стояння у неї аж отерпла спина. Подумала: "Гм… Чи є в мене друг? А хіба про таке говорять? Та ще дорослим?"

Друг…

Вона глянула у вікно — і засвітилось її лице, ожили й спалахнули золотистим вогнем великі світло-каштанові очі, завжди по-дорослому серйозні й трохи присмучені. Женя згадала свого Мотю, якого любила, з яким приятелювала і дружби з яким — на людях — соромилась. Бо той Мотя був удвічі менший за неї. Це дрібненьке худорляве хлоп'ятко, вухате, як і вона сама, схоже на зайчика, щодня самотньо стирчало у дворі, під кочегаркою, і дивилося на вікна Жениної квартири. Воно часто стояло з обмотаною головою (у нього від простуди текло з вушок) і терпеливо, цілими годинами очікувало Женю.

Коли дівчина виходила у двір, Мотя аж стрепенався від радості, підлітав до неї і без кінця лопотів-лопотів — швидко й кумедно. Так серйозно й заклопотано розказував їй про котів, про поламану машину, про поганих дівчисьок — про все на світі. І який він був щасливий, коли Женя дарувала йому мідні гудзики, скельця, блискучі обгортки з-під цукерок!

А ще Женя дружила з професором Гай-Бичковським із третього поверху, дружила з кондукторами трамвая, з однoруким інвалідом, що продає на базарі гарбузове насіння, з дідом поштарем, який узимку носить пошту без рукавиць і каже, що йому зовсім не холодно, з продавщицею молока, з перукарем Мусієм Давидовичем, котрий поза всякою чергою робить їй спортивні зачіски…

Та хіба згадаєш усіх, з ким дружила і дружить Женя Цибулько? І хіба скажеш про це директорові школи? (Особливо про Таємного друга, про волохатенького!)

— Ні, — холодно проказала Женя. — Ні з ким я не дружу. Уроки...

— Погано, — зауважив директор. Видно, розмова його трохи стомила, бо він усе частіше прикладав руку до хворого серця й морщився. — Погано, — повторив він. — У твої роки треба обов’язково дружити. З людьми, з деревами, навіть з павуками. Хоч, правда, я не вірю у твою самотність. Не вірю. Видно, ти просто не хочеш відверто говорити. Ну, це справа твоя...

Довгим стомленим поглядом він подивився на вікно, на штору, пожовклу від сонця й притрушену вугільним пилом: з вулиці чулося розмірене вистукування двигуна — то робітники ремонтували дорогу біля школи. Долинав скрегіт трамвая на повороті, докочувався гомін великого міста.

— Ось я про павуків згадав. А що в тебе дома є — може, кіт, чи собака, чи хом’ячок? Що ти розводиш? — тим же спокійним тоном розпитував директор.

Женя аж скривилась — наче їй наступили на ногу. З болем глянула на директора: про що ви питаєте? Який кіт, який хом’ячок? То в людей є! То в щасливих!

— Петре Максимовичу! — заговорила вона, збиваючись на сльози. — Нічого в мене нема. Нічогісінько! А я ж просила!.. Були ми на пташиному базарі, на Куренівці. І там один дядько продавав цуценятко — ну таке кошлате, таке біле, з чорним п’ятачком на носі. Я кажу мамі: давай купимо, давай, у всіх є! А мама: "Ні, — каже. — Для чого мучити живу тварину? Хто твого цуцика доглядатиме? Цілими днями нас нема, а

влітку поїдемо до баби в село — що тоді? Хай воно скавучить у квартирі?.."

Петро Максимович уважно вислухав, примружився і з хитринкою подивився на Женю.

— Ага… Ти просила, щоб купили тобі собаку?

— Цуцика!

— А той… з кошлатою ручкою? Може, це саме те, що ти хотіла?

"Так!" — мало не вирвалось у неї. Але відразу ж вона спохватилася й прикусила язика. І застигла перед столом, украй спантеличена: як же це він, Петро Максимович, про все догадався? І так хитро підвів її до слизького!

— Може, лялька, чи іграшка, чи якась тваринка — що то було в тебе з волохатою ручкою?

— Ніяких ручок, Петре Максимовичу! Ніяких! Правда!

Женя так німо й благально подивилася на директора, що в неї на очах аж закипіли сльози.

— Добре, добре! — квапливо мовив директор (і знову болісно поморщився). Він, очевидно, зрозумів, що з дівчини більше нічого не витягнеш. І тому гукнув у приймальню:

— Покличте Ізольду Марківну!

"От! Ще й Ізольда!" Женя повернула голову в куток, до черепа. І сказала собі: "Мовчи! Сховайся в склеп!" Вона й не бачила, як увійшла в

кабінет учителька малювання. Лише пролунав за спиною поспішливий перестук її каблуків, почулось коротке "Слухаю!" та війнуло від дверей духами.

— Ізольдо Марківно, — неголосно мовив директор. — Прошу вас, зайдіть сьогодні до батьків Цибулько. Дізнайтесь, як там живеться дівчинці, що в неї за батьки, і зокрема поцікавтеся, з ким вона дружить у дворі.

— Слухаю, — коротко відповіла Ізольда Марківна й поправила зачіску, що переливалася неземним фіолетовим блиском.

Коли Женя вийшла з кабінету, Петро Максимович — і то м’яко, вибачливо — зупинив Ізольду:

— Стривайте, я хотів про той огірок… Розумію, у вас програма. І все-таки… хм, об’ємне зображення огірка… У двох площинах… щось дуже мудряще. А чи не можна простіше — повести дітей у парк — зараз осінь, гарно, і хай там малюють собі — квіточки, дерева, що їм ближче до серця?

— Петре Максимовичу, — зразу почала Ізольда Марківна з високої ноти, — якщо їм дозволити, якщо пустити на самоплив, то знаєте…

— Знаю, знаю! — замахав рукою Петро Максимович, щоб тільки не починати зараз одну з тих безконечних дискусій на педагогічні теми, од яких у нього й так щодня гула голова. — Отже, прошу, зайдіть до Цибулько.

І він узявся за телефонну трубку, даючи знати, що розмову закінчено.

Тільки про одне не обмовився директор. Про дивний привид. Коли Цибулько виходила з його кабінету, він раптом побачив, як з її ранця на

мить висунулася — що ви думаєте? — та сама руда волохата ручка й помахала директорові, ніби сказала: "Бувайте здорові, Петре Максимовичу!.."

ДЕНЬ ЗОЛОТОГО СВІТЛА

Уроки давно закінчились. В порожніх класах стояла незвична тиша. Женя тупотіла одна у величезному корпусі школи. Вона спускалася вниз по сходах і заклопотано думала: "От бомба! — це в неї було таке сварливе слово — "бомба". — Що ж мені робити? Сховатися? Залізти в підвал і просидіти там усю ніч, нехай мене шукають де хочуть? Чи, може, сісти в літак та й полетіти до бабусі в Маньківку?.. Ніколи ще такого не було — двійка з малювання (у щоденнику стоїть!), до директора викликали, так мало цього — ще й додому прийдуть!"

Вкрай нещасна, вийшла Женя на ганок школи. Зітхнула, поставила ранець під ноги. Глянула вздовж вулиці — і аж стиха охнула. Ні, ви тільки подивіться: який сьогодні день, яка погода надворі!

Вона журиться, сушить собі голову, а в місті он що робиться! Жовтень прийшов у Київ! Суха, янтарна пора падолисту!

Ані найменшого вітру, ані подиху. Тихо. Лагідне сонце, і все навкруги — наче золоте: і повітря, і дерева, і дахи будинків, і тротуари. Все устелене каштановим і кленовим листям. Навпроти школи стояв маленький дерев’яний будиночок — весь дах його з горою був засипаний яскраво-жовтим листям. Повно листя лежало на балконі, на карнизах, на дерев'яних перилах. А ось! Круглі стовпи виглядали із-за паркана, і на кожному стовпі — золота пухнаста шапка!

Так повторювалося щороку. Приходив у Київ жовтень — як свято, як осінній парад дерев. Каштани, берези, клени одяглись у найрозкішніше вбрання. І щедро кидали позолоту на брук і асфальт. Місто, як здавалося Жені, з головою тонуло в пожовклому листі. І стільки

празникових клопотів з’являлось тоді у кожного! Двірники щоранку згрібали прив’яле, обтрушене листя у високі, ніби освітлені зсередини купи; машини вивозили осіннє добро за місто, але під вечір знову лежала на асфальті свіжа розкішна постіль. І в ній качались, кублились, товклися очамрілі від радості й свободи хлопчаки й дівчатка.

У ці теплі воскові дні, пронизані сонцем, обличчя у киян світились лагідним сяйвом осені. У парках бродили зачаровані фотографи, на лавочках дрімали бабусі, а в небі снували павутину реактивні літаки.

Жені захотілося кудись піти, аби подалі від дому, де її чекала не дуже приємна розмова. Вона подумала: "Куди б мені краще? Може, на Лук’янівський базар, до дядька Ореста, що продає насіння?" Базар тут близько, перейти трамвайну лінію, далі попід загорожею, через нижні ворота — і вже торгові ряди. Женя любила там бувати, особливо зараз, восени. Дерев’яні лави завалені яблуками, капустою, сушеними грибами, лісовими ягодами, а тут пахне кропом і гарбузовим насінням (це в дядька Ореста), а там вигукують: "Свіжий мед! Свіжий мед!.. Сметана!.. Яйця!.." Тільки походиш, понюхаєш — і несеш із собою пахощі осені.

"На базар!" — сказала собі Женя й спустилася з ганку.

За шкільними воротями починалась вузенька стара вулиця, де не ходили машини. Тут завжди було тихо, але зараз кричала й метушилася дітлашня. Учні молодших класів збивали каштани. Хтось один кидав палицю, а коли, торохкаючи, розсипалися по асфальту блискучі коричневі ядра, малеча гуртом налітала на них, напихала собі кишені й пазухи.

Женя зупинилась. Палицю кидав старший хлопчак, бандиткуватий, вимащений в глину. Він збивав не тільки каштани, а й листя і молоде пагілля з дерева.

— Ти що ж оце робиш? — строго, голосом своєї матері сказала Женя. — Не можеш потрусити?

Кілька пар очей повернулося до Жені — ця висока нахмурена дівчинка в шароварах, з коротко підстриженим волоссям здалась їм хлопцем, та ще й сердитим. Поки одні насторожено дивились на Женю, палиця знов полетіла вгору, і всім на голови посипався град каштанів — вони падали в зелених кожушках, і ті колючі кожушки розліталися по тротуару, як малі їжаки, а з них вулущувалися такі свіжі, такі принадні каштани, що не можна було не зупинитися і не взяти хоча б одного. Женя вибрала собі найбільшого. Він був холодний, вкритий білим туманцем. Женя витерла його долонею і мимохіть замилувалася: "Диво! І як він вродився такий!" А каштан був справді красень: тугий, темно-коричневий, поверхня гладенька і на ній — візерунок, виписаний тонкими лініями. Наче виточили його з міцного заморського дерева.

— Ей, гаврики! — гукнула Женя. — Давайте я вам натрушу! Тільки підсадіть.

Хлопчаки підсадили її. Вона вчепилась за нижню гілку, а далі полізла сама — до золотого верхів’я, до сонця, де все горіло від листя, від гарячої жевріні. Ось уже видно третій поверх школи, видно вікна учительської (там нікого немає), а поруч… А поруч, за склом, сидів зігнувшись директор, покашлював і щось писав. Жені стало жаль цієї хворої людини — сам у школі, сіра нудьга в очах, а надворі така благодать… їй хотілося гукнути: "Петре Максимовичу, виходьте на вулицю!" Ні, вона б ніколи не насмілилась покликати його.

— Давай! Трусни! — закричали знизу. — Сильніше!

— Ловіть! — Женя вхопилась за гілку, затрусила її щосили, листя й каштани з шумом посипались униз.

Вона вже й злізла додолу, взяла свій ранець, а хлопчаки штовхались, виловлювали з листя важкенькі плоди. Оце було видно, що в молодших класах змагання — хто більше назбирає каштанів.

— Гуд бай! — сказала їм Женя й повернула… тільки не на базар, а до скверика. Бо де, як не в скверику, серед пожовклих кленів, по-справжньому господарює осінь!

На перехресті Артема й Глибочиці їй довелося чекати, поки пройде суцільний потік машин. Тут стояв гуркіт і дим, під ногами двигтів асфальт, деренчали трамваї, свистів міліціонер, (то був сержант Рябошапка), затримуючи нетерплячих пішоходів. І Жені згадались батькові слова, який не любив міської штовханини. Він казав: "Місто — це товкучка, де люди наступають одне одному на ноги". Женя, як корінна киянка, не погоджувалась із батьком, але теж недолюблювала перехресть, запруджених машинами, недолюблювала стояти в диму і гуркоті. Глянула наліво-направо і спритно проскочила між машинами на той бік вулиці.

А от і сквер. Це зовсім інший світ. Шум зостався збоку, не долітав сюди скрегіт гальм — над деревами стояла ясна сонячна тиша.

На першій же алейці Женя зупинилась: ох ти ж мамочко! Листя — по самі коліна. І яке листя! Кленове! Чисте-чисте, світло-жовте, аж просвічується наскрізь. Женя підсмикнула ранець і пішла по алейці "паровозом", збиваючи ногами пухку шамкотливу перину.

І враз вона зупинилася: писк, вигуки, сміх долітали з того кінця скверу. Гляньте — та це ж їхній клас грається! Женя впізнала дівчаток, серед них гонористу Віолу Зайченко, а далі, у жовтій куряві, побачила Бена: той гасав з хлопцями, високо підкидаючи ноги, і падав сторчма у кленові купи.

Женя хотіла побігти до дівчат, але на мить зупинилася: що тут робиться?..

П’ятикласниці гралися осторонь. Раді, що вирвались на волю, вони пищали, качалися, набивали портфелі листям. "А ось подивіться який! А ось!" — показували одна одній найкращі, найяскравіші листочки. Так, це був час, коли у дівчат розпухають гербарії, а в хлопців по живому тріщать і рвуться штани — від баталій.

От і зараз у парку владарював войовничий голос Бена:

— П’ятий полк, уря-я! В атаку!

Бен і його армія нагорнули з кленового листу цілі фортеці. Навпроти — такі ж могутні укріплення: з валами, траншеями, засідками. Там заліг противник, над стіною видно було тільки носи, розпашілі щоки та гарячі від захвату очі.

— Огонь! — пролунало з обох боків, і десятки каштанів залопотіли по листю, по хлоп’ячих спинах, по головах. Хтось уже прикривався портфелем, як бойовим щитом, хтось вилазив із засідки, оточував Бена, і тоді Бен скомандував:

— Сто перша ар-рмія! Груд-дю!.. Вперед!

Він підвівся над валом у шахтарській касці, подарованій батьком, з кілограмом значків на грудях, і кинув своїх одчайдух у рукопаш. Противники зійшлися, змішались, зав'язалась запекла сутичка: хлопці збивали один одного з ніг, товкли чубами в листя, борюкалися. І важко було сказати, хто кого боре: з розтовченого листя виглядали то чиїсь п’яти, то голова, то чиїсь п’яти й голова разом.

Женя вирішила пробігти алейкою, поки не закінчилась атака. Але Бен запримітив її. Він схопився, витрусив листя з патлатого чуба й крикнув, відсапуючись:

— Сто перша, в укріплення! На горизонті — шпигун!

Зашелестіли розгрібані купи, хлопці схопились на ноги й кинулись до своїх, зайняли бойові позиції. Знов над валами стирчали тільки носи та поблискували гарячі вояцькі очі.

Женя опинилась між двома фортецями.

— А-а, Цибулько!

— Циба!

— Цибуліно! — залунало з укриттів.

— Бєгло! Шрапнеллю! Плі! — галаснув, не жаліючи горла, Бен.

Знов, як біля школи, посипався на неї град каштанів, тільки Бенові орли жбурляли їх з усієї сили. "Бомба! — сказала собі Женя. — Я вам віддячу!" Вона пригнулась, затулила голову руками й побігла.

— Давай, давай, Жабулько! — покрикували ззаду.

Каштани гупотіли по спині, а з укриттів уже вискакували Бенові хлопці. І Жені, мабуть, добре перепало б, вона й так ойкнула, коли хтось луснув її поза вухом, але тут щось сталося — вогонь раптом припинився.

Коли Женя відбігла трохи й оглянулась, вона побачила таку картину. Над обома фортецями висунулись нашорошені хлоп’ячі голови. Роти у вояків роззявлені від здивування. А між фортецями робилося щось

неймовірне. Там лежав товстий шар листя, і зараз під тим листям щось бігало. І не бігало, а носилося, немов кульова блискавка, залишаючи за собою звихрений слід, — листя дибилось, шаруділо, випиналося бугром.

— Кіт! Кіт! — закричали воїни.

— Їжак!

— Лисиця!

Хлопці навперейми кинулись за тим клубком: "Ось! Ось воно! Ловіть! Каскою, каскою його!" Вони ганялись, падали, пірнали в купи, шастали руками там, де щось ворушилося, але щоразу хапали облизня! Оте, прудке й невидиме, заметляло ще швидше. Хлопцям і на думку на спадало, що то і не кіт, і не лисиця, а щось зовсім інше. Хіба кіт чи лисиця залізли б під товстий шар листя?

Женя постояла, подивилась, як падають і гребуться у кучугурах Бенові орли, тихенько всміхнулась і промовила: "От дурні! Ніколи вони його не спіймають!"

Хлопці зовсім забули про Женю, і дівчина спокійно пішла собі геть.

Коли виходила із скверика, щось зашелестіло в кущах, а потім, як невидимка, пронеслось у повітрі і сіло їй на плече. "От молодець! — сказала Женя. — Ти врятував мене від дурнуватого Бена. Спасибі!". Вона цмокнула у теплу волохату лапку.

Їй стало зовсім не страшно. Вона ж не сама, а вдвох — з волохатеньким другом. З ним можна помандрувати куди завгодно.

Сіла в тролейбус, що їхав вісімнадцятим маршрутом, і подалась ще далі від дому. Зійшла біля обласної лікарні. І переконалася: ні, таки справді варто було сюди заглянути! Тут, понад Бабиним яром, росли

могутні тополі, каштани, дуби — і ще більше, ніж на Лук’янівці, лежало всюди листя. За кожною "Волгой" чи "Победой", що пролітали вулицею, неслась ціла заметіль, і довго кружляло в повітрі золотисте розметане листя, чіпляючись потім на балконах, на електродротах.

Женя пішла далі, до спуску.

Ступала не поспішаючи, дивилася туди, де між провулком голубіло небо. І дивне відчуття охоплювало її: ніби от-от скінчиться земля, а далі буде тільки небо, і вона вийде прямо у голубий простір. Дівчина підходила до самого схилу, і це відчуття посилювалося, бо перед нею, за крайцем гори, не видно було ні лісочка, ні води, ні цятки землі, а тільки небо, і починалось воно просто у Жені під ногами. Здавалося, розбіжись, махни руками — і полетиш.

Ступила ще крок — і аж дух перехопило. Яка широчінь! Внизу в’ється дорога, по ній, наче прив’язані до дротів, поволеньки сунуть такі маленькі на відстані жовтобокі тролейбуси. А ген у голубій димці розкидано квартали Подолу й Куренівки, а за ними — у синюватій ясній далині — видно плеса Дніпра, кручу і Вишгород на горі, греблю Київської ГЕС і навіть — у мареві — сріблясте коливання Київського моря.

Жені здавалося, що вона бачить ще далі, бачить Полісся, озера, глухі соснові пущі, де бродять дикі кабани, лосі й олені, де починається царство чистої незайманої природи. І легкий світлий сум огорнув Женю — за подорожами, за тим широким світом, що відкривався згори, а їй треба йти додому і сідати за уроки, бо й так уже добру годину прогуляно.

ВІЗИТ ІЗОЛЬДИ МАРКІВНИ

Женина мати поралась на кухні. Вона раніше прийшла з роботи — а працювала Галина Степанівна друкаркою на республіканському радіо — й заходилася прати білизну. Розколотила мильний порошок, увімкнула

пральну машину — і в цей час пролунав дзвінок. З мокрими розчервонілими руками Галина Степанівна й відчинила двері.

У коридорчик зайшла молода, модно одягнена жіночка — в перламутрових чоботях, в яскраво-жовтій блузці, в червоній клейончатій спідниці, туго підперезаній широким лакованим поясом. І розфарбована вона була яскраво: волосся попелясто-сіре, з фіолетовим блиском, вії густо-сині, підкручені, а на губах — у тон чобіт — бліда перламутрова помада.

Галина Степанівна трохи розгубилася: така перед нею красуня, а сама вона стоїть у фартусі, в простій домашній кофтині, з закачаними рукавами, руки в милі.

— Добрий день, — сказала гостя й мило всміхнулася. — Будьмо знайомі: я Ізольда Марківна, вчителька вашої доньки.

Галина Степанівна, котру і на роботі, і у дворі звали всі Галею чи Галочкою, може, за простоту, а може, тому, що була вона щупленька, немов школярка, так і відрекомендувалася:

— Галина, — і ще більше почервоніла.

Ізольда Марківна, як кольорист, одразу відзначила, що в матері і в Жені однакові очі — світло-коричневі, уважні. На сонці вони стають золотисті, дуже гарні.

— Прошу, заходьте, — заметушилася мати, запрошуючи вчительку в кімнату.

— Ні, ні, — притулила палець до перламутрових вуст Ізольда Марківна й таємниче кивнула Галині. — Дочка там, у кімнаті?.. Ходімо на кухню. Мені треба з вами трошки посекретничати.

"Там такий розгардіяш", — хотіла було сказати Цибулько, але не встигла і заїкнутись, як Ізольда пройшла вже на кухню. Її анітрохи не збентежило, що тут усе розкидано. Вчителька прогребла собі місце біля столу, сіла, заклавши ногу на ногу. Жвавим поглядом обвела стіни й промовила:

— А знаєте, що вам тут не вистачає? Радіоли. Або хоч приймача. Я, коли приходжу з роботи (а приходиш завжди знервована), вмикаю музику — щось легке, естрадне — і тоді мию, варю, прибираю. Під музику краще, — і вона знов мило всміхнулася.

Женина мати стояла перед нею розгублена, з цікавістю й острахом дивилась на молоду й вродливу вчительку, милуючись її ніжним, свіжим кольором обличчя, її білими акуратними пальчиками.

— Скажіть, щось, видно, Женя у школі накоїла? — обережно спитала Галина Степанівна.

— Ні, ні, не хвилюйтеся! — змахнула синіми віями Ізольда Марківна. Вона зиркнула по столу, побачила печену картоплю і смачно прицмокнула. — О, печена! В кожушках. Давно я такої не пробувала. Дозвольте одну…

— Ради бога! — зраділа мати. — Беріть! Ось хліб, а он діставайте сіль.

Не дивлячись на свій розмальований (Бен казав: марсіанський) вигляд, Ізольда Марківна виявилася людиною напрочуд простою і балакучою. Швидко обчистила картоплю, не забруднивши червоних лакованих нігтів, посипала сіллю й надкусила. І тут же порадила Галині Степанівні не мучитись дома з білизною, а здавати в пральню. Це дешево, швидко, а головне — ніякої мороки; а у вивільнений час можна з чоловіком піти в кафе чи в кіно.

— А у вас є чоловік? — мала необережність спитати Галина Степанівна.

— О, ви не знаєте?! Та мій Геночка! Він недавно захистив кандидатську дисертацію!

Словом, Галина Степанівна, сама того не відаючи, навела вчительку на улюблену тему: Ізольда Марківна була безмежно закохана у свого чоловіка, пишалася ним і кожному стрічному, хотів той слухати чи не хотів, розповідала про нього.

Геннадій Книш, "мій Геночка", як любила повторювати Ізольда Марківна, працював науковим співробітником в Інституті фізкультури. Вивчав, які біохімічні процеси відбуваються в організмі спортсмена, коли той біжить на довгі дистанції. Як справжній науковець, Книш експериментував на собі: наче космонавт, обвішував себе датчиками, батарейками, мікроприладами і відправлявся у Пущу-Водицю. Там, на лоні природи, де ніхто не заважає, він бігав. Бігав, аж поки не трапилася з ним у лісі пригода, з одного боку, страшна, а з другого боку — щаслива. Щось у нього не клеїлось, не виходили останні розрахунки. З великої досади він забіг дуже далеко, в лісову глушину, і наскочив на дикого кабана. Вепр прокинувся осатанілий і побачив людину, вздовж і впоперек обліплену наклейками. А головне — та людина тікала. Книш не знав (та він і не побачив вепра), що звір має хижий інстинкт: раз ти тікаєш — обов’язково за тобою поженеться.

Зайнятий експериментом, Книш раптом почув за спиною страшне рохкання. Оглянувся — гострі ікла настигали його. Геночка, казала Ізольда, помчав щодуху, вмент побивши всі світові рекорди. Але й вепр не відставав. Він летів, як розпечена комета. Порятунку не було — і Книш на страшній швидкості спрямував своє тіло на сосну. Його викинуло вгору, на самісіньке верхів’я, наче вибухом. Та не в цьому суть, сказала Ізольда. Уже там, на дереві, Гена глянув на прилади — а вони були аж гарячі — і крикнув на всю Пущу: "Ура! Є!" Словом, вийшли оті розрахунки, над якими Геннадій Книш марно бився майже півроку…

— І як пройшов захист дисертації? — зацікавлено спитала Галина Степанівна.

— Блискуче! В ресторані йому піднесли засмажене порося — в знак того, що дикий кабан допоміг зробити геніальні розрахунки.

Жінки весело розсміялися і перейшли у розмові на "ти". (А в пральній машині, помічала господарка, холоне вода і спінене мило осідає на дно). Тим часом Ізольда Марківна почала дипломатично розпитувати, яка у Цибульків сім’я, як живеться дома Жені, чим вона зайнята у вільний час.

— Ну, яка у нас сім’я? — перепитала мати. — Нас троє: Женя, чоловік і я. Чоловік зараз на роботі, він майстер на всі руки: і маляр, і художник, і реставратор. Непогано заробляє. Маємо дві кімнати: у першій ми з Васею, тобто з чоловіком, а в тій, тихішій, дочка. Там Женя спить, там робить уроки. Стараємося, щоб було тихо. Правда, — якось вибачливо додала Галина Степанівна, — я друкарка, часто беру додому рукописи і клацаю на машинці, але стараюсь більше на кухні, щоб не заважати..

— Ясно, ясно! — бадьоро перепинила вчителька і сказала, що вона, власне, так і думала: у них чудові домашні умови, дружна сім’я. (Тут Галина Степанівна спохмурніла, але одразу й зігнала тривожну тінь з-під очей). Що все добре — видно по дочці: Женя вчиться тільки на "п'ятірки". І не того прийшла Ізольда Марківна, зовсім з іншої причини. Бачите...

Вчителька у двох словах розповіла, що трапилося на уроці: про той огірок з поросячим хвостом, про хрюкання й волохату ручку.

— Невже? — щиро здивувалася Галина Степанівна. — А я бачу: прийшла Женя якась винувата: мовчки поїла і бігом за уроки.

Мати згадала також, що останнім часом дочка взагалі чомусь насторожена. Скрипнеш у її кімнату — схоплюється (і так нервово), наче їй треба щось приховати.

Ізольда Марківна замислилась. Потім сказала поважно, тоном людини, що робить глибокодумні висновки:

— Чудесно. Значить, вона і дома така ж потайна, як і в школі. А не можете сказати, з ким вона дружить, з ким ділиться секретами?

Галина Степанівна зітхнула й рукою, на якій уже підсохло мило, поправила волосся. Видно, їй не хотілося говорити, але вона призналася:

— Бачите, тут і ми винуваті. Є у дочки одна примха… ну, дитинність. Ще малою взяла собі в голову: хочу бути хлопцем. Скільки їй років тоді було? Три, може, три з половиною. Поїхали ми в Крим, в Алушту. Відпочивали там. Женя гралася на пляжі з якимось Стасиком. Весь час вони вдвох. І чим той хлопчик до смаку їй припав — хтозна. Приїхали додому, а вона в одну душу: я Стасик, давайте мені штани, давайте пілотку. Ми якось і пішли на повідку: Стасик — то й Стасик, хай собі грається.

І нам цікаво. Коли, дивимось, а воно з балощів повертає на серйозне: треба вести її в садок — плаття нізащо не хоче. Реве: "Я Стасик! Штани мені! Бо у дворі сміятимуться!" І справді, думаю, будуть сміятися — всі вже звикли, що вона Стасик… Так, знаєте, до самої школи в штанцях, в хлоп’ячих сорочках і ходила. Гляну на дівчаток — з бантами, з кісками, гарненькі всі, як метелики. Аж гірко мені: чи не обікрали свою дитину? Кажу їй: давай, Женю, й тобі заплетемо косу. Де там! І не підступайся! Ремінь їй треба, пістолі, погони — все, як у шибеників.

— Значить, вона більше з хлоп’ячою компанією водиться?

— Отож і біда. Вийшло, що зараз нема у неї товаришів серед таких, як сама. Дівчаток Женя й досі обходить, бо вона хлопець, а хлопці, коли менші були, то приймали її, а тепер не приймають, бо таки дівчисько. Покрутиться сама у дворі та й горнеться або до дітлахів (є такий друг у неї Мотя), або до старших, до дорослих. Професорові Гай-Бичковському набридає…

— Останнім часом, — вела своє Ізольда Марківна, — ви їй ніяких іграшок не купляли? Ну, таких, щоб пищали або хрюкали?

— Та, господи, які іграшки! Нема їй тепер коли з цяцьками гратися. Ото уроки, басейн, вечорами книга або до професора збігає — і все…

— Гм, дивно, — нахмурила тонкі шнурочки брів Ізольда Марківна. — Що ж то в неї було в класі? Хіба що якесь цуценя принесла з собою?.. Так ні ж, по-поросячому хрюкало…

— А-а-а, ви знаєте, — аж розцвіла від здогадки Галина Степанівна, — може бути! Цуценя! Вона давно погрожувала: якщо не купимо цуценяти, сама заведе — спіймає або випросить у когось. Таку образу на нас затаїла — не питайте! Я розумію дітей, та ще цих міських. Ви подивіться влітку, на канікулах — вони сохнуть, нудяться без річки, трави, метеликів. Їм хочеться когось жаліти, годувати. На те вони й діти. Але що ми зробимо? Де, скажіть, і як нам держати того собаку?

— Правильно! — підтримала Ізольда Марківна. — Я сама так думаю: заведи в квартирі собачник, не матимеш часу і в театр піти чи в кіно.

Учителька знову замислилась, потім спитала:

— А можна подивитися, що Женя зараз робить?

— Чого ж, можна. Ходімте!

— Ні, ні, Галочко, ви мене не так зрозуміли. Давайте обережно. Навшпиньках. Щоб не злякати її. — Ізольда Марківна звелась на пальчики й пройшлась, показуючи, як це треба зробити.

Крадькома, пересміхаючись, вони подибали в кімнату. "Якось воно й недобре підглядати", — подумалось матері, але заперечувати вчительці вона не посміла. Вдвох підійшли до дверей. І як подруги на фотографії, притуливши одна до одної голови, примовкли.

У Жениній кімнаті було тихо, наче там і живого духу нема. Сонно цокав будильник. І раптом почулася розмова — коротка й неголосна. Говорило двоє. Так, саме двоє. Один голос Женин, це без всякого сумніву. Вона щось спитала. Їй відповів хтось інший — тонким шепелявим голосом, з похрипуванням. Здавалося, говорив дідок або хтось простуджений.

Мати зробила здивовану міну: хто б то міг бути? Адже до них ніхто не заходив. Цікаво! Вона легенько прочинила двері. Дві голови, її та Ізольдина, одночасно просунулись у кімнату. Очі нетерпеливо забігали по долівці, по стінах.

Ага, ось Женя. Сидить на підлозі і будує з книжок високу споруду — хмарочос чи скоріше Пізанську башту. Башта трохи погойдується, хилиться на один бік, а Женя — вона зараз така зосереджена; не дихає, сидить прикусивши язика — хоче покласти зверху важкенький том словника.

— Слухай, — звертається вона до когось. — Підіпри стіну. Ось тут, бо завалиться. Та швидше!

І диво! Хтось інший, маленький, схожий на чоловічка (тільки, здається, з хвостом) визирнув із-за купи книг і простяг дві лапки, щоб підперти…

— Ну! — не стрималась Ізольда Марківна, ошелешена тою чудасією. — Бачите, ручка! Волохата!

Женя здригнулась, різко крутнула плечем, книги гупнули на підлогу, її помічник шаснув геть, наче його й близько не було.

Якусь мить панувала тривожна мовчанка.

Жінки стояли, до половини просунувшись у кімнату, і їм незручно було за підглядання (точніше, за те, що їх піймали на цьому). А Женя — вона як повернулась обличчям до дверей, та так і застигла, бліда й розгублена.

Ізольда Марківна отямилась перша. Випросталась, тріпнула фіолетовою зачіскою і відчинила двері. Сказала, надаючи голосові фальшиво-бадьорого тону:

— Ну, от, Женечко, я й завітала до вас. Ще раз — здрастуй! Чого ти зблідла? Мене злякалась? Чи не рада, що я прийшла в гості?

Галина Степанівна не вміла так прикидатися, вона все ще стояла, немов приглушена, і їй двічі було незручно — і перед дочкою, і перед вчителькою.

— Женю, з ким ти розмовляла? — як можна лагідніше спитала мати.

— Як? Коли? — по голосу відчувалося, що Женя злякалась, але оволоділа собою, напружилась і готова до захисту. — Коли? — зробила вона невинну міну.

— Тільки що.

— Ні з ким я не розмовляла.

— Женю, ми чули. На власні вуха. Ти чесна людина — скажи.

Дівчина обвела поглядом підлогу, де валялися книги, і ніби здогадалася, про що мова.

— А-а! Так то я сама з собою.

У матері тінь попливла по обличчю. Сором! Неправду говорить дочка. Та ще й при вчительці.

(А Женя казала правду. Тільки мати й вчителька забули в цю мить, що до таких людей, як Женя, часто приходять таємні друзі — із підвалу, горища, із старого покинутого будиночка за стадіоном; ці друзі приходять тоді, коли ви дома самі й вам хочеться з кимось порозмовляти).

Словом, Галина Степанівна більше не стала розпитувати дочку, кивнула Ізольді Марківні: ходімте на кухню. Там вона вибачилась перед учителькою, сказала, що сама поговорить із дочкою — досі вона ніколи й нічого не приховувала від неї. "Розпитаю і прийду до школи", — пообіцяла мати.

Жінки попрощалися, Ізольда Марківна на прощання мило всміхнулась і ще раз нагадала:

— А радіолу купіть. І обов’язково поставте на кухні.

…На вулиці стемніло. Спалахнули за вікнами ліхтарі, ще напруженіший став гул машин — відчувався кінець робочого дня. Галина Степанівна поспішала — мав прийти чоловік, а на плиті ціла виварка білизни. Вона прала, викручувала простирадла й наволочки, міркувала, що зготувати на вечерю, але всі думки й клопоти заступало одне: що сталося з Женею? Що в неї за таємниці? Чому вона криється і говорить неправду? Може, оце й наступає той складний, перехідний

період життя, коли ламається не тільки голос, а й характер, звички і дитина стає дорослішою? Раніше дочка була як чисте скло — все у неї на виду, все ясне й відкрите. А тепер — якась упертість, мовчання, якісь секрети.

Галина Степанівна сяк-так прибрала на кухні й зайшла до Жені. Та сиділа за столом, перед лампою, заглядала в розгорнутий підручник і щось писала. Худе смагляве обличчя було зосереджене, чубчик стирчав їжачком. А вуха — мабуть, від того, що дівчина заглядала в підручник, — злегка ворушилися.

— Задачі робиш? — спитала мати.

— Задачі.

— Виходять?

— Виходять.

У Жені завжди виходило. І задачі, й англійська, й ботаніка. Вона ніколи не просила батьків, щоб їй допомагали.

Мати постояла коло дверей, зітхнула й почала здалеку:

— Женю… Чого ви все-таки балувалися в класі?

Женя страдницьки глянула на матір, ну що, мовляв, від мене ви хочете? І як вам пояснити?

— Знаєш, мамо, от коли вона прийде в клас, Ізольда Марківна, і просто розмовляє з нами на перерві, то така весела й хороша, і дівчата липнуть до неї — розпитують, роздивляються. А як почне урок пояснювати — ну, так нудно, так нецікаво.

— Як це нудно?

— Та просто. Аж спати хочеться… А от директор, у нього все навпаки: сам нудний, наче сердитий, а заговорить про Троянську війну — у класі тихо-тихо, навіть Бен мовчить, тільки сопе…

Мати так і не втямила, чого зірвався урок малювання. Тоді спитала відвертіше:

— Ну, а те звірятко, що в тебе було? Десь мабуть, на вулиці знайшла?

— Мамо, — глянула Женя благально, — що ви всі до мене?

На кухні в цей час щось зашипіло — видно, збігла молочна каша, і мати, охнувши, побігла туди, звільнивши Женину душу від настирливого розпитування.

Проте сьогоднішній день не закінчився для дівчинки так благополучно.

ВАСИЛЬ КІНДРАТОВИЧ НА ТРИБУНІ ООН

Київ затих. Була друга година ночі. Мати й Женя вже спали, коли на сходах почулися важкі повільні кроки — здавалося, хтось там шкребе мітлою. То повертався додому тридцятип’ятирічний прем’єр сім’ї — Василь Кіндратович Цибулько. Худий і насуплений, з перекошеними окулярами на носі, він ішов, добре заточуючись, однією рукою хапався за перила, а другою притискав до грудей сундучок з малярськими щітками. На першому марші Цибулько зупинився, передихнув і сказав: "Леді й джентльмени! Вони затопили двадцять шість контейнерів на дні Атлантичного океану! — Він ткнув пальцем у стіну. — Ви знаєте, що це означає? Це загроза світовому океану!" Цибулько похитався, строго подивився на котячу фізіономію, видряпану кимсь на рудій стіні.

Посварився на кота й почовгав далі, на другий поверх, до своєї квартири. Довго встромляв ключ у замок і ніяк не міг попасти. Тоді виголосив знову: "Джентльмени, ви знаєте, що в тих контейнерах? Страшна отрута? Так, страшна отрута. Це вам кажу я, Василь Кіндратович!.. Схаменіться!.."

Щоб зрозуміти, до кого адресує свою промову Цибулько, треба повернутися трохи назад.

Василь Кіндратович різко спускався на землю. Цілими днями лазив на риштуваннях, десь під куполами собору, на дахах, на баштах, словом, там, де стружуть холодні вітри і де хмари товчуться над головою. В небі, на верхотурі, він був перший маляр у Києві. Так в усякому разі казав сам про себе: "В цьому ділі я перший — пошукайте ще такого!" Він дуже пишався тим, що фарбував стіни університету, білив і підсинював дзвіниці Софійського собору, прикрашав фасад піонерського Палацу. Він був не тільки маляр, а й ліпник, художник, реставратор.

Словом, там, на риштуваннях, Цибулько мав золоті руки. А коли спускався на землю, то ті руки інколи тяглися… до чарочки.

Треба сказати відверто: Василь Кіндратович пив рідко. Якщо й пив, то принципово — тільки тоді, коли знаходив у газетах якесь страшне повідомлення: про атомні вибухи, отруєння води чи атмосфери або щось подібне, йдучи додому з роботи і серцем відчуваючи тривогу, Цибулько заглядав до газетних вітрин, і якщо знаходив там тривожні вісті, бив себе картузом по коліну й казав: "Я так і знав! Я їх попереджав!" Обурений до краю, рішучою ходою прямував у винний погрібок, щоб там, за столиком, знайти собі співрозмовника (друга чи суперника) і довести йому: треба пристукнути імперіалістів, і негайно, бо вони доведуть нашу землю до повної катастрофи.

Так було й цього разу. На першій сторінці "Известий" він прочитав повідомлення — "Смертоносний вантаж", де говорилося, що Вашінгтон затопив у водах Атлантики 3000 тонн отруйного газу. Це настільки його потрясло, що він замовив собі потрійну порцію вина, мало не побив дідка-компаньйона, який заявив, що газ — то мильні бульбашки, рознесе його океанська вода й сліду не залишиться.

Розбушованого Цибулька ледве втихомирили й спровадили за двері погрібка.

До глибокої ночі ходив після того маляр Цибулько площами й бульварами Києва, закликаючи громадян до пильності. Вилазив на тумби, на лавки, на гранітні парапети й виголошував:

— Громадяни, люди й товариші! Океанська хвиля несе страхітливу отруту! Вона наближається! Береги Європи вже чорні!..

Він підносив себе все вище й вище — на обласні, на союзні трибуни. А скоро виступав у Ленінграді, в Парижі, на європейських конгресах. Голос його міцнів, набирав ораторської сили й розкотистості. І ось, зіп’явшись аж на трибуну ООН, він прихилитався до свого будинку на Стадіонній вулиці, намацав двері квартири й неслухняними руками відімкнув замок. Пропхавшись у коридорчик, сказав:

— Океан отруєно, тисячі китів викинулись на пісок Флоріди.

Проте, по запаху свіжої білизни, якось одразу відчув, що він уже дома. І блискавично переродився: умовк, наче аж протверезів, став навшпиньки. І, як балерина, нечутно прослизнув у кімнату.

З відчуттям, що завтра йому перепаде, він і заснув.

Снились йому вибухи, землетруси, гірські обвали. Океанські хвилі підкидали Цибулька вгору й сторчма опускали вниз, у грудях не

вистачало повітря, і хтось настирливо лоскотав йому в носі. Цибулько чхнув і прокинувся. І ніби почув із темряви шепелявий голос. Той голос проказав: "Хо він хропе на всю хату!.. Поверхнись мені й цить!" Чиїсь волохатенькі пальці знову налапали його носа і почали обережно просовувати в ніздрю сірника чи паличку. "Ап-чхи! — злякано пирхнув Цибулько. — Який це біс тут лазить?" А в темряві на його грудях щось пововтузилось і знову прошепелявило: "Хропе!.. Тхи в мене зараз похропес!.." І провело під носом волосинками, аж затхнуло грибками, пліснявою — явно не людським, а звіриним духом.

Цибулько похолов: диви, що за очмана?!

Хотів поворушити рукою — не ворушиться, отерпла рука, стала як мерзла рибина. І пальці злиплись, наче у мертвого. Тільки чуб стовбурчився, наче трава у мурашнику. Він лежав заклякло, не дихав; потім розвів-таки пальці, тихенько просунув їх у темряву і смикнув за шнур. Спалахнув торшер. І ось! Прямо у нього на грудях! Перед самим носом! Сиділо якесь бісеня. Примруживши, затулялось од світла долоньками. Було воно руде, маленьке, з волохатими ручками.

Розуміючи, що він добре хильнув, що все це могло йому приверзтися, Цибулько все-таки дригнув коліном і закричав:

— Геть! Іди звідси! Киш, очмана!

Напружився, ліктями й колінами підкинув простирадло, рвонув його з себе.

Звірятко гупнуло на підлогу, перекинулось, але відразу ж схопилося і зацокотіло копитцями по паркету. За ним волочився цупкий, довгий, з китичкою на кінці хвіст.

— Галю, чорти! Чорти в хаті! — несамовито заторсав жінку Цибулько.

Крик у квартирі розбудив Женю.

Стривожена, вона прокинулась, закліпала віями, зганяючи сонну сліпоту. Кругом було темно й сіро, тільки за вікном, у провулку, горіла електрична лампочка, немовби Обгорнута жовтим пухом. Тиша надворі, ніч, пізня година. А десь поруч, за стіною — якийсь шум, гвалт і батьків голос:

— Стій! Лови, лови його!

Щось брязнуло (ніби чашка) і з дзенькотом розсипалось на друзки.

Женя нарешті второпала, що цей гамір не в сусідів, не в Жупленка, де завжди сваряться, а саме в них, у першій кімнаті. Чути було, як бігав там батько, за кимось ганявся і вигукував:

— Ага! Ось я тобі зараз! Стій, ти куди!

Дівчина скинула ковдру й посунулась униз, ногами відразу піймала свої розтоптані капці. Стала, боязко озирнулась: іти їй туди чи ні? І що там робиться?

А в першій кімнаті було ввімкнуто світло, внизу під дверима ясніла вузенька біляста смужка. І здригалась підлога, тупіт, ляскання, шарудіння — наче в класі, коли грають вони гуртом у квача. Ось гуркнули стільці, батько закричав:

— Стоп! Ні з місця! Зараз накрию!

І, мабуть, стрибнув з канапи, послизнувся на паркеті, бо застогнав і сердито вилаявся.

О! Прокинулась мати. Сонним роздратованим голосом затягла:

— Господи! Що ти робиш, Василю? Що ти затіяв серед ночі? Людей побудиш!

— Галю! — важко сопів батько. — Галю, чорти в хаті! Диви — оно під стіною стрибає!

— Набрався! Я так і знала! Вже чорти в очах тобі скачуть. Казала, до чого доведе тебе чарка!

— Та ні, подивись, Галю! Під тумбу заліз, під телевізор. Прищулився. А очі!.. Зелені баньки, аж страшно!

Цибулько то хихотів, то злякано відскакував, і голос був у нього хрипкий і писклявий від збудження.

— Васю! — не на жарт стурбувалася мати. — У тебе часом не біла гарячка? Ляж засни, заспокойся…

А батько розпачливо:

— Та встань, прошу! Встань, Галочко! Он він сидить у кутку. Подивись! Ну, прошу тебе!

Зарипіла канапа. Видно, мати підвелася з постелі.

Женя стояла за дверима у нічній сорочці, і під ребрами їй закололо — чи від холоду, чи від нервового дрожу. Легенько, одним пальчиком вона потягла на себе двері і, коли смужка світла навкіс перерізала стелю, заглянула одним оком у щілину.

Батько й мати стоять на колінах і, наче б’ють поклони, — зазирають під тумбу.

— Ти диви! — завмерла в низькому поклоні мати. — Вже й мені ввижається! Справді, ніби щось сидить! Може, пацюк? Васю, подай совок, я попробую вигребти.

І раптом сонне, засліплене світлом дівча стало перед батьками у білій нічній сорочці, з припухлими очима, з м’якими й круглими вушками, рожевими від тепла. Сонний, довірливий метелик.

— Ма… Не треба совком. Там нічого нема. Я розкажу…

БЕН. 101-ША АРМІЯ ЮНИХ ШИБЕНИКІВ

А все почалося з Бена.

Коли Женя виходила на балкон, їй видно було весь двір. Перед їхніми вікнами стояла кочегарка — незграбна цегляна споруда з високою трубою, чорною від диму. За кочегаркою стримів баштовий кран, а рядом поволі підіймалися стіни дев’ятиповерхового будинку, позираючи на сонце порожніми вікнами. Тут валялися купи цегли, глини, піску. На цьому майданчику, оточеному кочегаркою, купами цегли, а далі загорожею, і розкинувся їхній двір.

У дворі зберігалися сліди колишніх стареньких особнячків — залишки дикого винограду, квітників, кілька фруктових дерев, струхлявілі парканчики, вже де-не-де повалені, з діромахами вибитих дощок, крізь які зручно було пробиратися у сусідні двори, а то й на заводський стадіон.

У дальньому кутку, закриваючи двір од північних вітрів, стояв новий семиповерховий будинок, облицьований білою плиткою. В тому будинку, теж на другому поверсі, проживав Андрій Кущолоб, тобто Бен.

Жені видно було його балкон, над яким погойдувалась імпортна, японська циновка з імператорським знаком — яскраво-червоним сонцем,

що в сліпучому промінні виходило з моря. На тлі того сонця і з’являвся на очі публіки генерал 101-ї армії Бен — Кущолоб. Воїнство вітало появу Бена дружнім вереском, а коли Бен лев’ячими стрибками спускався вниз, від тупоту десятків ніг гоготіли підвали й під'їзди, вигуки "ура!" і "щоб ви показились, окаянні!" прокочувалися двором. Одне слово, починалися баталії, про які ми розкажемо дещо згодом.

З Беном Женя познайомилась давно, чи не з дитячих колясок. А вдома у нього побувала пізніше, коли вони разом ходили до школи. Вже не пригадує, по що її послала мати до Кущолобів. Здається, позичити ключа, щоб закривати консервні банки. Не без деякого страху вона відправилась у сусідній будинок. Уже парадні двері свідчили, що тут проживає войовник-мілітарист: скло вибите, фанера порізана, стіни повидряпувані до рудої цегли. Скрізь грізні написи: "Хальт!" "Шкира, начувайся!", "Прівєт вам, трупи!"

Женя, тоді ще мала й простодушна, злякалася цих написів. А попереду було страшніше. Бенові двері — наче вхід у печеру розбійників. Чорний дерматин хтось порубав, здавалося, шаблею чи прострочив з кулемета — із дірочок і проріх вилазила біла скловата. Вгорі намальовано череп з кістками й написано:

Fantomas,

а нижче пістолет, що стріляє вам у вічі, і гостинне запрошення:

Wellkommen! — Ласкаво просимо!

Женя оглянула двері, тоді наважилась подзвонити. Але дзвінка не було, теліпався на провідку тільки потрощений ковпачок. Дівчина обережно смикнула за провід і ойкнула: ударив струм! Так і шпигнуло їй в руку!

От бомба! Як же до них зайти?

А за дверима — тупіт, гвалт, вигуки. "Мабуть, дивляться телевізор", — майнула у неї думка. Легенько постукала у двері — ніхто не відповів. Штовхнула ногою — двері відчинилися. Ніяких замків, як переконалася Женя, у Кущолобів не існувало.

Вона зайшла у прихожу і побачила незрозумілу, приголомшливу картину: Бен сидів на спині у діда, пришпорював його п’ятами й вигукував: "Так, так. Брикайся, брикайся, діду! А тепер скидай!" Виявляється, Бен відпрацьовував сцену приручення мустангів. Перед тим у "Клубі кіноподорожей" показували свято ковбоїв у Канаді. Бенові запали в душу кадри про бій биків (і як сміливці ховалися од розлючених турів у бочці, про змагання на фаетонах, про приручення диких коней. Найефектніші сцени зараз повторювались у хатніх умовах. Тільки дід-мустанг став по-справжньому брикатися, як скрипнули двері й до кімнати зайшла Цибулько. Домашнє кіно урвалося. Бен скочив на ноги, в джинсах, весь у нашивках ткнув Жені в груди автоматом і гукнув:

— Замри! Ти на кордоні! Витрушуй свій контрабандистський товар!

А дід, постогнуючи, вставав з підлоги й витирав із лисини рясний піт.

Про Бена Женина мама казала: "Не дивую йому. Воно росте неприкаяне". Справді, Бен виростав майже без батьків. Його мати, струнка синьоока красуня з розпущеною косою, схожа на кінорусалку, працювала костюмером у театрі й хтозна-чому, може, для вивчення нових моделей, а може, просто із пристрасті до далеких мандрів, більше перебувала за кордоном, ніж дома. Чоловік її, інженер-конструктор із великого заводу, не хотів відставати від жінки, теж надовго виїжджав то в Польщу, то в Бельгію, то в Італію. Дома батьки зустрічалися рідко, на великі свята, цілували й пестили сина, а потім знов розліталися на Схід і Захід, залишаючи Бенові тільки прощальні поцілунки та купу всякої всячини: наймодніші джинси з ярликами-тиграми, пістолі й автомати, що працювали на батарейках, розкішні ковбойські пояси, справжні біноклі й гумову жвачку. Тим самим вони ще більше

розпалювали бойовий, войовничий дух Бена, який вдень і вночі наступав, стріляв, брав у полон.

До войовничого виховання Бена доклав руку і дід Андрон. Це був сухий, високий чоловік з мучнисто-білим лицем, наче припудрений. Незважаючи на похилі роки й хвороби, він працював дома, мов каторжний. Якось непомітно він став для Бена і нянькою, і куховаркою, і вихователем. Дід варив обіди, ходив на базар і в магазини, прибирав у кімнатах, прав, купав Бена, готував з ним уроки і втовкмачував науку в непокірливу Бенову голову. Але в цього старого засмиканого чоловіка була одна слабість — спогади.

Дід Андрон пройшов три війни, мав чотири поранення, одну контузію і медаль "За врятування на водах". Цілком зрозуміло, що його спогади рясніли бойовими епізодами, сценами битв, сутичок, втеч, переслідувань.

Виняньчуючи Бена з пелюшок, він не співав йому колискових, не повідував про лисичку-сестричку й котамурчика, а нанизував сцену за сценою, одну страшнішу іншої, з багатої своєї біографії: як його привалило в окопі разом з австрійцем і як вони все ж билися під землею; як шрапнеллю обрізало йому всі гудзики на гімнастерці й галіфе, а він залишився живий і цілий; як хотіли його споїти бандити, а він їх перепив, пов’язав, поскладав на фургон і так далі.

Якщо дід Андрон зрідка і вдавався до казок, то переробляв їх на свій, героїчно-шпигунський лад. У його вустах казка про Івасика-Телесика звучала приблизно так:

— І от випливає Івасик-Телесик на човні, щоб, значить, рибки половити, да-а-а… А діло було на Сеймі, якраз на границі, в тридцять дев’ятому году. Тільки закинув вудку, коли чує: плюх-плюх, плюх-плюх… Хтось по воді чалапає. Придивляється: і-і-х, мати-богородиця, шпійони! диверсанти! з того боку сунуть! Видно тільки голови по течії!

А далі про те, як Івасик-Телесик не здрейфив, веслом їх по черепку, та на капроновий шнур, та на заставу…

Шпигунські книги, фільми про Чінганчгука й Фантомаса довершили справу. В дев’ять років Бен присвоїв собі звання генерала й організував у дворі армію, якій дав військовий номер 101-ї бронедесантної.

На той час Бен вигнався дідові по груди. Це був патлатий довготелесий хлопчисько з пухким обличчям, з рум’янцем на всю щоку. А очі! Синьо-голубі, безжурно-веселі, як у матері! Добре вгодований дідом, він ріс наче з води, через тиждень вилазив із одежі — рукава сорочок ставали йому по лікті, а нові джинси підскакували до самих литок. У куцій одежі Бен і ганяв по двору як підстрелений.

Дід Андрон любив свого онука, нишком плакав од нього і в душі називав його тираном і мучителем. Бо дійшло вже до того, що Бен примушував діда підходити до себе строго по команді, козиряти й доповідати про чергування на кухні й про виконання його, Бенових, домашніх завдань.

Тепер настав час познайомити вас із 101-ю армією.

Відкалатав останній дзвоник у школі, і хлопці із Стадіонної вулиці прожогом мчать додому, піддаючи один одному духу портфелями. З вереском і сміхом влітають вони в парадні, стрибають через дві-три сходинки, кидають портфелі коло порога, ковтають непережовані котлети і, захекані, розпашілі, вибігають у двір. Тут, біля дитячої пісочниці, збирається воїнство. Кожен із своєю зброєю: виблискують дерев’яні, залізні, пластмасові шаблі й автомати; у декого саморобні томагавки й мачете, дехто обвішався наганами й гранатами, дехто вже нетерпляче поклацує курком гвинтівки. Форма у всіх майже однакова: вичовгані й протерті до дірок джинси й техаси, сорочки з погонами, поприкручуваними дротом, солдатські пояси, на грудях — гвардійські значки й медалі, які вдалося поцупити з дому. А ще картузи й пілотки,

шоломи, міліцейскі кашкети, одне слово, вигляд грізної армії. Попереду, трохи згорбившись, у знаменитій воротарській стойці застиг Вадька Кадуха — права рука Бена, недбало закинувши брудний червоний шарф за спину і нап’явши на самі очі іржаву німецьку каску.

Армія готова, вона хвилюється, з нетерпінням позирає на балкон, де погойдується яскраво-жовта японська циновка із гарячим сонцем.

І ось у променях того сонця з’являється рум’яна круглощока фізіономія Бена, який ще пережовує кашу (а дід дріботить за ним із склянкою компоту). Бен із кашею в роті вигукує:

— Салуто камандо тореро! Ара-ра! — і трясе генеральською рукою.

Армія підносить шаблі, пістолі, автомати, захоплено стрибає і кричить у відповідь:

— Бен! Бен! Ара-ра, Бен!

Привітання вождеві, полководцеві котиться двором, бряжчать шибки у вікнах, ворони з карканням злітають з дерев, а завбачливі мами відкочують дитячі коляски подалі — кудись за будинок або на вулицю.

Нетерпіння наростає, і от з парадного як вихор вилітає Бен. На ньому чорний пілотський шолом, якісь позолочені (начебто маршальські) погони, пояс із срібними заклепками, наймодерніші джинси на застібках-блискавках, а в руках — автомат, що сяє чорним пластиком. Як вождь папуасів, Бен з диким гогоканням робить тигрячі стрибки в повітрі, падає на одне коліно і дає оглушливу чергу по своїй таки ж армії (очевидно, для того, щоб потрясти, приголомшити, дати їм відчути свою силу й владу). Випустивши чергу, він знов підскакує і з реготом падає у пісочницю, конвульсивно дригає ногами, а вражена армія побожно тупотить круг нього.

Потім Бен схоплюється, втуплює свої відчайдушні синьо-голубі очі у Вадьку Кадуху й питає:

— Джо, все готове?

— Так, сер, — козиряє той і по-гангстерськи спльовує жвачку.

Худий, нервово-мстивий Кадуха, сирота із сусіднього двору, поправляє на ногах воротарські щитки і не спускає в лиця презирливої гримаси. Тим самим він говорить: "Що ти виламуєшся, Бен? Ти пігмей. Пост командуючого я продав тобі времено за цигарки й дрібну монету, а коли хочеш, зроблю тобі аперкот — і пост назад заберу. Розкусив?"

Але зараз, задобрений жвачкою і болгарським мундштуком, Кадуха не розпалює внутрішніх чвар, готовий підкоритися, тільки презирливо чвиркає крізь зуби.

Хоч Кадуха й сказав, що все готове, однак починається штовханина й гризня, коли армію ділять на "наших" і "не наших". Цілком зрозуміло, всі хочуть до наших, але Бен відбирає свою групу найвірніших підлабузників, а решту — нелюбимчиків — штовхає кулаками в груди, відправляючи до "не наших". Вадька презирливо стежить з-під каски, яку шпану підсовують у його загін. "Нічо! — написано на його зморщеному, давно не вмиваному писку. — Ми й з дрібнотою вам всиплемо. Ша!"

Нарешті армію поділено. У кожній ворогуючій групі є танкісти, диверсанти, лазутчики, санітари. Армія рветься в бій! І тоді Бен дає з свого автомата, що працює на батарейках, довгу чергу палахкучого вогню, робить стрибок і рявкає тигрячим голосом. Це означає, що битва почалась. "Наші" з ревом і тупотом несуться в підвал будинку, а "не наші" — з Вадькою на чолі — біжать у кінець двору і там залягають під парканом, у смітнику та кущах.

Тиша перед атакою. Раптом підводиться Вадька Кадуха, закладає в рота два чорні пальці й свистить:

— Пластуни! Пузом к зємлє!.. Вперед! В атаку!

І перший робить ривок, стрибає через кущі, каска аж деренчить у нього на голові. "Не наші" перебіжками атакують підвал, падають і повзуть по-пластунському, в декого зсовуються штани й губляться сандалі, а з підвалу, з усіх щілин і отворів строчать Бенові герої, і це відчайдушне, нелюдське татахкання струшує будинок від першого до п’ятого поверху, вривається в сусідні двори, на стадіон, на Лук’янівський ринок.

— Іроди! Щоб ви показилися! Щоб вас трясця взяла! — чується з одного вікна, а з кочегарки вибігає сухий, як жердина, дзеркально-лисий кочегар Фурдило, він глухий, мов пень, але теж почув цю несамовиту стрілянину і тепер біжить із кочережкою до пісочниці. Побачивши засапаного діда, "не наші" зриваються на ноги, і вже хтозна, чи вони атакують, чи просто тікають від діда у підвал. Попереду скаче Вадька Кадуха, в нього хижий безстрашний вираз обличчя, він кидається врукопаш, прямо на голови Беновим хлопцям. Бен зі своїми орлами тікає в темні й глухі катакомби, в підземелля, в страшні закапелки, куди бояться залазити навіть коти. Величезний підвал (з погрібками й сарайчиками) тягнеться під усім будинком: вузькими темними галереями можна пройти аж на другий кінець кварталу, якщо не зіб'єшся і не заблудишся у бокових завулках і переходах.

Тупіт, крики, стрілянина тепер лунають і під будинком; глухо гоготить підвал, чути, як лопотять підошви по цементній підлозі, як хтось нажахано лящить, застуканий, з темряви. Там наосліп, навпомацки б’ються, вмирають, переслідують ворога воїни 101-ї.

Декому може здатися, що в цій війні панує хаос, що важко зрозуміти, хто тут наступає, хто обороняється, хто живий, хто геройськи поліг. Так

воно часто й буває: тільки що вбитий раптом воскресає, люто й несподівано стрибає на плечі вбивці й валить того на землю. Буває й так: тільки що переможена армія швидко отямлюється і тріумфуюче кричить: "Ура! Наша, наша взяла!" Одне слово, часто спалахують конфлікти й гострі суперечки: хто здався в полон, хто знищений, хто переміг.

Та Бен не був би Беном, щоб у заплутані питання війни і миру не вніс повної ясності. Він і його стратеги розробили правила, за якими точно визначалося, кого вважати вбитим, контуженим або легко пораненим. Тут усе залежить від вашої спритності й сили вашого голосу: якщо ви першими гаркнули "тра-та-та!" і крикнули так, щоб глушити противника: "Ага! падай! ти вбитий!", тоді ніяких дискусій не могло бути: ворог ваш брязкав на землю як підкошений. Якщо смертоносна черга пролунала одночасно, ви падали вдвох. А ще мало значення, хто кого перший збив із ніг, ударив шаблею, затулив рота тощо. Найголовніше питання, "наші" чи "не наші" перемогли, вирішувалося загальним всеармійським ревом: чия сторона перекричить іншу, та й салютує на честь перемоги.

Нарешті, щоб уникнути зайвого кровопролиття, за древньою благородною традицією на прю виходило двоє — вожді ворогуючих племен. Починався так званий кінний бій. Кадуха садив собі на плечі одного із чіпких карапузів, що вміє люто дряпатись; Бен садив такого ж, тільки легшого. І от з вершниками на плечах вони вступали в поєдинок: на одній нозі стрибали назустріч і, стукнувшись для проби, намагалися збити суперника плечем, корпусом, а то й лобами вершників. Карапузи у свою чергу з писком і вереском чубились: спритними ривками й захватами стягували один одного додолу. Під свист, стук, захоплене шморгання й атукання бій тривав, доки Бен чи Кадуха не збивав свого ворога з ніг. І коли переможений падав у траву, розквасивши собі й вершникові носа, зривався такий тріумфуючий крик, що глухий Фурдило знову вибігав із кочегарки.

Ось уже винесли з підвалу перших поранених. Їх тягли за руки й ноги і, розгойдавши, кидали у пісок на дитячому майданчику. Ті, затискуючи пальцями рани, стогнали, качалися, корчились від болю, і так натурально, що якесь дівчисько, мало не плачучи, побігло додому й винесло чашку води, але один із мучеників раптом хвицьнув ногою і вибив чашку в пісок.

Виводили і полонених. Їх ставили лицем до стіни, штовхали під боки й прокрикували: "Так! Стояти! Руки не опускать!" З підвалу виходили Бен і Вадька Кадуха. Вони прямували до хлопців твердим рішучим кроком тріумфаторів. Зупинялися метрів за десять од жертв, холодно прицілювались і, гаркнувши у два горла, строчили по стіні, а приречені, обнявшись, падали на землю і завмирали у театральних позах.

— Щоб ви показилися! Чорти, артисти, треба ж так грати! — з оторопілим здивуванням казали матері, що погойдували дітей у колясках і спостерігали за цією невщухаючою битвою.

ХОРТИК З АНХІНОЮ

Женя Цибулько рідко коли виглядала на вулицю. Якось їй не випадало гуляти: то уроки, то пора бігти в басейн, то треба сходити в магазин по молоко. Ввечері мати сама виштовхувала її з кімнати, говорячи: "Що ти за книгами та за книгами! Вже й так зелена, нічого не їси, а очі смутні й невеселі — куди це годиться! Іди та побігай з дітьми". Женя, може, й побігла б у двір, але ж до кого? Інколи вона чула, як під вікнами грають дівчата у класи або скакалки. Проте йти до дівчат їй не личило — всі знають, що вона Стасик, що в неї одні іграшки шаблі й пістолети, є навіть синя солдатська сорочка зі справжніми льотчицькими погонами. (Мовиться про давні, жовтенятські часи, коли Женя чіпляла на себе різні дрібнички, — все те минулося хтозна-коли, ще з третього класу). Отож якщо й виходила Женя на вулицю, то з деяким ваганням прямувала до хлоп’ячого гурту.

— А-а-а, Цибулька! Жабулька! Слабулька! — зустрічала її Бенова армія. — Гоу хоум! Носом назад!

Женя ставала віддалік, внутрішньо напружувалась і говорила собі: "Я їх не боюсь! Я їх не боюсь! Я їм покажу!" Насупившись, вона прямувала-таки до озброєного гурту, ніби й не помічала хлоп’ячих кривлянь. В її насторожених очах горіло: "Тільки зачепіть — я дам!" А сила у неї була, про це не один лобуряка знав. Вони зустрічалися поглядами: Женя уперто, погрозливо дивилась на хлопців, а ті — глузливо й неприязно — на неї, на зухвале дівчисько. Здавалося, компанія от-от налетить на Женю, закидає її грудками, але тут робилося з Беном щось зовсім незрозуміле: він червонів, м’явся, неспокійно кліпав очима, а потім, як тільки Женя підходила до гурту, зривався на ноги й гукав:

— За мною!

І відводив свою гвардію на дальні позиції, аби тільки не встрявати в бійку.

Найближчі соратники не розуміли Бена: що з ним таке? Не раз — це бачили всі — він без страху сідлав товстомордого Шурика, отамана з сусіднього двору, і під рев та свист хлопчаків товк його носом у землю. А от перед Цибулькою… наче пасує. І червоніє до вух.

Сказати правду, Бен і сам не знав, що спиняє його перед цим дівчиськом. Про людське око він дражнився, глузував, відштовхував Женю, але в глибині душі думав: "Ну, молоток! Не боїться! Не відступає!" І крадькома, з незбагненним хвилюванням слідкував, як бігає по двору це уперте вухате дівча, і її упертість, її прив’язаність до хлоп’ячого гурту найбільше йому подобались.

— Команда, за мною! — вигукував Бен і грізно проносився мимо Цибульки (не забувши при цьому ніби ненароком зачепити її ліктем).

Хлопці лопотіли за "генералом", а Женя, після напруження, давала собі передихнути й казала: вони здались. Якщо й не прийняли її по-людському, то в усякому разі і не посміли прогнати. А далі починалася гра, і само собою виходило, що Женя санітарка, що вона теж наступає, атакує, кричить з усіма, товче суперника в спину. Правда, вона бігала за хлопцями, але все якось збоку, на самому краєчку гри, ніяк не зливаючись з гуртом. Ця відстороненість мучила Женю, вона не раз думала: "Ну, чому я не хлопець? Чому? Їм усе можна — лазити по деревах, стріляти, боротися, носити погони. А я?.." Женя тоді ще не знала, що через рік-два вона сміятиметься над своїми дитячими жалями й печалями і пишатиметься тим, що народилася дівчинкою. Бо це красиво — бути жінкою. Як її мама. Скільки в неї доброти! Коли мама вдягне своє улюблене кремове плаття, білі туфлі на високих каблуках, трохи підведе губи і вийде на вулицю, — яка вона тоді гарна! І як приємно Жені чути, коли їй кажуть у дворі: ти щаслива, у тебе така привітна й добра мати.

Звичайно, до таких відкриттів Женя прийшла трохи пізніше, а поки що вона із шаблею в руках носилася за очманілим воїнством, а під кочегаркою стояв її Мотя, отой худенький, із перев’язаними вушками хлопчик, і сиротливо дивився, як гасає Бенова армія і як найкраща і найсерйозніша у світі людина Женя Цибулько, що вгощає його вафлями й дарує скельця, теж змалилась, по-хлоп’ячилась, бігає за всіма і геть не помічає Моті. Мотя печально кривився й казав собі, що коли вона, Женя Цибулько, зараз не підбіжить до нього, не привітається, то він, Мотя, хочеш не хочеш, а заплаче. І Мотя, мабуть, заплакав би, але сталося щось несподіване: Бен плигонув через кущ, збив із ніг Женю. Вона простяглась на асфальті, з роздертого коліна потекла кров. Женя зморщилась від болю, зціпила зуби, присьорбуючи повітря. А Бен, весь у захваті гри, стояв над нею, злякано посміхаючись, і кліпав розгублено-веселими очима. Видно було, що він і хотів подати руку, чимось допомогти їй, але не наважується, соромиться хлопців. Стояв із застиглою посмішкою і дивився на кров. Тоді й підбіг до Бена Мотя, маленький, весь наїжачений, як горобеня. Він затрусив губами і проказав:

— Ти! Ти! Бен! У тебе… апендицит в голові, о!

— Ша! — цитькнув Бен і відштовхнув малого, проте руку Жені подав, допоміг встати. — Я не хо… не хотів, — буркнув грубувато. — Пробач.

Те "пробач" видавив насилу, проказав тихо, щоб ніхто не чув, і густо почервонів, але добре, що мав довгі патли — згріб їх п’ятірнею і нагорнув собі на очі.

— Нічого! — встала Женя й поморщилась. Витерла кров, спробувала пройтись. — Вже не болить. Заживе!

І бігом пошкутильгала за Беном, анітрохи на нього не сердита, навпаки — наче аж задоволена, що він не обминув її, а штовхнув, як штовхають у "бою" своїх дружків.

З кущів свиснув Вадька Кадуха — і Бенова армія кинулась урозтіч.

Одні сипонули у під’їзди і загупотіли, мов коні, на верхні поверхи, інші — через дірки в парканах — у сусідні двори, а Женя з групою десантників чкурнула у найкращу схованку — в ті ж таки підвали.

Вже за першим поворотом, де починалися ряди однакових дверцят (а сарайчики мала кожна сім’я в будинку), було страшно темно й вогко. Колись тут висіли електричні лампочки, але Бен з Кадухою їх порозбивали, пам’ятаючи, що "коли війна в Криму", то все має бути в диму. Підвал перетворився на підземні склепи й тунелі, де панувала темрява, тхнуло пліснявою, а в трубах, що обплітали стіни, по-вовчому шипіла й погиркувала вода.

Здавалось, у цих вузьких переходах можна легко розбити лоба, але Женя з десантниками швидко бігли вперед, хтозна-як орієнтуючись у цілковитому мороці. Хлопці штовхалися, вищали від страху й збудження, їх підхльостував розбійницький свист Вадьки Кадухи, який

насідав ззаду. Скоро десантники розсипались, розповзлися по щілинах і тунелях, і Женя навіть не отямилась, як відбилась від гурту. Од Вадьчиного свисту вона тікала все далі й далі, в глухі закапелки, де ставало ще темніше й задушливіше. Потім стишила кроки, почала обмацувати стіни. В підвалі вона облазила всі кутки й закапелки, але тут, здається, ще ніколи не бувала. Зупинилась, щоб угамувати серце. Руки в неї тремтіли. Невже злякалась? Чи уявила собі щось страшне? А тут не важко було уявити, що ти в підземному царстві, в катакомбах (у таких, як в Одесі) або в кам'яних тунелях, де живуть троглодити й печерні леви. Страшно і водночас цікавість охоплює тебе: а що там — трохи далі, в темній глибині?

Принишкла, притулилась до стіни. Послухала: де Кадуха? Швидке, ніби кулеметне, торохкання донеслося збоку. Мабуть, Кадуха біг і палицею торохтів по дверцях сарайчиків. Потім прогупотіло десь угорі, над головою, а далі — вже за будинком. Очевидно, Бенова армія втекла з підвалу й зараз билась на вулиці.

Женя й собі намірилась іти, коли це раптом (і зовсім близько) щось зашкреблося. "Миша!" — подумала Женя й здригнулась. Прислухалася, уловлюючи найслабші звуки. Ну от! Знов! Глухо запирхало, по-старечому відкашлюючись: у! ух! ухи!.. Женя зірвалася бігти. І вона припустила б чимдуж, але той голос… він був такий слабий і кволий, що боятися, а тим більше тікати… Словом, вона зупинилась, ще раз нашорошила вуха: може, їй причулося? Ні! Ось тут, поруч, у самій стіні щось таки ворушилося. І стогнало.

Мурашки легенько поповзли у Жені по спині, однак вона сказала собі: "Не бійся!" — і підвела погляд угору. У стіні, в чорній заглибині, світились два вогники. То були чиїсь очі, великі, зеленкуваті.

А хто б міг жити в підвалі, в глухому сарайчику? Ну, ясно — якесь незвичайне створіння, що потім, крадькома від дорослих, буде приходити до вас у гості і стане вам Таємничим другом. Але Женя одразу про це не здогадалася, вона подумала: "Може, кіт захворів?"

— К-с-с-с, — покликала напівголосно. — Кицюню, йди сюди.

Очі у малого звузились, погасли. Потім із заглибини почулося: ух! ухи! кхи! Мале ніби скаржилося чи просило погладити.

Женя ступила ближче. Дивно: світились не тільки очі, а й уся заглибина. Стінки її були залиті морським прозоро-зеленкуватим світлом. І в тій печерці сиділо… якесь звірятко. Сиділо скулившись і трусилося від холоду чи від простуди. "Морська свинка! — прошепотіла Женя. — Їй-право!" Таких вона бачила на Куренівці, на пташиному базарі. Точно! Невеличка, а шерсть цупка, дротяниста, схожа на добре підсохлі водорості.

Пересилюючи страх, Женя просунула руку і обережно потягла малого з печерки.

Воно скоцюрбилось, заухкало. Видно, було нездорове.

Гублячись у здогадах, Женя поспішила до виходу. Вибралась на широку пряму галерею, куди вже проникало сіре розсіяне світло. "Хто ж ти такий?" — мовила вона, вище підняла свого бранця — і остовпіла. Закліпала очима, не вірячи сама собі. Чи не спить вона? Перед нею справжній гномик. Ось руки, ось пальці, вкриті щетинками, ось долоні — сухі й зморщені, як у маленького дідка. Викапаний чоловічок! Волохатенький, не більший за людську долоню. А це що? Хвіст! Довгий, цупкий, з китичкою на кінці.

— Ха! — зраділа Женя. — Так це ж мавпочка! Мавпеня! Видно, втекло з зоопарку!

Тільки гномик почув оті слова "мавпочка, мавпеня", як раптом зашарпався, зашкрібся. Його гостра симпатична мордочка гірко скривилася, він заухкав, закрутив головою, тикаючи собі пальцем у

ріденьку борідку. Хіба могла думати Женя, що це створіння уміє говорити, але зараз у нього біда — заклало горло.

— Ні, таки справді мавпочка, — задумливо повторила Женя.

— Ав! — крутнувся чоловічок і ляснув долонею Женю по губах. — Хама ти авпа!

— Що?! — аж поперхнулася Женя. Її не так здивувала людська мова звіряти, — бо в казках, у мультфільмах, скажімо, всі звірі говорять. Її здивувало те, що це створіння зненацька ляснуло її по губах.

— Хама ти авпа! — ще раз смикнувся чоловічок. — Хіба ти не хачиш, я хортик, і хо… хорло.

— Який хортик? Яке хорло?

— Хорло болить. Анхіна, — зашепелявив чоловічок. Потім поухкав, покашляв і насилу вимовив: — Бач, прохтудився хеть. Хортик я. Хого ти вихтріщила хочі?

А було чого витріщатися! Мале волохате звіря, яке Женя знайшла у підвалі, раптом заговорило, каже, що воно хортик та ще й лається.

— А нумо гайда на світло, — рішуче мовила Женя. — Там роздивимося, що ти за хортик.

Вона повернула до виходу, аж тут загупотіло згори, прошелестіло на сходах і разом із вітром влетів у підвал Вадька Кадуха. Присів, по-воротарському розставив руки (а на обличчі тигрячий вираз) і вереснув:

— Га-а-а, от вона де! Цибулька! В’яжіть її!

З криком вбігла ватага, Женю схопили й поцупили, як мурашки стеблину, а вона заборсалась, сердито замолотила ногами:

— Пустіть! Пустіть, кажу! Я більше не граюся. Чуєте!

Хлопці знали, що Цибулько дивачка, що вона стає "ненормальна", коли їхня команда "розстрілює" котів або клишоногу Джульку. Тоді вона пищить, затуляється руками, лізе під дула і репетує на весь двір: "Не тре! Не смійте! Оддайте сюди!"

І зараз вона злісно пручалась, і молотила ногами пошарпане воїнство.

— Та ну її! — крикнув своїм Кадуха. — Пустіть її, компанєро! Сказано — баба!

ГАЛИНА СТЕПАНІВНА. ДОРОГА ДОДОМУ

Столик Женіної мами стояв під стіною. В друкарському бюро — а воно займало чималу квадратну кімнату — стіни були оббиті повстю, а зверху обтягнуті ситцем. Це робилося для того, щоб хоч трохи приглушити звуки. Та все одно, коли вісім друкарок одночасно починали строчити на своїх "Оптимах", у кімнаті стояв нестерпний сухий тріск. Раз у раз відчинялися двері, в друкарське бюро вбігали задихані журналісти і з порога кидали:

— Галю, мені терміново! Прошу!

Галина Степанівна сиділа на терміновій роботі. А оскільки на радіо всі поспішали, всі запізнювались, бігли на запис, то у неї збиралося найбільше рукописів. Правда, ні для кого не було секретом, чому журналісти товпились до крайньої машинки: цю маленьку, худорляву жіночку просто любили на радіо. Любили за терпеливість, за працьовитість, за м’яку лагідну вдачу. В редакціях знали: Цибулько

візьме найбрудніший рукопис (без бурчання, без нервувань) і передрукує на коли вам треба.

Женя не раз дивувалася: мама могла розмовляти з ким-небудь, могла дивитись у вікно або сидіти, стомлено заплющивши очі, і в той же час швидко-швидко друкувати. Вона так добре знала клавіатуру, що працювала наосліп. Здавалося, мамині думки десь витають далеко, а пальці самі працюють, пересувають каретку, знаходять потрібну літеру й ніколи не зроблять пропуску, не виб’ють "чужого" знака. До того ж Галина Степанівна, що у свій час на "чотири" й на "п’ять" закінчила школу, мала непогані знання з мови, любила читати (і найбільше про війну, про дітей, про щось героїчне), тож вона не тільки сама друкувала грамотно, а частенько підправляла й журналістів, котрі від поспіху чи неуважності десь та допускали помилки.

— Галочко, прошу, негайно зробіть! Горю! — вбігає засапаний репортер з "Останніх вістей" і кидає їй на стіл клапті паперу, покреслені, вздовж і впоперек густо розмальовані карлючками.

Галина Степанівна нікому не може відмовити; часто друкує і в обідню перерву, часто залишається і після роботи. І прив’язує її до машинки ота симпатія, ота любов, з якою вимовляється на радіо її ім’я: Галочка. "Біжи до Галочки, вона швидко зробить". "Комп’ютер? Не знаю. Спитай у Галочки, вона скаже, як це писати". "Наша Галочка, у нашої Галочки..." Що треба людині, та ще жінці, в нагороду за її нелегкий щоденний труд!

У Галини Степанівни терпне спина за машинкою, але вона знаходить сили підвести голову, злегка всміхнутися й кожному сказати: "Візьміть, будь ласка. Робота готова"... І тільки тоді, коли останньою в друкарському бюро підводиться з-за столу й іде покульгуючи до дверей, тільки тоді відчуває: стомилась. Тут же, перед дверима, поправляє зачіску, підводить помадою губи й виходить на вулицю.

Трохи шумить у голові. Бо цілий день не відривалась від столика. Але інакше працювати Галина Степанівна не може — така в неї вдача.

В цей вечірній час на Хрещатику двома потоками сунуть пішоходи; люди спішать з роботи, усі заклопотані й зосереджені. Човгають підошви, шелестять плащі-болоньї, гуде притишений говір. Вулиця заповнена машинами, де-не-де спалахують вогні в будинках. Галина Степанівна вливається в той потік, що пливе до площі Калініна. І яка б вона не була стомлена, не забуває повернути у підземний перехід, де завжди одні й ті ж тітки продають квіти. Вона забігає сюди й купує собі хоч маленький пучечок гвоздик чи нарцисів. А от зараз подивилася й вибрала п’ять свіжих розкішних хризантем.

Задоволена покупкою, відійшла вбік і притулила до щік квіти. Білі вологі хризантеми, здалося їй, пахли гіркуватою осінньою свіжістю, пізнім холодком. Якби не така в’ялість, Галина Степанівна обов’язково всміхнулася б і сказала: "Які вони гарні! І пахнуть добре!" Але зараз не було сил радіти. На обличчі лежала печать втоми. Та Галина Степанівна була ще молода, вона пройшла півквартал, кілька разів глибоко вдихнула (по-йогівськи, як радить Женя), і очі у неї ожили, повеселішали, а на щоках став поволі пробиватися інший колір — теплоти, здоров’я, жіночої привабливості.

З пучком квітів подалась вона до тролейбусної зупинки. На площі Калініна, як завжди у цей час, народу товпилось багато, і нахабніші — особливо бородаті молодики, схожі на біблейних пророків, — лізли в тролейбуси, сопучи й розштовхуючи інших. Галина Степанівна терпеливо вистоювала в черзі: оці десять-п’ятнадцять хвилин, поки вона чекає "вісімнадцятку", ото фактично і все, що випадає їй побути ввечері на свіжому повітрі.

Підкотив вісімнадцятий номер. Черга майже внесла щупленьку Галину Степанівну в тролейбус. Завжди побоюючись штовханини, вона проскочила в куток, на заднє сидіння. Людей набилося повно, але ще протискувались, висіли у дверях. Тролейбус рушив, пасажирів хитнуло

назад, і якась мужикувата тітка сіла мало не на руки Галині Степанівні. "Та хай. Якось доїду", — подумала Цибулько, аби тільки не встрявати у суперечку.

Вона зіщулилась, притулилась у кутку, стиснута з усіх боків. Її потроху заколисувало, ставало душно, в голові поплив теплий дрімотний туман. І думки її знову повернулися до роботи. Пальці бігали по клавішах, заїдала буква "С" ("Проклятуща! Треба викликати майстра"), сюди й туди літала каретка, і стукотіло, стукотіло в скронях... Галина Степанівна стріпнула головою, щоб відігнати важку дрімоту. Силою примусила себе переключитися на інше. Ага, Женя. Вона, очевидно, вже повернулася з басейну. І хоча б після води наділа вовняну шапочку, а то форсить та ще, гляди, застудиться. І хтозна, чи дома чоловік, чи не потягло його сьогодні, неприкаяного, на "трибуну ООН" (вона тихенько чмихнула й затулилась букетом хризантем, згадавши, як той серед ночі ганяв чортів), чи нагодує він дочку?

Одне слово, домашні клопоти заполонили її повністю.

Вона думала про Женю, про те, що дівчина довго сидить над уроками, погано їсть і що взагалі останнім часом із нею щось дивне коїться. То собі якесь звірятко завела (мабуть, начиталася книг і фантазує: чортик!). То щодня тільки й носиться з Беном — розказує, як він схопив двійку, як одірвав ручку від класних дверей, як дражниться і на перерві підставляє їй ногу. Розказує гаряче, сердиться — але видно, що не байдужа до Бенових витівок. Може, з цього й починається дитяча дружба? Галина Степанівна згадала своє дитинство, усміхнулась: колись і в них так починалось! На шляху перестрічав її Василь Цибулько (а він був тоді Вася, замурзаний і відчайдушний) і обов’язково або курявою обсипе, або реп’яхів начепить. Хлоп’яче залицяння!

...Шипіли пневматичні двері, вбираючи і випускаючи пасажирів, у тролейбусі ставало тісніше, якась дама нервово покрикувала: "Де білети! Передайте сюди білети!" Проте Галина Степанівна нічого навкруг не чула. Вона поринула у свої думки й спогади. Дивилася в одну

точку й ніби когось переконувала: "Я на роботі й на роботі, а треба ближче до дочки. Росте, дорослішає, і якось тривожно стає — чи не прогавимо щось? Прибіжить із школи, і по очах її бачу — повно таємниць, повно життя й хвилювань. А як узнати, як допомогти, як захистити її серце?.." Галина Степанівна згадала Бена, його матір-красуню, що зараз гастролює десь у Канаді, вражено спитала себе: "Ну, як так можна? Народила й покинула хлопця на діда, хай росте, мов трава. А воно саме товчеться у дворі, чи довго йому до біди?"

Тролейбус підкинуло на вибоїні, огрядна тітка повалилась на друкарку, вм’явши їй в лице хризантеми. "Ой, та ви б обережніше", — спробувала рукою відгородитись Галина Степанівна. "О, краля заморська! — завелась пасажирка. — Бачили таку, не дмухніть!" Цибулько не слухала, що там виголошує тітка: мало що наговорить людина згарячу!

Одвернулась у куток, з жалем подивилась на квіти: пропали. Сплющені, немовби хтось наступив на них. Раптом, без всякого, здається, зв'язку, Галина Степанівна подумала: "Післязавтра неділя. Скажу дома, та й поїдемо у Пущу-Водицю. Гуртом, сім’єю. Зараз у лісі гарно. Золота осінь. Гриби. І Жені треба хоч трошки розвіятись, побути на повітрі. Та й поговорити нам з дочкою вже є про що"

СИНЬКО, СИН СВОГО ДІДА

Хтозна, чи справді Жені щось піймалося в підвалі, чи всю ту розмову з "хортиком" вона вигадала (а дівчата мастаки на вигадки: посадить перед собою надувного ведмедя і уявляє, що вона вчителька). Одне слово, як би там не було, а казка, таємниця надовго оповили Женине життя з цієї хвилини.

У кімнаті було напівтемно. По-вечірньому глухо й напружено гула вулиця. Трасою пливли нібито не машини, а тільки червоні сигнальні вогні, і в Жениній кімнаті ковзали по стінах легкі червонясті відблиски.

Дівчина підійшла до вікна й запнула штору. Їй здавалося, що хтось видряпається до другого поверху і підгледить, що в неї за химерний звірок.

В кутку, за книжковою шафою, стояв у Жені нічничок. Вона ввімкнула його. М’який синюватий присмерк огорнув кімнату. Шафа, столик, тумбочка — всі предмети наче застигли, опустилися на морське дно, ховаючи під собою тіні рибок і крабів. У такому світлі, приглушеному, напівтаємничому, саме й розмовляти з химерними істотами.

Женя підбила подушки, посадила чоловічка у своє ліжко (він справді скидався на карлика, що його колись подарував їй батько), обтулила його ковдрою й сказала:

— А тепер давай по-серйозному: хто ти такий і звідки? Тільки не вигадуй. Я не маленька, вже в п’ятому класі, так що казочкам не повірю.

Чоловічок зітхнув, сумно подивився на Женю і прошепелявив:

— Анхіна… Нарив у хорлі… Прошу, ради бога, найти в підвалі пехеричок… чхай треба… зхвари… полоскати горло, бо вмхру.

Він прохрипів це печально й звісив набік голову. Тут і без лікаря було ясно, що він таки хворий. Женя помацала груди, спинку, живіт — тіло у звірятка пашіло, шерсть злипалась від поту, а руки (чи лапки) кволо й безсило лежали на подушці. Женя стривожилась, обкутала його ще й кофтою. А мале знов заухкало, закашляло, тіло у нього затрусилося, на очах виступили сльози. Женя згадала про печерички, швидко схопилась:

— Лежи. Накрийся. Я збігаю у підвал.

Осінь. Шоста година вечора, а вже на вулиці сутінки, холодно, гави летять на ночівлю за місто. Кошлаті тривожні хмари у небі. Женя озирнулась — у дворі глухо, нікого нема; вона шмигнула вниз по сходах. І вдень і ввечері тут стояла однакова темрява, густа й непорушна. Але зараз було страшніше спускатися, може, тому, що позаду не світилася сонячна пляма на виході. Та все ж дівчинка полізла в тунель, кажучи собі: "Подумаєш, не боюсь, я вже ходила тут!" — але ноги чомусь ступали невпевнено, як ватяні…

Грюк! — це ящики. Не лякайся! Просто зачепила ногою. Саме тут валяються залишки картоплі і яблук. Тхне сирістю, пліснявою, гниличками. Женя пошастала внизу і нашкребла зі стіни плісняви, грибків. (Згадала: а й справді, це ліки — пеніцилін же роблять із чого? Із грибків!)

Вперше раділа вона, що батько чи мати раніше не повернулися з роботи. Вдягла фартух, для солідності пошкребла за вухом і заходилась порядкувати на кухні: закип’ятила воду, заварила чай із грибків, подумала і всипала туди ложку солі. Ще подумала і всипала ложку соди — мама так завжди робить коли треба полоскати горло. Правда, скільки й що саме кладе мати для полоскання — не знала, але маслом каші не зіпсуєш, це теж мамин рецепт!

На вікні остудила чашку, попробувала чай на язик і скривилась: м-м-м! отрута! Гірке, солоне — аж у ніс шпигає. На колір густо-зелене, з чорнотою на дні. Може, долити меду? Влила туди й меду, але вже не рискнула ще раз куштувати. Як у ресторані, на блюдечці, з рушником через плече внесла чай у кімнату.

Малий дрімав у подушках, звісивши голову, і хрипко, натужно дихав — з булькотінням, зі свистом у горлі.

— Пий, — лагідно, як і треба звертатись до хворого, сказала Женя й подала йому чай на блюдечку.

Він потягся до навару, заплющив очі, понюхав і стиха промурмотів: "мнру-у..." Видно, зілля йому сподобалось. Він кумедно, по-котячому захлептав із блюдечка. Пив швидко-швидко, тільки мелькав його довгий червоний язичок.

Вилизав блюдечко, розморено заплющив очі й знову задрімав, схилившись на подушку. Дівчинка всміхнулася: "Чортик! Спить! Дрібненький кумедний чоловічок, не більший від кошеняти".

— Видужуй, — сказала Женя, поправила подушку і тут спохватилась: ох, треба ж бігти в молочний магазин, бо скоро зачинять!

Гроші, бідончик у руки — і наче вітром понесло її на вулицю. Повернулась із пляшкою кефіру, з бідончиком розливного молока, з пакетом масла. Поставила все в холодильник, а сама навшпиньках пішла у свою кімнату.

Сутінки густішали. За вікном у високих коробках будинків на Полтавській спалахнули жовто-синьо-оранжеві вогні; вулиця гримкотіла. Через підлогу було чути, як на першому поверсі награє джазова музика (мабуть, пенсіонер Жупленко розпочав свою вечірню зарядку під магнітофон). У кімнаті снували сизі волокнисті пасма — то закрадалась темрява, укладаючись на ніч у кутках. Женя прислухалась: чоловічок тихо й спокійно похропував, вже не чмихав і не кашляв. "Невже грибки йому справді допомогли? Цікаво! Спить, наче скупаний". Але тільки Женя скрипнула стільцем, як чоловічок прокинувся, полупав гострими зеленкуватими очима і вже ясніше, з м’яким хрипінням пробурмотів:

— Прорхвало.

— Що прорвало?

— Нарихв. Тепер лехше дихать.

Женя здивувалася: таке маленьке, а говорить шепеляво, як старий дідок, у якого немає зубів. Очевидно, він шепелявить завжди, не тільки зараз, коли хворий. І знову подумала, звідки міг узятись оцей ліліпутик? Може, туристи завезли з Америки або з Бразілії? Але ж він говорить по-нашому… І Женя почала хитро випитувати:

— Ти не боявсь у підвалі? Там стра-а-шно, темно.

— Ні, — одказав чоловічок. — Я люблю, коли темно. Вночі веселіше.

— А чого ти туди заліз? Внизу холодно. Бач — простудився.

"Чхортик" зморщив гостру волохатеньку мордочку, видно, йому неприємно було згадувати, як і чого він захворів.

— Не зараз. Колись розкажу. Добре?

— Добре. А все ж: звідки ти втік? Із цирку?

Чоловічок пирхнув собі в долоню й захихикав. Потім закряхтів, як дідок, поліз із-під ковдри до Жені, притулився, потерся, як це робить кожна тваринка, коли хоче, щоб її прилащили, погладили.

Женя взяла його на руки. Він зручніше всівся, підібгав під себе ноги й відкашлявся.

— Так що? Сказати, хто я такий? — І знов захихикав, лукаво потираючи долоньки. — Скажу, тільки не повіриш.

— А може, й повірю.

— Ну, тоді по секрету. Тільки дивись: нікому-нікому. Чуєш?

— Нікому не скажу! Чесне піонерське!

Він поманив пальцем, примружився, — мовляв, нагнись ближче, вухо підстав. І коли Женя пригнулася, таємничо прошепелявив:

— Я хатній хортик. Чула?

— Хто-хто?

— Хатній хортик. О!

— Та ну! — ляснула його Женя по зашийку. — Знайшов дурненьку. Чортів у нас нема, це й діти знають. То, може, колись давно-давно щось таке водилося — карлики, відьми, гноми. А тепер нема.

— Воно-то так. Нема. Але чому б тобі не повірити, що й зараз є? Хіба я такий поганий? Ось попробуй, які в мене ріжки.

Женя помацала у нього над вушками: диви, справді ріжки, заховані в кучериках. Тверді, темно-коричневі, як два жолудьки... "От бомба! Ніяк не розкусиш, що воно за птиця!"

— А де ж ти народився? І коли?

— Я ще маленький, — по-дитячому скривився "хортик". — Мені тільки два літа, одна зима і ще дві зими.

— Ага... нічого не второпала. А чого в тебе голос, як у діда, і зуби чорненькі та ще й пощерблені?

— Бо я народився від діда.

— Від кого, від кого?

— Від діда. Мого діда звали Синько, і мене звуть Синько. Е-е-е! — Він глянув на Женю, що скептично скривилася, й махнув лапкою. — Ви, люди, нічого не тямите. У нас може син народитися від баби або від дядька і бути схожим на них, як дві краплі води: і голосом, і очима, і бородою, і жубами.

— От не брешкай! І який ти Синько, коли очі в тебе зелені-зелені, як сигналики в таксі, а сам ти…

Женя покрутила Синька — оглянула його мордочку, спинку, хвостик.

— А сам ти рудий, волохатий, ось тільки борідка зелена. І грибами від тебе пахне! А ще в тебе кирпа смішна. — І дівчинка пальцем придавила йому широкий приплюснутий ніс, що визирав із кущиків шерсті.

— Не бхадуйся, — засопів Синько й одвернувся.

— Ну, не сердься. Скажи, а де ж твій батько, де родичі?

— Бхатько, — по-старечому закректав Синько. — Ти їй брите, а вона тобі стрижене. Від діда я народився, чхула! А в діда був прадід Зелена Борода, водяний чхорт. Золотий чоловік! — Голос у Синька потеплішав. — А який жартівник, щоб ти знала, який веселун, довіку такого не буде! Це ж він, коли дівчхата купалися у річці, лоскотав їм п’яти, а вони реготали. Хіба ти не чхула, як регочуть дівчата у воді?

— Чула! На Десні.

— Отож. Красивий був дід. Сам зелений, борода до колін, ще й на лікоть закручена; як пливе у воді — тягнеться бородисько, довгим віялом розвівається. Страшно любив над дачниками, над міськими рибалками потішатися. Тільки дачник закине вудочку, а дід мій пірне й записочку вішає: "Кльову нема. Обідня перерва". А то зв’яже в воді

місіни (якщо на спінінг ловлять). І от дачник з одного берега тягне дачника, що на другому березі сидить.

— Ну, і де твій дід?

Малий замовк, хрипло відкашлявся й показав на горло: болить, важко йому говорити. Та, видно, був охочий до розмов, бо знов хоч і приглушено, а почав:

— Кажу, нема діда. Помер.

— А скільки ж йому років було?

(Женя й забула, що розмовляє з чоловічком, який назвав себе чхортиком. Вона всадовила Синька на коліна, і їй здавалося, що говорить з лялькою або з отим Мотею, що завжди виглядає її під кочегаркою).

— Скільки років? — перепитав Синько. — Дідок рано помер. Прожив триста два літа, дві зими і ще одну весну. А наш прадід, Чорно-Зелена Борода, той ходив ще з бурлаками на Азов і загинув ось недавно, в сорок третьому, коли бомба у воду впала…

— Ох ти і брешкаєш!

— Не віриш, піду від тебе, — ображено засопів Синько, заворушився, випростав ніжки, збираючись іти.

— Ну, куди ти! Посидь. У тебе ж горло болить. Давай я тебе закутаю, ось так, а ти мені ще щось розкажеш. Добре?

— Розкажу, — пробурмотів Синько і вже привітніше зиркнув на Женю; ще раз блиснув оченятами і лапкою обережно погладив її м’який коротенький чубчик.

— А ти вмієш, — раптом спитала Женя, — ворушити вухами? Дивись!

Як гуска, вона витягла тонку білу шию, напружилась і чудесно заворушила вухами, причому ворушились у неї не тільки вуха, а й брови, шкіра на скронях і навіть спортивний чубчик на самому тім’ї.

Синько роззявив щербатого рота і не без заздрості подивився на Женин фокус, що був виконаний майстерно.

— Ну й хо, подумаєш, — одвернув він свою кирпу й статечно покашляв. — А мій дядько умів куряву носом пускати, о!

— Який дядько?

— Мій двоюрідний!

Синько роззявив щербатого рота, видно, збирався знов щось збрехати, але…

Дзенькнув у коридорі дзвінок. Женя стрибнула швидше до столу, розклала зошити й книжки. (А Синько так спритно шмигнув із ліжка, що дівчина й не помітила, куди він щез). Оглянула Женя кімнату — все в порядку, й кинулась одчиняти двері. Та вже спізнилася.

На кухню пройшов батько. Він промайнув коридором тихо, майже нечутно. Приніс із вулиці запах осіннього вечора, душок бензину і олійних фарб (фарбами пахла його скринька, де лежали малярські щітки). З нерозлучною скринькою в одній руці, з повною сіткою в другій, він став посеред кухні, м’яко й винувато усміхнувся до доньки. Женя підскочила, взяла важку сітку, цмокнула батька в щоку.

Василь Кіндратович стомлено всміхнувся крізь скельця окулярів, скинув берет і передихнув:

— Хух! Товкотнеча в тролейбусах, хай йому грець!

А Женя крадькома милувалася батьком. Для неї він був схожий на вчителя або на вченого: в окулярах, тонке розумне обличчя, невеликі залисини і гарний світлий чуб, хвилястий, завжди акуратно причесаний. Та найголовніше — він був худий, сухорлявий, ніхто не давав йому тридцяти п’яти років, хіба що тридцять, та й годі; в неділю батько міг блукати у лісі цілий день і ніколи не казав, що стомився.

— Ну, дочко, уроки поробила?

— Ще трошки. Граматику.

— Кінчай. І знаєш, що зробимо? Вечеряти наваримо — це раз. А друге — т-т-ак приберемо в кімнаті, що мама як гляне, — ахне й скаже: молодці!

Тепер Женя зрозуміла, чому батько прийшов раніше: мабуть, відпросився з роботи, щоб загладити вчорашнє. "Ну й добре, — зраділа вона. — Все помиємо й приберемо, аби тільки не сердились". Їй самій хотілося допомогти батькові. І коли він, нарядившись у мамин фартух, замугикав "Червону руту", акомпануючи собі брязкотом ложок і тарілок у раковині, шумом води із крана, Женя хутенько побігла в кімнату, переписала вправу, підкреслила зменшувальні суфікси в прикметниках (-енький, — єнький), склала книги й зошити в портфель і знову прискочила на кухню.

А батько господарював тут, як бог. Кип’ятив чай, мив посуд, чистив картоплю, тоненько (як тільки він умів) нарізав бурячки на салат. Аж упрів за роботою, по-маминому закасав рукава до ліктів, пара

блискотіла на його окулярах, і він раз у раз витирав скельця в тонкій золотій оправі, бо був короткозорий і без окулярів погано бачив.

— Давай мені посуд! — сказала Женя і, як матадор, війнула перед батьком краєм рушника; тарілки полетіли їй до рук, вона одним махом витирала їх і, насвистуючи, відправляла на середню полицю в шаховку. Їй завжди приємно було йти, говорити, стояти поруч із батьком, ось таким, як зараз, — м’яким, добрим, короткозорим, що з усіма вітався, чемно вклоняючись, і до всіх, навіть до дітей, звертався на ви. І для Жені було дивовижне, страшне й незрозуміле переродження батька, коли той приходив додому зовсім інший — збуджений, метушливий, починав сперечатися з людьми, розмахував руками, цитькав на матір, а наступного дня вибачався, говорив притишеним голосом і відводив очі вбік.

А втім, дівчинці зараз весело з батьком.

— Що в нас буде на вечерю? — питає Женя.

— Суп! — каже батько. — Суп з пельменями. Годиться?

— Смакота! — облизується Женя. — І лавровий листочок укинь, мама дуже любить.

Оглянула кухню — тут, здається, прибрано. Хотіла йти в кімнату, але — така вже звичка у неї — поцікавилась:

— А що новенького в тебе на роботі сьогодні?

Батько, розчервонілий від пару, витер тісто з кінчика носа й сказав, що бригада його перейшла до історичного музею, будуть відновлювати фриз на торцевій стіні, там складна робота — тонке фігурне ліплення. От як поставлять риштування й закріплять його, пообіцяв батько, то він обов'язково візьме з собою й Женю на "верхотуру" покаже, який краєвид

відкривається звідти — старий Подол, гора Щекавиця, давні ремісничі вулички, все наче з тих, княжих часів.

— Ну, дивись, щоб показав же! — посварилася Женя пальцем.

А тепер — аврал у кімнатах. Скрізь-скрізь повитирати й почистити до блиску. За шнур потягла пилосос із балкона. Він їхав на коліщатах, як ракета на військовому параді. Увага — пуск! Ввімкнула шнур у розетку. Пилосос загарчав, тільки не так, як завжди, а глухо, роздратовано, підскакуючи на одному місці. Женя здивовано закусила губу. "Ей! — сказала. — Не придурюйся!" І штовхнула його ногою. А пилосос завив із страшною натугою, наче от-от захлинеться. Потім зашипів і вистрелив клубком пилу. Клубок розгорнувся, встав, витрусив із себе густу хмару й чхнув.

— Синько? Це ти!

— Ап-чхи! — сказав Синько. Увесь він був сірий, аж волохатий від пилу, а круг очей і рота чорніли брудні кружала.

— Ти чого туди заліз?

— Спать, — сказав Синько. — А ти робиш бурю й куряву. — Чхи! — знов смаковито чхнув і засопів. — Ось ти спхатимеш, я тобі теж зроблю… соломою в носі… як твоєму батечку. Знатимеш!

— Я ж не хотіла! — засміялась Женя. — Просто не знала, що чортенята сплять у пилососах.

— Ну то я у підвал піду, — покряхтів Синько, як дід, і почухав собі за вухом. — Тхам не торохтять вночі і не ганяються: "Бхий, лови його!" — Він ловко перекривив голос хмільненького Цибулька.

Потім махнув Жені ручкою й пошкутильгав на балкон — мабуть, щоб спуститися вниз по трубі, як це часом роблять хлопчаки у їхньому дворі.

У Цибульків давно повечеряли, запили чаєм приготовлені батьком пельмені, подивилися останні вісті по телевізору і вклалися спати. Майже в усьому будинку на Стадіонній погасли вогні, тільки навпроти, у Кущолобів, світилося вікно на кухні.

Там, як завжди, ніс вахту незмінний дід Андрон. Він скупав онука, постелив йому свіжу постіль і перед сном розповів історію про те, як він, Андрон Касянович, прикинувся білим генералом і як викрав із ставки Денікіна англійський танк "Річард III". Бен засинав під дідів шепіт, сповнений військової таємничості, і в сонній голові його плелося: "Дід викрав, і я викраду... йому можна, і мені можна". Андрон Касянович тихенько встав і пройшов у ванну, щоб випрати Бенове обмундирування.

Він узявся за джинси, знаючи, що з них потече дьоготь. За звичкою облапав кишені перед тим, як замочити в мильній воді. Задня потайна кишеня видалась Андронові підозріло віддутою. Дід поліз туди й витяг дві пачки. Глянув — сигарети.

"Мати-богородиця! — похолов Андрон. — Мій Бен курить! Що я скажу батькам!" Він потупцював до світла, щоб роздивитися, з чого починає біографію курця його коханий онук. (Андрон у свій час починав із сухого кізяка). Нап'яв окуляри, що теліпалися на шнурку, — і страх пронизав дідове тіло, як блискавка дупласте дерево. То були не прості, то були кубинські сигарети, привезені зятем із Гавани. Отже, Бен — непокаянна душа! — не тільки курив, а й крав дорогі сигарети, які подавали в їхньому домі тільки найкращим гостям!

Приголомшений цим відкриттям, Андрон Касянович ухопився за джинси і почав їх нервово обмацувати — від рубця до рубця. З бокової кишеньки витяг зібганий папірець. І коли розгорнув його — потемніло в очах. Троячка! Ось де вона! А він, горопашний, перевернув усю хату,

шукаючи, де та злополучна троячка, яку відклав із своєї пенсії на яблука й груші — для нього ж, для Бена!

"Господи, що я скажу зятеві й дочці, що я скажу їм про онука! — з відчаєм подумав Андрон. — Хай двійки, хай триста сьоме суворе попередження в школі, але крадіжки!.." Дід сидів за столом на кухні, втупившись у чорне вікно. Перед ним була ніч, темрява, безвихідь, а на столі — поцуплені онуком речі, які холодно й жорстоко свідчили: "Біда! Треба щось робити, щось придумати… Це ж тільки початок, а далі само потягне-поведе, як з крутої гори…"

Дід сидів приголомшений, нездатний нічого придумати. Одна, безсила й розпачлива, думка стукала в мозок: "І де ті батьки, по яких заграницях їх носить!" Цей крик душі, як тривожний сигнал SOS, він послав через атлантичні води, і раптом з-за океану випливло схоже на сонце обличчя красуні доньки, але воно відразу ж холодно нахмурилось. "А куди ж ви дивились? Як ви його виховували?" — почув Андрон з далекої закордону безжальний доччин голос, і сльози самі, як смола по сосновій корі, покотилися по його сухих щоках.

Дід, звичайно, того не знав, що Вадька Кадуха вимагає від Бена все більшої плати за генеральський чин. І погрожує, що розвалить армію, а про дрібні Бенові грішки й грішечки донесе кому слід. А грішки у Бена потроху збиралися.

Вадька завів нове правило: тільки закінчувалась гра, він розганяв малишню і кликав у підвал найвірніших дружків — Бена та ще двох-трьох п’ятикласників. Зачинялися на засув, ставили свічку у глухому сарайчику, де хтось вибив двері, і починався таємний бенкет. За рахунок Бена, звичайно. "Генерал" приносив із дому бутерброди, консерви, цигарки, а то навіть якось витяг із серванта кілька мініатюрних сувенірних пляшечок із вином. Сідали кружка на цеглі і в тривожній тиші, в напівтемряві трапезували. Наче змовники або рицарі Круглого стола. Тут за питвом та їжею Вадька розповідав про Шурика, лук’янівського босячка, котрого ловить міліція. Тут розроблялися плани,

як свиснути кочережку в сердитого кочегара Фурдила, як пролізти в трамвайне депо, де є гума для шайб.

Під наставництвом Кадухи Бен зробив першу затяжку (і мало не зомлів від сигаретного диму), вперше скуштував смак вина із сувенірної пляшечки.

Заклопотаний базаром і кухнею, дід Андрон не знав (та й не було коли йому дізнаватися), що в коханого онука починається друге, таємне життя

ТРИ ГІПОТЕЗИ ПРОФЕСОРА ГАЙ-БИЧКОВСЬКОГО

Женя розплющила очі — її хтось легенько смикнув за вухо.

М’яка хмарка сну розсіялась, і Женя побачила: на спинці ліжка сидить Синько, шкірить чорненькі зуби. Він погойдує ногами і, наче кіт, ворушить кінчиком хвоста.

— Ой! — підхопилась Женя. — Невже запізнилась у школу?

Млявість наче рукою зняло, вона кинулась до будильника, потрусила його.

— От налякав! Ще тільки сьома година.

— І все годно пізно. Ти нічого не знаєш. — Він вдоволено захихикав і потер червоні долоньки. — Я вчора їм дав, так дав. Бхудуть знать!

— Кому дав? Ти що, бився?

Женя згребла Синька й безцеремонно покрутила ним у пелені.

— Де ти вимазався? В калюжу попав, чи що?

Видно, чортеня тинялося хтозна-де і вскочило в калюжу або в бочку з водою, що стоїть за кочегаркою. Шерсть на ньому підсохла й злиплася, на спині стовбурчились брудні колючі віхтики.

— Синько, де ти блукав, кажи!

Синько не поспішав казати, трусив пузцем і пирхав од сміху.

— От я їм дав! Більше туди не полізуть!

— Хто не полізе? Куди?

— Будеш стара, як все знатимеш. А хороша будеш, розкажу.

— Я й так хороша! Дивись! — І Женя погладила себе по голові, по м’якому темно-русявому чубчику, причесаному, як у хлопців, трохи набік. І для переконливості звела на Синька невинно-покірливі очі: — Бач, я вся — увага! Тільки розказуй!

— Ну добре! Слухай! Тхам, під землею, вони секретно збиралися. Їли мармелад, дим смердючий пускали і всякі слова нехороші ховорили.

— Хто вони, де?

— Та твій Бенчик, хто ж! І Кадуха замурзаний!

— Ну, ну, розказуй. Це де, у підвалі?

— Атож! У моєму шарайчику! Я терпів-терпів, а вони курять, пляшечки розбивають, а потім кажуть: Жабулька…

— Про мене?!.

— Про тебе ж! І я не втерпів!.. Там, щоб ти знала, труби проходять. Вода холодна як лід. І коліщатко є, кран на трубі. Ага, думаю, я вас, голубчики, зараз під дощем покупаю. Грім вам і бурю зроблю. Щоб не були такі розумні. І тільки вони чиркнули вогнем, закурити хотіли, а я з куточка тихеньким голосом: "Ау! — гукаю. — А я в школі скажу". Вони побіліли й очі один на одного витріщили. "То нам почулося, — шепче Кадуха. — Куріть, братва! Без паніки" — "Ах, так!" — розсердився я. Кран відкрутив — і тут! Як зашипить! Як бризне! Фонтаном! На весь погребок! А хлопці: "Ой-йой! Потоп! Прорвало!" І драла з підвалу, аж зашелестіло!..

Женя розсміялася, бухнула Синька малою подушкою і з веселим захопленням вигукнула:

— Ох ти брехтій! Це ти все вигадав про хлопців, правда? Вигадав?.. Знаєш, що я з тобою зроблю? Покажу тебе професорові Гай-Бичковському. Хай він скаже, хто ти такий і звідки взявся — може, з Брехляндії?

А професор — то дуже вчений дядько, біолог, він живе у нас на третьому поверсі. Ясно?

Синько набурмосився і почав крадькома сповзати на підлогу.

— Не хо до професора, — зачмихав він, як примхливе дитя. — Нічого я не вигадав! Правда все!.. Я у підвал піду! Спать хочу.

— Ні, ні! — посварилась Женя. — Зараз до професора. У нас є ще вільна година. Збирайся.

Вона злетіла з постелі, натягнула на себе шаровари й незмінну голубеньку кофту. Крутнулась перед дзеркалом, прилизала вихрик на голові, пальцем примочила брови, щоб рівно лежали.

— Гайда!

— У мене хорло болить. Вавки. І ногу намуляв, — от! — Чортик гірко скривився й пошкутильгав, мов дід, показуючи, як йому важко ходити.

Женя, однак, помітила, що очима він косує на вікно і туди підкрадається, — мабуть, хоче дременути.

— Ах ти лукавець! — Дівчинка згребла його і сховала під полу кофтини. — Не бійся, професор уколів не робить. Тільки подивиться, та й годі.

На кухні вже варилось і смажилося, пахло олією, димом, гула, як пропелер, татова електробритва. Женя сказала матері, що йде на хвилинку до Гай-Бичковського і зараз же назад, встигне поснідати. І побігла на третій поверх. Тут вона часто бувала; проте у неї завмирало серце, коли вона зупинялась перед мідною табличкою, на якій було вигравіювано:

Професор І. П. Гай-Бичковський,

доктор біологічних наук.

Глибоко вдихнула (по-йогівськи!) і натиснула на кнопку. За дверима пробриніло мелодійне дзеленькання, наче там заспівала кенарка.

— Хто? — швидко озвався професор, і голос у нього був молодечо-бадьорий.

— Я, — сказала Женя.

— Чоловік чи жінка?

— Цибулько.

— Стало буть, жіноча стать?

— Та Женя, хіба не чуєте?

— Ну, тоді заходьте.

Женя ступила у вітальню, знаючи, які перші слова почує: "Даруйте, спішу…"

— Даруйте, спішу, — сказав професор, стрибаючи на одній нозі, а другою цілячись у спортивні шаровари. — Зарядка в мене. Через п'ять хвилин — крос. Десять кілометрів — "підтюпцем від інфаркту". А потім — у басейн.

Професор натяг шаровари, ще раз повторив "даруйте", і почав присідати. Його важка, до блиску поголена голова літала вгору-вниз на тлі величезного акваріума, що займав усю стіну в кімнаті. Він енергійно робив вдих і видих, роздуваючи широкі татарські ніздрі, підкидав своє пружне тіло, і тоді здавалося, що риби проносяться не за склом у воді, а у нього над самою лисиною.

— Пробачте, Євгеніє, я зараз, — професор сказав "оп!" і зробив стойку на голові, п’ятами упираючись в стіну. Застиг у цій позі, і його маленькі, як у дельфіна, гострі очі дивились на Женю знизу, виражаючи цілковите блаженство.

— Я зараз! — Професор майнув у ванну, включив там душ і, задоволено крекчучи, став обливатися холодною водою, поляскував себе по грудях, по шиї, масажуючи кожен м’яз. Витерся махровим рушником — і його міцне мускулисте тіло стало червоне, як у новонародженого, пашіло теплом і силою.

Коли він вийшов до Жені — а професор на зріст був не вищий за неї, тільки масивніший, головатий, — очі його світились радістю здорової, бадьорої людини.

— Обливайтесь водою, Євгеніє, — сказав професор. — Серйозно раджу вам — обливайтесь щодня. З води людина вийшла, з води в основному складається її організм, і не треба нам забувати, що вода — наша сила й здоров’я.

Професор бігав по кімнаті (причому — босоніж), одягався, метушився і говорив у звичайному для нього швидкому темпі:

— А як ваші успіхи в плаванні? Ви ще не покинули басейну?

— Ні, не покинула, — з легким усміхом мовила Женя. — Ходжу на четверту годину. Туди ж, у "Спартак".

— Цікаво, цікаво! Хотів би побачити, як ви оволоділи "кролем". У вас раніше вимах руки був слабий і короткий.

— Хочете побачити? Будь ласка, я зараз, — і Женя зробила такий жест, начебто відсовує з-перед очей завісу.

Професор анітрохи не здивувався, коли раптом опинився на трибуні басейну. Йому не раз випадало, що він займав доріжку після Жениної групи, отож частенько уболівав за сусідку, тупотів ногами, сердився, посвистував, якщо Євгенія відставала. І зараз Гай-Бичковський, за звичкою, пробрався у перший ряд, зручніше вмостився у кріслі. Кивнув

головою: можна починати!.. Так, внизу вже парує вода, похитуються на хвилях канати-поплавки, голубим кахлем одсвічує дно, в залі душнувато, пахне хлоркою, свистки, вигуки тренерів. Аж гульк — на тумбі Євгенія, вона в оранжевому купальнику, по-дитячому худа й гостроплеча. Пригнулась, приготувалась до стрибка, тонкі руки повисли, мов крильця. Шубовсть! — і Женя стрімко рвонулась уперед, збурюючи воду. Ноги працюють енергійно, чіткий і сильний гребок, точно відшліфовано поворот голови і видих. Молодець Євгенція! Як завжди, вона пірнає перед краєм доріжки, робить сальто у воді, відштовхується ногами і вперед, вперед! Першою йде! "Давай, давай!" — затупотів Бичковський. Глянув на секундомір: п’ятдесят метрів за 38 секунд.

— Чудово! — сказав професор (розмова вже відбувалася в кімнаті). — Ви робите успіхи, Євгеніє! Який у вас розряд?

— Другий юнацький.

— Не набагато від мене відстали. Я маю теж юнацький, тільки перший.

Він помітив, що дівчинка сердито посмикує рукою, весь час ніби утихомирює когось, прикритого кофтою.

— Очевидно, ви щось принесли? — зупинив професор на Жені маленькі допитливі очі.

— Ага, принесла. Розумієте... Я спіймала (тільки це секрет)... І хочу показати...

— Показуйте, показуйте, що там у вас. — Професор підбив ногою портфеля, спіймав його у повітрі і заходився набивати паперами.

— Ось він де. — Женя витягла за шкірку Синька, а той упирався, дряпаючись гострими кігтями. — Гляньте, бо сама не розберусь.

Гай-Бичковський глянув на Синька без особливої уваги і швидше із ввічливості проказав:

— Цікаво, дуже цікаво. Очевидно, муляж. Вата, ворс, пап’є-маше і все таке інше. Для біологічного куточка виготовлено. Правда?

Женя не встигла розтулити рота, як професор пригнувся й гострими карими очима прицілився на Синька (а той сидів непорушно, як опудало).

— Ого! — засміявся професор. — Чортик! Непогана робота. Ювелірна. Навіть ріжки виточені, очі вставлені, хвіст причеплено. — І професор посмикав за хвоста, щоб переконатися, чи міцно його пришито.

— Тю, що ти шмикаєш, — засопів Синько й постукав себе пальцем по лобі. — Не всі дома?..

Професор спантеличено звів брови (мовляв, що б то означало?) і ще раз посіпав за хвоста.

— Та це ж не лялька! — відвернулась Женя, прикриваючи Синька. — Це мій Синько. Чоловічок! Він їсть, стрибає, говорить, як усі нормальні люди.

У Бичковського загорілися очі, він затупотів довкола Жені, простягаючи руки до Синька.

— Стало бути, механічна модель? І говорящий апарат вмонтовано. Так, так, цікаво. Хоч при сучасному рівні техніки…

— Та живий він! Ну живий, як ви не розумієте! — аж сплеснула Женя руками.

— Звичайно, живий. Тобто імітує деякі ознаки живого організму. І якщо вас цікавить, звідки могла взятися модель такої істоти, то мушу сказати...

Професор заклав руки за спину й забігав уздовж акваріума, а чорні гупі й меченосці носились за склом, як підводний ескорт; не спиняючись, професор у швидкому темпі почав розвивати перед Женею теорію походження Синька, тобто істоти, яку — чисто умовно — слід віднести до міфологічного виду гномів або чортів.

— Тут може бути висловлено три гіпотези, — почав Гай-Бичковський. — По-перше, кібернетичне походження. Як відомо, Київський інститут кібернетики під керівництвом мого друга, відомого вченого, працює над створенням мислячих машин, тобто — в загальних контурах — моделює роботу людського мозку. В цій галузі досягнуто чималих успіхів. І цілком ймовірно, що кібернетики — а це люди дотепні — могли створити як перший зразок такий, поки що примітивний екземпляр мислячої істоти, як цей ваш... як його звати? Синько.

("Шо він тхорочить?" — шепнув Синько дівчині).

А професор ухопив Синька і потрусив у себе над вухом, щоб упевнитись, чи не торохтять деталі всередині. Ні, деталі не торохтіли. Навпаки, у животі малого щось забулькало, і той, сердячись, дряпнув професора за руку й чмихнув:

— От кажений, ти мені всі ишки витрусиш!..

Професор постояв, трохи спантеличений. Не голос його здивував, а те, що Синько був теплий, пругкий, ще й блискав невдоволено живими зеленими намистинками очей.

— М-да, — причмокнув професор і поморщив лоба. — Тут, очевидно, більше підходить біологічна гіпотеза. Ви, мабуть, чули, шановна Євгеніє, про італійського вченого професора Петруччі. Він започаткував штучне вирощування живих організмів у колбі. Так, так, не дивуйтесь! Береться ембріон, зародок, і вирощується в штучному середовищі, поки не стане живим організмом з усіма ознаками живої істоти: реагує на світло, на тепло, на подразнення, рухається і живиться. Можна припустити, що таким, хімічним шляхом, було вирощено цього гомункулуса — маленьку людинку, яка скидається… — але професор глянув на Синька і, видно, сам засумнівався, чи можна виростити в колбі такого симпатичного чортика — рудого, з ніжним зеленим підшерстком на животі, з гарними ріжками й копитцями. А тому професор одразу ж висунув третю гіпотезу — космічну. Він сказав, що вчені давно висловлювали думку про існування органічного життя, а можливо, і людських цивілізацій поза межами нашої планети. Розвиток радіоастрономії, дослідження далеких зоряних скупчень підтверджують це геніальне передбачення. Більше того, є вже, так би мовити, матеріальні докази.

— Ви не чули, Євгеніє, про знаменитий лапласький метеорит? Так от, є свідчення, що в його структурі знайдено досі невідомі, можливо, космічного походження, мікроорганізми. Якщо повідомлення зарубіжної преси підтвердяться, то це, знаєте, буря, переворот у науці. Це означатиме, що з глибин міжзоряного простору до нас, на нашу стареньку Землю, час від часу заносяться нові, цілком відмінні форми живих організмів, і може бути, що істота, яку ви тримаєте в руках, — тут Гай-Бичковський знову глянув на Синька і знов, очевидно, засумнівався у своїй теорії: чи можливо, щоб чортика було занесено із холодних космічних просторів?

Професор зиркнув на годинник і аж підскочив:

— Даруйте, запізнююсь! Крос, крос у мене! Докінчимо іншим разом.

— Ой, та й мені бігти! — теж спохватилась Женя — Вже й поснідати не встигну!

І коли вона швидко затупотіла по сходах, Синько висунув із кофти мордочку й настрахано зашепелявив:

— Що він молов, той пгофесор?

— Не можна так! Це велика людина. Аби ти знав, скільки у нього книг. Там, у другій кімнаті. До самої-самої стелі. І професор їх не тільки перечитав, а й сам написав — аж двадцять штук! Чуєш? У великих людей, — Женя показала на голову, — завжди трохи не так; вони диваки і смішні бувають — страх. Ось прийде зима, побачиш, як професор босий у снігу качається. Він "морж", щоб ти знав…

Прокалатав третій дзвінок, і Женя прожогом кинулась на свій поверх, стрибаючи вгору через кілька сходинок. Пронеслась коридором, аж хвиля пішла стіною, гойдаючи портрети на шнурках-підвісках. Задихана, підбігла до дверей 5-А, але тут шлях їй перетнули Бен і Костя Панченко, шкільний дружок "генерала".

— Момент! — сказав Бен, заступаючи дорогу. — Покажи нам руки. Ми сьогодні на бойовому посту. Санкомісія!

Бен і в школу прийшов у джинсах, в яскравій футболці, з трьома рядами значків на грудях. Був, як видно, у доброму гуморі й хотів подражнити Цибулько.

— Руки, руки показуй! — випнув перед нею груди. — Провєрка!

А в Жені від бігу калатало серце, хотілось не запізнитися (і перед уроком заглянути в ботаніку). І от Бенові штучки…

Через його плече вона зиркнула в клас. І враз почервоніла. Віола Зайченко! Он вона — крутиться, киває комусь на двері, очі аж горять від цікавості. Віола — вона все і про всіх знає. Не раз підсідала й нашіптувала Жені: "Ой, хіба ти не бачиш! То він… женихається".

І зморозить таке: женихається!

Женя стояла розгублена: як прорватись? А Бен подзенькував значками, посміхався і плечем загороджував дорогу, і вже багато хто з класу весело поглядав на них.

— Ну! — сердито повернулась Женя й простягла руки, хоч знала, що Бена цікавить чистота рук, як бабу Пашу китайська грамота. — Дивись! Чисті! Тільки що мила!

— Ха! — реготнув для публіки Бен, починаючи гру. І кивнув дружкові — Кості Панченкові, кругленькому, натоптаному хлопцеві, що напускав собі чуба на самі очі. — Чисті, каже! Гля, Костомаха, які в неї руки. Повна антисанітарія. Тища мікробів на кожному пальці. Ганьба! В газеті тебе пропісочимо!

Бен і раніше грубувато чіплявся (особливо при хлопцях), але зараз... "тища мікробів"! І це вголос, щоб чули всі. "Дурень!" — холодно напружилась Женя й одвернулась, аби не бачив, як від болю й образи засіпались губи. Гірко й нудно занило в душі — ніяк не могла зрозуміти цього крученого Бенчика.

Коли вдвох — настовбурчиться, комір підніме, йде й мовчить. І не гляне на неї, боїться, очі ховає під чуба, тільки сопе й сердито підфутболює камінці. "Бен, чого ти мовчиш?" — "Так! Бо я не радіо!" Тихий і скромний, як першокласник. А вгледить хлоп’ячу компанію, одразу: "О, салуто!" Шмиг — і відскочить від неї, наче і не йшов поруч. Перекинеться до хлопців, і тоді груди колесом, і перший починає: "Жабуліно! Тища мікробів!" Як зараз...

Що він — боягуз? І хоче показати, що він — мужчина, герой і що на постріл не підпустить до себе якихось там "жабульок"? А якщо й підпустить, то щоб посміятися?

Женя підступилась до нього ближче.

— Бен, — сказала притишено. — Пусти. Не виламуйся. Зараз вчителька з’явиться. А мені ботаніку…

— Нє, контра не пройде! — ще веселіше упирався Бен; він сьогодні затримував усіх дівчат, а Цибульку тим більше не міг пропустити, щоб не думали, що він… що вона… що в них… Словом, почервонівши, Бен звів на Женю свої неспокійні, трохи засоромлені, але повні добродушного нахабства очі. — Нє, Цибулько, з такими, як у тебе, руками можна тільки відкупитися. Скільки з неї візьмемо? — кивнув Кості Панченкові.

Костя серйозно надув білі пухкі щоки, лупнув на Женю з-під нечесаного чубчика й діловито мовив:

— Якщо монетою, то двацять копєйкіних. Менше не можна. А іншим товаром — по яблуку.

— Які яблука! — відмахнувся Бен (і швидше хотів закінчити гру, бо сам відчував: неприємно! Але гра була грою — і він продовжував). — Які яблука! Тільки монета! Двадцять крон, і вхід вільний. — Бен подзенькав кишенею, показуючи їй, що добрі люди давно відкупилися і тепер сидять за партами, як порядні зубрильники. — Двадцять крон, і проходь!

Женя рвонула його руку, якою він загороджував двері. Силою не взяла — тоді презирливим поглядом зміряла Бена. Жарти жартами, але що це за торг, що за вимагання? "Двадцять копєйкіних"! У Кадухи навчилися? Тільки той, бездомний, виманює і видурює у дітей копійки на куріння.

— Бен, — ще раз рвонулась Женя, роздратована вкрай. — Відійди. Бо я розкажу… я знаю таке… я чула, як ви у підвалі…

— Що? Що ти знаєш? — осміхався Бен, але очі в нього похололи, насторожились.

— Знаю! Як ви курили з Кадухою. В погрібку, де темно. І як Вадька дзенькав чаркою і казав (вона передражнила Вадьчин голос): "Пий, шкєт, не бійся, вино — утішеніє жизні..."

— То це ти? Ти там була, у підвалі? — Бен все ще не вірив, він був здивований і спантеличений, але страх уже тріпотів в очах. — Ага! — пригнувся, звіркувато озираючись. — Ти! Підслухала все. І водою нас облила. Шпигунка! Та я тобі... та я зар-раз!.. — Він засопів, розвернувся, ладний ударити, але ззаду почулося рятівне: "Бен! Знову твої фокуси!.."

То був голос Ізольди Марківни, стук її каблучків лунав уже близько, коло самих дверей.

Всі троє — Женя, Костя, Бен — кинулись у клас і розбіглися на свої місця, і, видно, кожному було неприємно: дурне, базарне гиркання.

Бен довго вовтузився за партою і щось бурмотів, потім обережно підвів голову й крадькома, з-під скуйовдженого чуба глянув на Женю. Вона сиділа попереду, скорбно зігнувшись над партою (мабуть, тамувала в собі гірку незаслужену образу). На її білій худенькій шиї двома кілечками завивалося м’яке шовковисте волосся. Бен дивився на ті два кілечка, які ворушились і про щось ніби запитували його, запитували сумно й ображено. Він тяжко зітхнув і сказав до себе: "А чортзна, як воно в мене виходить... Завжди так, по-дурному. І не хочеш, а наступиш комусь на душу".

НЕДІЛЯ. КАДУХА І ТРОЄ ЦИБУЛЬКІВ

Батько надував м’яча, щоб перевірити, чи не проколотий. Набирав побільше повітря, зажмурював очі і з силою дмухав. Дмухав, аж синів, на щоках Виростали дві тугі груші. Потім він крутив у руках м'яч,

прислухався: чи не шипить повітря. Хтозна, що він там чув, а от носа й підборіддя собі вимазав об камеру — поставив круглі печатки.

Він стояв без окулярів, мружився, і Женя дивилась на нього з веселою залюбленою усмішкою: такий, хлопчакуватий, трохи кумедний, він їй найбільше подобався. Здавалося, зараз Кіндратович свисне хлопцям у вікно і побіжить ганяти м’яча!

Але Цибулько нап’яв окуляри і став зовсім інший — солідний, як директор школи.

— Слухай, стара, — звернувся до матері, що вкладала в сумку хліб, ложки, капронові чашки. — Ти чула, як звечора щось товклось і кричало в підвалі?

— Та чула! Як зарепетує, аж мурашки побігли по тілу. Виглянула у вікно, а воно темно, Василь — двірник наш — лається, і хтось погупотів за кочегарку.

— От-от! Босяки, видно!

Женя одвернулась у куток, щоб не чмихнути. Вона знала, що то за "босяки" і хто їм зробив "бурю з громом".

— Двірник мені сьогодні розказував, — взявся пояснювати Цибулько. — Прибіг він, каже, в підвал, думав, труби прорвало. А воно зовсім інше. Хтось кубло в погребі зробив, ховається там, ночує.

Мати кинула сумку, сіла, з тривожною цікавістю підвела очі.

— А хто б там ховався? Може, якийсь п'яничка?

— Може, й так. Бо й двірник розказував: прибіг у підвал, а сарайчик водою залило, отой крайній, де нема дверей. Калюжа стоїть, і випливає із сарайчика, що б ти думала? Випливають порожні консервні банки, якісь пляшечки, а потім (це Василь розказує, двірник) глядь — і чуб у нього дибки: пливе свічка у блюдечку, ще й гнотик горить…

"Я знаю, то Бен свічку приніс! Він і в класі зі свічкою бігав, і дошку воском натер, якраз перед контрольною, щоб не бралась крейда".

Звичайно, Женя не обмовилась про Бена, про його походеньки, це тільки промайнуло у неї в думках. Бо для Жені Бен був не просто Бен, а гра, баталії, підвали, таємниці. Одне слово, те, про що не можна, не треба говорити дорослим. І Женя уміла мовчати, про це знав і Бен, хоч і кидався гидким слівцем "шпигунка". Правда, Женя помічала, що в їхні хороші, веселі таємниці стало закрадатися щось погане: Кадуха розколов компанію, одних проганяв, а інших вів подалі з очей, в темні підворіття. А там злодійкуваті шепоти, мідяки з рук у руки, смердючий димок.

"Нічого, — насуплювалась Женя. — Я колись Кадусі скажу. Я таке зроблю…" А що вона скаже, що вона зробить Кадусі, коли той удвічі сильніший за неї? Аби ж була хлопцем, то просто — взяла б за петельки, труснула і прямо у вічі: "Не смій! — процідила б. — Ні Бена, ні хлопців не смій!., водити по закутках!"

Мати почала гадати: хто б то міг нічліжку зробити собі в підвалі? Бач, консервів туди наносив, пляшок, навіть свічкою запасся. Якийсь безпутній п’яничка, не інакше. Ото треба сказати двірникові, щоб на ніч підвал зачиняв на замок.

— Ти слухай, стара, що далі було! — перебив Цибулько й весело зморщив носа. — Ось ти про двірника згадала. А він каже: закрутив у сарайчику пожежний кран (комусь же стукнуло в голову відкрутити його!) і хотів нагору йти. Коли чує — пирхає хтось. У темряві. Диви,

може, злодій ховається? Стоїть двірник — і ноги у нього трусяться. Тоді засвітив сірника, глядь — сидить на трубі щось волохатеньке. Коло крана. І зеленими очима на нього лупає. А двірник з переляку за палицю та за ним — по всьому підвалу, каже, ганявся.

Кіндратович глянув на Женю поверх окулярів — весело й хитрувато:

— Ох, я здогадуюсь, що то за птах! Сам його ловив серед ночі!

А мати мовила серйозніше:

— Не подобаються мені оті волохатенькі! Де вони взялися? Може, то Женя щось підстроює?

У Жені вуха загорілися, вона пригнулась над кедами, зашнуровуючи їх, і щось мугикнула батькам: я там знаю, мовляв, де вони беруться, ті волохатенькі! (А під кофтою в неї притаївся Синько і тихенько собі реготав. Мабуть, згадував, як тікали курці від його грози й дощу).

Мати вже впакувала сумку і спитала Женю:

— Ти готова, дочко?

Так, готова! Чи треба їй довго збиратися, коли йдуть до лісу!

Ще в суботу звечора у них тільки й розмов, що про похід у Пущу-Водицю. Галина Степанівна підсмажує м’ясо, тушкує капусту, варить яблучний компот. І Цибулько топчеться заклопотаний, водить окулярами: "Де мій складаний ніж? Куди він пропав?" Ніж чомусь в холодильнику, батько кладе його в сумку, туди ж пакунок сирої картоплі (щоб напекти біля озера), сіль, сірники — всі необхідні дрібнички. Довго впихає м’яча, сердиться, що той не влазить між банками. А Женя прихоплює тільки Трублаїні, може, вдасться трохи почитати, але що там книжка! У неї перед очима вже ліс —

жовтогарячий, багряний, зелений, оранжевий, словом, неповторний осінній ліс. І тиша, і свіже повітря, і гриби, що ховаються в листі. А там барбарис і шипшина, що червоним намистом уквітчують голі кущі.

Спокійно, без галасу, без зайвих розмов ітимуть вони лісом: попереду батько, як справжній турист — у спортивній куртці, в кедах, через плече палиця, а на палиці важкенька господарська сумка. У матері теж ціпок, ним вона копирсається в сухому листі, шукає груздів або ж маслят. А Женя — вона десь позаду, підстрибує, крутить головою, як дурненьке теля, що вирвалось на волю: там дятел, там прошмигнула білка, там пурхнув пізній метелик "павине око", з чорними печатками на крилах. І добре Жені, що батьки в неї молоді, не люблять сидіти дома, що вони побували разом і на Десні, і в Криму, і в Полтаві, і в Чернігові, їздили аж на кордон до Брестської фортеці — одне слово, де вони тільки не мандрували, і завжди в таких подорожах їхня сім’я ставала ще дружнішою, ще радіснішою, і завжди їм було за свято побути разом, усією трійцею, аж поки… аж поки батько не зустрічав компаньйона з "міжнародних питань". Тоді тягло його на трибуни. "Леді й джентльмени! Схаменіться! Чорний смог повис над планетою!.."

На щастя, таке з Цибульком траплялося рідко. І коли наступало свято чи вихідний день, Василь Кіндратович, як правило, перший казав: "Поїхали! На лоно природи! Дома ні за яку ціну!" І вони збиралися й рушали з міста — у ліс, до річки, у заповідні місця. З кожного походу мати приносила додому щось дороге й пам’ятне їй — пучок барвінку, дивовижної форми шишку, яскраве осіннє листя. Квіти або гілочку вона ставила у воду й раділа: "Женю, подивись, як гарно!" А коли їздили в Чернігів, викопала на лузі кущ поліської м’яти, посадила у себе на балконі. Та м’ята розрослась і пахла вечорами на весь двір…

Всі готові — кеди зашнуровані, куртки на плечах.

— Бригада, в похід! — говорить батько, поправляє окуляри, і вони рушають з дому, солідно спираючись на палиці — кожному батько вирізав по росту і помережив всякими марагульками. Всі троє цюкають

по асфальту палицями, і Женю охоплює радісне передчуття: "У ліс! На цілий день — що може бути прекрасніше!"

Сімейною шеренгою вийшли з двору. Батько й мати повернули на Артема, а Женя на мить зупинилася.

"От він, підмочений герой з підвалу!" — блимнула оком на протилежний бік вулиці.

На воротях старого дерев’яного будиночка, що давно був приречений на знесення і ждав, коли його звалить набік бульдозер, стояв, нудьгуючи, Вадька Кадуха. Той, кого Женя охрестила "підмоченим героєм".

Червоний шарф, зав’язаний по-паризькому й недбало кинутий за плече, тільки відтіняв сіру худорлявість його лиця, гострого, як лезо бритви, з чорним пушком під носом. Завжди невмиваний і голодний, Кадуха зеленішав день від дня, і коли він, сутулячись, спинався перед своїм будиночком у знаменитій воротарській стойці, здавалося, що то наїжилося зле й роздратоване кібченя.

Зараз Кадуха стояв не просто так, а чвиркав на асфальт, щоб перевірити: чи вийде із його чвирків правильний хрест. Хрест потроху вимальовувався, але тут де взялись Цибульки — ламаним строєм прочовгали вони до тролейбуса. Вадька провів їх прискаленим оком і сказав: "Подумаєш — кадри! В ліс попхались, у дебрі! Що там робить між пеньками?"

Кадуха був злий сьогодні на весь світ, його зранку ні за що ні про що відлупцював батько.

Зараз Вадька стояв на воротях з нудним туманом в очах і думав, куди б його податися і як згаяти вихідний день.

На горизонті, тобто у ближньому провулку, виткнувся Бен, і Кадуха пожвавішав: є компанія! "Генерал" ніс туго напаковану сітку з Молочного магазину — цього з ним ніколи ще не бувало. Сам Бен, видно, соромився такої принизливої ролі, бо йшов, одвернувши носа, ніби й не помічав Кадухи.

— Привєт! — гукнув йому Вадька. — Кінчай трудовий подвиг і виходь. В кіно змахаємо.

— Нє! — сказав Бен кисло. — Дід упав із копит. Серце. Валідол смокче. (Бен промовчав, що причиною того — кубинські сигарети, знайдені дідом у джинсах).

— Плюнь, — шморгнув носом Кадуха. — І прихвати щось на зуба — сайрочку або голландського сиру.

Бен якось невизначено хмикнув, а коли пройшов у двір, то через увесь будинок — дві капітальні стіни і внутрішні перегородки — показав Кадусі дулю: "Ось тобі сайрочка!" Бен і побоювався Кадухи, і запобігав перед ним, бо Вадька, що не кажи, був не тільки сильніший, а й характером затятіший, — розізлившись, міг кинутись і на дорослого.

"Шкет! — презирливо чвиркнув Вадька услід Бенові. — Ще в генерали пнеться! Колись тобі соплі втру, будеш у мене денщиком..." (Кадуха зробив би це негайно, але ж... копійки й консерви! Повна залежність від Кущолоба! Доводилось терпіти).

З покірно зігнутої спини Бена, що сховався із сіткою за будинком, Вадька зрозумів — той не вийде зараз на вулицю. "Слабак! Краще не зв’язуватися з такими!" І Вадька вирішив сам податися в кіно. У "Комунарі" показували єгипетський фільм "Любов і зрада" (тільки для дорослих). А Кадуха інших фільмів не визнавав, крім тих, що не для дітей. Там же, в "Комунарі", він мав свою персональну ложу. Треба тільки обігнути будинок і з внутрішнього двору вилізти по стіні

(пожежною драбиною) на самий дах, а там через віконце на горище. Посеред горища тьмяно просвічувалась квадратна сітка — вентиляційний люк із великого залу. Кадуха лягав на сітку животом і згори вниз, під гострим кутом, дивився на екран. Було трохи незручно — стомлювались очі, але мались і певні переваги: Вадька перепочивав собі на боку, покурював кубинські сигарети й слухав, як у темряві шастають і попискують кажани. А коли на екрані мелькали нудні кадри (без стрілянини й погоні), Вадька міг преспокійно чвиркати в зал, цілячись комусь на лисину. "Товаришу директор! — лемент із залу. — Що це у вас зверху капає?.." Ото кіно!)

Проте і в "Комунар" іти Вадьці розхотілося — нудно самому. І він подумав: а чи не посманяти йому до свого дружка Шурика? І побредуть вони вдвох до Подільського спуску; там на крутій дорозі поставили нові світильники на високих, метрів на сім, стовпах із дугами; і світильники не прості, а з великими матовими плафонами. Можна буде пошпурляти камінням на виграш: хто більше зіб’є плафонів.

Вадька уявив, як він прицілюється по скляній тарілці, і в нього засвербіли руки: так, під саму дугу! І замашним плескатим каменем! Він внутрішньо відчував, що сьогодні не промаже нізащо. Раз день почався з невдач (це точна прикмета), то в чомусь-таки повезе. Він обстукає Шурика і злупить з нього троячку, яку той виграв на лампочках у Ботанічному саду.

Вадька рішуче кахикнув, кинув на плече розтріпаний край свого шарфа й пішов на Лук’янівку. Якби він міг збоку глянути на себе, то в сутулій, понуро-нещасній постаті, мабуть, одразу упізнав би Кадуху-старшого і, може, хоч на секунду стривожила б його думка: чи не повторить він пусте й нікчемне батькове життя?

Але зараз Вадька був заклопотаний іншим: виграти! Злупити з Шурика троячку, і підуть вони у літній павільйон, візьмуть по пляшці пива, а коли зашумить у Вадьчиній голові, тоді начхати йому буде на все в світі.

З БАТЬКОМ НА "ВЕРХОТУРІ". ДИСКУСІЯ В КЛАСІ

БЕН. ПРИЧИНА ПОРАЗКИ СПАРТАКА

Женя поспішала: "Ой, друга година, хоча б не запізнитися". Похапки їла бутерброд і тут же друкувала записку. Одним пальцем стукала на маминій машинці — на старому незграбному "Ундервуді". Клавіші "Ундервуда" були стерті до жовтої міді, і дівчинка довго, майже носом шукала, де яка літера. Знайшовши, била пальцем, і тоді сухо клацав важельок по валику, але часто вихоплювалась зовсім не та літера, чужа або сусідня, і Женя сердилась, забивала надруковане і знов шукала потрібну літеру. На папері у неї виходило:

"Дорога мамиочко №!

Я поїхахала до батька на робоТУ. Х?0.

Ключі лежать під килимкоюм, там, де й зав-жди. Скучила за тобою. Скоро повернусь. ЦілУЮ цілую!

Твоя Женя Цибулько".

Весь час, поки Женя друкувала, Синько тихо сидів на підвіконні і з веселим нетерпінням стежив за її клацанням. Хтозна, чи йому сподобалась машинка, чи те, як заклопотана Цибулько носом виловлювала літери, але він аж витягував шию, заглядав у надруковане й лукаво шкірив свої чорні зуби.

Женя поставила останню крапку, підхопилася й бігом кинулась одягатися. За спиною вона почула, як раптом — ніби сам! — заторохтів старий "Ундервуд". "Та! — сказала собі в думці. — То я спішу, і мені вже в голові торохтить". На жаль, вона не оглянулась. А якби оглянулась, побачила б химерну картину: Синько стрибнув на машинку і давай на клавішах — швидко-швидко! — вибивати гопачка. Підскочив, ще разів

п’ять ударив копитцями, глянув, що в нього надрукувалося на папері, і шмигнув на вікно. Сів, притих, ніби нічого й не накоїв, і вдоволено прижмурив очі.

Куртка, шаровари, чобітки — все в одну мить було вдягнуто. Женя прилизала свого їжачка, глянула в дзеркало і зібралася бігти. "Так! А записка для мами?" Вирвала з машинки записку й хотіла приколоти до дверей… Щось зупинило її. Не ті літери на папері. Ні, стривай! Зовсім інша записка! Вона похапцем прочитала:

"Дорога мамиочко №!

Ключі поїхахали до батька на роботу. Вони скучили за тобою, (шшшшшшш) Я лежу там, де й завжди, під килимком. Скоро перевернусь. Цілую цілую!

Твоя Ценя Жибулько".

— Ах ти босяк! Це твоя робота! — Вона зім’яла в руці записку й кинулась до вікна. — Зараз я тобі дам Жибульки!

Синько пригнувся, закряхтів, а потім плиг — тільки мелькнув у неї над головою і вже сидів на люстрі, погойдуючись там і позираючи вниз круглими, як у кота, очима, веселими і водночас настраханими.

— Ну, ну, не бийся! — забурмотів він, підбираючи хвоста, щоб Женя не стягла його з люстри.

— Не бийся! Та ти знаєш, скільки мороки через тебе, босяка, мала б наша мати? Вона б до батька поїхала по ключі! А оце: "лежу під килимком"? Вигадав чортзна-що… Ану, злазь!

— Не зліжу. Бо ти битимешся…

— Злазь, кажу! А то палицею провчу!

Женя схопила палицю, якою вони вибивали надворі одяг, і сердито нахмурилась, ніби справді намірилась поколошматити Синька. Але перед тим відчинила вікно й ткнула пальцем:

— Забирайся! І щоб більше не приходив сюди! Треба мені такі фокусники!

Синько потоптався на люстрі, покректав: "Тю, шердита така! Страх нехороша! Піду і вмру в підвалі, більше ти ніколи-ніколи не побачиш мене..." Він хлипнув, сумно скривився й витер сльозу з мокрих очей. А потім стрибнув, прошелестів у повітрі й зник за вікном, розсіявся, наче хмарка рудого диму з вихлопної труби.

Щез. Тільки залишив їй на руці гарячу краплину — свою кривдну сльозу. Женя стояла спантеличена. Вона ж хотіла жартома пригрозити йому, щоб полякати трохи, а він уже й надувся і бач — "умру в підвалі..."

Побігла з дому ("Ой, таки запізнюсь до батька!"), а в думках все одно поверталась до Синька. "Дурненький! Ще й справді візьме й не прийде більше..."

Вони підіймаються вище й вище — хитким дерев'яним настилом. Під ногами порипують заляпані глиною дошки, злегка посвистує вітер у риштуваннях, земля западає — внизу провалюється ямою, а навкруг виступає гребенем, дахами ближніх будинків. Цибулько йде попереду, часто оглядається на Женю й підбадьорливо всміхається:

— Вище голову, дочко! Під ноги не дивись, краще в небо. Бач — осінь, хмари низько пливуть.

Справді, хмари несуться низько — сірим туманним потоком, чіпляючись за дахи, за телеантени, за брандмауери — протипожежні цегляні виступи.

— Я не боюсь! — задирає підборіддя Женя й теж усміхається, хоч її літак трясе й кидає в повітряні ями. Та що б там не було — а цікаво; тривожно й цікаво, і хочеться ще вище, ще трохи вище, людину завжди тягне вгору, недарма хлопчаки лізуть на дерева, альпіністи на ельбруси й еверести, а космонавти на Місяць. Нізащо Женя не. сказала б зараз: назад, мені страшно. По-перше, напросилась вона сама, а по-друге, батько йде спокійно й твердо, і хоч настил крутий, а переходи вузькі, не держиться за поручні; то Женя якось мимоволі хапається за риштування або притискається до стіни.

Висока, свіжовибілена бокова стіна історичного музею стриміла над Женею, як прямовисна скеля. Але то було внизу, під будинком. А зараз ця скеля кінчається, ще трохи — й вершина, розлогий трикутний фронтон, де працює батько.

— От і прийшли, — передихає Цибулько й вітається з майстрами, що сидять на дошках і курять. — Доброго дня, товариші!

— Привіт вам!.. Добридень!.. О, та в нас поповнення! — загомоніли, пожвавішали чоловіки.

Літні й зовсім молоді, всі вони були одягнені однаково — в широких парусинових спецівках, забризканих фарбою й глиною. І всі зараз — тепло, зацікавлено — розглядали вухатеньку доньку свого бригадира. Женя зовсім розгубилась під їхніми поглядами. Боком-боком пересунулась за батькову спину і тут, у затишку, відчула: хтозна від чого — від підйому, чи від висоти, чи від хвилювання — хлюпнуло їй жаром в обличчя й зашуміло в голові. Взялась за батьків пояс і трохи перестояла, поки посвіжішало в думках. І тоді тихцем глянула на бригаду — декого впізнала одразу: отой кремезний вусатий дядько, з

повним добродушним лицем, не інакше як Олекса Петрович, майстер на всі руки — художник, різьбяр, пасічник (у нього дома на балконі вулики); а той молодий, чорнявий, з прудкими очима, то, безумовно, Петруньчик (так — називають його в бригаді) — веселун і жартівник; а крайній дядечко, стовбуристий, з білим-білим чубом, — то поважний Гордійович. Про всіх них батько щовечора розказує дома: і кому який дав наряд, і хто краще зробить грунтовку, а хто ліплення, і що нового у кожній сім’ї. Ці люди давно вже ввійшли в думки й розмови Цибульків, живуть із ними спільно, в одній квартирі, той як взірець, особливо для матері ("Гордійович, — каже вона, — золота людина: такі полички зробив на кухні"), а той як антивзірець ("Не тягнись, чоловіче, за Петруньчиком; він безсімейний, йому все можна"). Одне слово, це люди свої, добре знайомі, та й зустріли вони Женю по-домашньому просто й щиро:

— Бери, дочко, яблука. Бери, бери, не бійся, з мого саду. Малинівка! Таких яблук на базарі не купиш.

— А від мене горішків. Так, так, прямо в жменю. Ліщинові горіхи. Ми із синком у лісі назбирали.

— Ну, а що в тебе нового в школі? Що принесла сьогодні? Самі п’ятірки?! От молодчина! Я ж своєму Ярику товчу кожного вечора: "Вчись, — кажу, — так, як Женя Цибулько. Вчись, халамиднику!" А він за клюшку і в двір — тільки його й бачив.

Женя їсть яблуко, хрумкає горіхи, і добре їй бути з батьком, у товаристві простих і гостинних дядьків (а вони — відомі в Києві майстри-реставратори). Над головою проносяться хмари, день стоїть вологий, притуманений, Жені видно звідси київські гори, густі квартали Подолу. Видно, як далі, за білуватими плесами Дніпра, бовваніють піщані горби й острівки соснових лісів. Хмари пливуть, а тебе проймає таке відчуття, ніби ти сама летиш — над горами, над Подолом, над широкою рікою, аж тебе похитує разом із величезною коробкою кам’яної споруди.

Дівчинка тулиться до татової спини. Їй приємно, що ось прийшов сюди батько (на "верхотуру", як він каже), — не старший і не вищий за інших, навпаки — один з наймолодших, шия тонка і ніс загострений, як у студента, словом, хлопчакуватий поміж солідного чоловіцтва, а от усі зібрались круг нього, присіли навпочіпки тісним гуртком, гомонять, слухають батька уважно, про щось зосереджено радяться. Одразу видно, що батько тут — авторитет, бригадир.

"Він таки в мене молодчина!" — з теплотою подумала Женя.

— Пора, — каже батько, глянувши на годинника. — По місцях.

Всі розходяться, розбирають свій інструмент — ящички, кельми, скребла, маленькі залізні ножі-лопатки. Дехто прихоплює каністри з водою, легкі пластмасові відра, паперові мішки з цементом, алебастром, піском, кольоровими глинами. Риплять дошки, розходяться майстри, і ось уже весь боковий фасад обліпили маленькі людські постаті, здається, що то стрижі чи ластівки притулились до стіни.

Батько кличе Женю й драбинчастими сходами веде вгору, під самий дах. Тільки перегодя, освоївшись із висотою, дівчинка помітила, що вони забрались, власне, аж у "гойдалку". Збита з міцних довгих дощок, "гойдалка" висить на канатах, і через блоки її можна підтягувати й опускати вгору-вниз. Це дуже зручно для роботи.

— Сьогодні ти будеш у мене за підручного, — каже батько (він уже в рудій парусиновій спецівці, в такому ж береті, якийсь не домашній, а наче трошки чужий, відсторонений, і так строго глядить на неї через окуляри). — Твоє завдання, — веде він далі, — розчиняти цемент. Ось форма, ось лопатка тобі й вода. Досипатимеш цього порошку — синтетичний клей для міцності. Тільки, прошу: розчиняй невеликими порціями. Цемент — ти зараз сама побачиш — швидко тужавіє… Ясно?

Женя кліпнула своїми світло-каштановими віями: ну, звичайно, ясно. Це простіше простого, все одно, що учиняти з мамою тісто на кухні. Розвела в формі пригорщ п’ять цементу, долила води, розмішала сірувате тісто, попробувала на палець і… аж сторопіла. Перед самим носом у неї вихопилась лапка, мазнула того тістечка й відправила собі в рота. "Синько, звідки ти взявся?" — строго зашепотіла Женя й одвернулась, щоб не побачив батько непрошеного гостя. Воно ж ніби втекло з дому, оце вредне чортеня, а як опинилося тут, та ще й залізло під куртку — хтозна. Синько тим часом пожував цементу, закліпав зеленими баньками, обурено скривився й сплюнув:

— Пхе!.. Хо це в тебе за мармелад? Пішку повно, на зубах шкрипить!

Женя присіла, давлячись від глухого сміху. Чортик ображено засопів, ще раз хапнув цементу й ляпнув Жені печатку на носа.

— Смієшся… Сама покуштуй!

— О, та ви вдвох! — здивовано проказав батько, заглядаючи до них через Женине плече. — І вже вимазались! Обоє ви чортенята!

Батько говорив з м’якою усмішкою, але Синько, зачувши голос Цибулька, одразу ж шмигнув під куртку, наче його й не було, а Женя підвелась, витерла носа й пригасила в собі недоречні, як їй здавалося, хихоньки, вона тут не для того, щоб заважати батькові.

— Я розчинила. Може, крутіше? — спитала серйозно.

— Ні, досить цементу. Зараз почнемо ліпити.

Цибулько збризкав зачищену латку стіни водою, зачекав, поки вбереться волога, ще раз побризкав — ліплення робиться на мокрій цеглі, на так званій сирій основі. Потім розгорнув рулончик тонкого копіювального паперу, притиснув його по краях камінцями.

— Дивись, Женю, який складний орнамент. Внизу — виноградна лоза з листям та гронами; це символ життя й невмирущої праці. А поверху — постаті робітників і матросів з багнетами, будьоннівці на конях, що ніби летять у повітрі. Це наша революція, те, що нам найдорожче в історії. А в глибині, бачиш, воїни зі списами, птахи, ратаї — давня наша історія. І глянь, Женю!.. Жодний елемент, жодна постать не повторюється. Тому й робота ручна, а не формовочна. Формовочна — це коли за готовою формою на заводі виготовляють ліплення, а тут тільки беруть і прикріплюють до стіни. Второпала? — І батько "подзвонив", тобто натиснув пальцем на кінчик Жениної кирпи, як це вона часто робила своєму Синькові.

Женя розтулила вуста й показала батькові широкі передні зуби.

— Второпала, — сказала щасливо.

— Тоді подавай цемент.

Лопаткою він зачерпнув собі розчину, глянув на малюнок і швидким рухом, пучками, взяв Жениного "тіста" й ткнув його у стіну, на мокру латку, потім ще; виросла біла шершава гірка, батько розгладив її гнучкими слухняними пальцями, округлив, і дівчина загледіла: о, наче виходить грива! А тепер шия. Скреблом він підчистив збоку, прибрав зайве, примружився, якусь мить вдивляючись у фігуру, і знов — за роботу. Пальці його бігають, розрівнюють, пригладжують, і от пружно, опукло виступають із стіни голова й шия коня. Довго морочився, прибирав і знов накладав розчину, коли виліплював око. Підчищав його тріскою, обводив глибокими дужками і нарешті, здається, лишився задоволений: око, а разом і напружена, витягнута вперед голова скакуна ожили.

"Будьоннівськнй кінь. Немовби летить на стіні", — стояла й милувалася Женя батьковою роботою.

Перевела погляд на риштування. Поруч із ними, вище й нижче, ніби повиснувши у повітрі, працювали майстри. Замішували цемент, пісок й нашаровували на стіну, важкі деталі кріпили шпурами. Вони працювали заклопотано, зрідка перемовлялися між собою, і Женя подумала; справді, скидаються на ластівок, що, хтозна-як учепившись за карниз, ліплять собі гнізда.

— Тату, а як ви з’єднаєте цей… орнамент? Щоб вийшла одна картина?

— А-а, це дуже просто! Придивись: стіна вже розкреслена на квадрати. Коли кожен закінчить своє ліплення, картини зіллються в одну смугу внизу і півдугою по всьому фронтону… Правда ж, це прикрасить музей? Сотні екскурсій приходять сюди, люди дивитимуться і казатимуть: "Гарно зроблено. Тут десь і Євгенія Цибулько доклала своїх рук", — батько м’яко усміхнувся. — Музей історичний, і орнамент, як бачиш, нагадуватиме людям про найголовніше в історії — про революцію, про наших предків.

— Тату! Дай я спробую… ліпити!

— Ну що ж, можна. Почнемо з виноградинок. Ось глянь на схему, на малюнок. У цьому квадратику — помітила? — перша виноградинка. І не кругла, а продовгувата. Почни. Сміливіше! Так, набирай цементу і раз! — батько крутнув пальцями на стіні й вийшла справжня виноградинка.

— Тепер я!

Женя зачерпнула розчину, висунула язика й націлилась оком на стіну. Ткнула пучкою, раз! — і посипався мокрий цемент униз у прогалину між одним, між другим настилом, а потім — ляп! — розплескався десь внизу на дошці.

— Нічого. Ще попробуй. Не святі горшки ліплять.

Тепер більше набирає вона розчину, кінчики пальців вмочує у воду і м’яко, обережно ліпить своє тісто до цегли, а тут… висовується із-під куртки лапка, і Синько шепелявить: "Та не тхак, не туди, ось!" — і він лапкою розмазує цемент, а заодно стелить білий слідочок через усю куртку. А батько стоїть, плечі у нього трусяться і очі блищать від сміху, що аж переповнює його.

— Ай, ти мені тільки заважаєш! — ляскає Женя по Синьковій лапі, старанно висовує язика і таки ставить крапку — виноградинку на стіні.

— Ой, дасть нам мати за те, що ми вимазались! — покрутив Цибулько головою. Дістав чисту ганчірку, змочив у відрі й заходився витирати на Жені темно-синю нейлонову куртку. — Е-е, дочко, та ти змерзла. Нагорі продуває. Мабуть, пора тобі додому.

— А ти ж обіцяв старий Київ показати!..

— Може, іншим разом?

— Ні, ні, зараз!

— Зараз. то й зараз., Та й перепочити нам слід. Ставай коло мене. Ось так, ближче. Я тебе своєю парусиною прикрию.

Батько пригорнув до себе худеньке вухасте дівча, обкутав полою. І так Жені добре стало у тата під пахвою, так тепло й затишно, що, здається, аби стулила очі — одразу б заснула й легенька усмішка дрімала б на її губах. А Цибулькові теж — до щему в душі — приємно було затуляти доньку од вітру, відчувати, як рівно й спокійно стукотить її серце, як повівами свого дихання ворушить вона волосинки йому на руці, аж лоскітно від того, одне слово, відчувати поруч рідне єство, лагідне, ніжне, слухняне, хоч і єсть у цього слухняного єства свій комизливий чортик.

Разом з дочкою батько трохи повернувся, щоб стати лицем до Подолу, і показав униз рукою:

— Дивись. Он він — старий ремісничий Київ. Як зберігся! Наче з восьмого чи дев’ятого століття переселився у наші дні.

Справді, то була вражаюча картина. В центрі міста — село. І село старе, дерев’яне, немовби із давніх-давніх часів. А кругом — гори, яри, глушина. Аж не вірилося, що все те — не макет, не розмальовані фанерні декорації до кіно, а справжня жива панорама.

В глибокому яру притаїлося древнє поселення — так звана Гончарівка. Зараз, коли дерева стояли голі й не заступали собою будівель, все городище проглядалося наскрізь — до голуб'ятників, до мініатюрних криничок у дворах. Крутим яром тяглась вузька звивиста вуличка — і яка то була вуличка! Ветхі почорнілі будиночки, що скидалися на давньоруські дерев’яні зруби. Маленькі різьблені ганочки. Містечки й кладки перед воротями. Ліниві димки з димарів. Скрип коловоротів і брязкання відер об цямрини. Вузенькі, під самими вікнами, зроблені із дощок тротуари. Проїзди — з глибокими коліями від коліс — вимощені каменем, за кілька століть грубий нетесаний камінь люди вичовгали до слюдяного блиску. А ще складні анфілади дерев’яних скрипучих сходів із лавками й перилами, які тяглися вгору і якими жителі вибиралися із яру в місто. Цю мирну архаїчну картину доповнювали старосвітські кози, що паслися на схилах, і босі хлопчаки (либонь, однакові зірвиголови в усі епохи), що бігали й борюкалися над самими урвищами.

Якби не радіощогли на горі, не склобетонні корпуси висотних сучасних будинків, що обступали яр, можна було б подумати: якимось чудом ти перенісся в часи князювання Володимира Святославовича.

Женя захоплено розглядала кожен дворик внизу, кожен провулок Гончарівки, а батько, що досі мовчав, не заважав їй надивлятися, нарешті озвався:

— Ну як? Правда ж, чудово!.. Коли б у. мене була кінокамера, — сказав він замислено, — я обов’язково зробив би фільм про цей неповторний куточок Києва. Він так захований од світу, що про нього мало хто знає навіть у нас, у Києві, навіть із тих людей, що живуть буквально рядом.

Так, Женя погодилася з батьком. Вона сама не раз бувала тут, на Старокиївській горі, і не знала (чи просто не здогадувалась), що треба пройти лише кілька кроків, повернути за історичний музей — і ти віч-на-віч зустрінешся із древнім Києвом, з тисячолітнім минулим.

— Тут, Женю, де ми стоїмо, — заговорив батько, показуючи їй рукою крізь риштування, — було колись верхнє місто, заснував його князь Володимир. Як бачиш, від верхнього міста нічого не залишилося. Згоріло колись. А там, у яру, селище стоїть так, наче воно законсервоване і наче по тих вуличках, де зараз бігають піонери, ходили у свій час — ну хто б, ти думала? — зброярі й книгописці Ярослава Мудрого. Як ти гадаєш, чому так збереглась Гончарівка?

— Бо вона добре схована, — сказала Женя.

— Правильно, дочко. Сама природа сховала її. Той яр, що перед нами (до речі, називається він Гончарним), з усіх боків обступають гори. Оця ближня гора з рудими стінами — це Замкова; збоку — гора Дітинець, далі Щекавиця, а он ген за нею видно тільки вершечок, — то Хоревиця. Гори, як бачиш, стоять кільцем, посередині яр, і яр глибоченний, з крутими прямовисними схилами, з глиняними зсувами. Ось тут, у природному гнізді, в котловині, і поселились колись ремісники. Бо для ремесла головне — що? — спокій і мир. Жили тут кожум’яки, ливарники, шорники, ковалі — і ковалі не прості, а майстри "вєсьма чудниє по злату,

сріблу та міді", як писалося про них у літописі. Уяви собі, дочко, як вирувала тоді Гончарівка. Дзвеніли ковадла, палахкотіли печі, в яких випалювали посуд, пахло шкірами й дубовою корою, погримували бочки на возах. По всіх світах — в Грецію, Візантію, в Литву — розходились мечі, полив’яні келихи, золоті прикраси київських майстрів.

— А під час татарської навали? — спитала заворожена розповіддю Женя, почуваючи себе пташеням у батька під пахвою.

— От-от! Я саме про це й хотів розповісти.

Василь Кіндратович обережно повернувся, переступив з ноги на ногу, бо, мабуть, незручно йому було стояти навпригинці, обгортаючи однією полою Женю. Він вмостився краще, сперся ліктем на поручень і знов заговорив, зігріваючи своїм подихом доччину шию.

— Отож-бо цікаво, Женю, — підхопив батько, — Татари вже знищили й спалили були майже весь Київ, а про Гончарівку вони й не знали — обминули страшний і безлюдний, як їм здавалося, яр. Тільки пізніше хтось із татар додивився, що в котловині приховалося ціле ремісниче поселення. А я забув тобі сказати: з Подолу до Гончарівки важко було підійти, там піднімались, крім гір, два кріпосні вали, а з північного боку, де трамваї тепер ходять, протікала річка Глибочиця. Був один вільний прохід — крутим Боричевим узвозом, ось цим, де зараз Андріївська церква. Татари й сипонули сюди. Навалом, ордою, нещадною силою. І що ти думаєш, Женю? Оті ювеліри, оті мирні люди, що із срібла виробляли тонкі ажурні плетива, всі як один взялися за довбні, за мечі, за списи. А з ними жінки, діти, немічні діди. І стали грудьми проти ординців. Страшна, кажуть, битва була. Тільки після дванадцятиденної облоги й штурму здалась Гончарівка. Власне, од неї тоді майже нічого не залишилося.

Цибулько з дочкою помовчали, заглиблені в свої думки, і Женя, притулившись до батька, уявляла собі той нерівний страхітливий бій

майстрових людей з розлютованою ордою. А батько сказав, що кочівники, як пил за вітром, налетіли та й розвіялися безвісти, а Гончарівка перегодом знов ожила і знов дивувала світ і керамікою, і золотими браслетами, і скляним — дорогим і рідкісним на той час — посудом.

— Колись, Женю, — промовив Цибулько, — пішечки походимо по яру. Обов’язково! Там і досі, сама побачиш, вулиці мають старовинні назви, ремісничі: Кожум’яцька, Гончарна, Лимарівська. Очевидно, як селилися ремісники цехами, так і називали свої провулки й вулички. Цікаво! — Батько помовчав, а потім додав: — Якби мені кінокамера, їй-право, зробив би фільм, про цей куточок Києва. Глянь: там кожен будиночок проситься в кадр...

А Женя подумала: як славно, що вона прийшла сьогодні до батька. Сама виліпила виноградинку на стіні, — це раз. А друге — таке цікаве почула про яр... Женя не призналась ні собі, ні татові, але їй таки прикро стало за себе: стільки разів бувала вона тут, коло музею, і нічогісінько не знала про Гончарівну. Мабуть, треба не просто дивитися, а й бачити. Бачити так, як тато. Ось тут, попереду музею, виступає із землі залишок старого муру. Для Жені — то звичайна стіна, цегла й замазка, і більше нічого. А для батька — ціла історія. Він оглянув давню кладку, поцмокав язиком, подивився і півдня розказував їй про стародавнє городище, про перших будівничих, про Візантію, про секрети старовинних майстрів, про пожежі, руйновища й відбудови.

Треба ж — стільки бачити у звичайній цеглині!

Якщо кимось і буде Женя, то так: або вивчатиме, що робилося на землі в давнину (Петро Максимович, директор школи, ставить їй п’ятірки і каже: "Тобі. Цибулько, пряма дорога в історики!"), або разом із батьком будуватиме Київ. А ще краще, коли б разом — і будувати Київ, і копатися в землі, вивчати, що було колись на тому місці, де ти зараз риєш котлован під нову споруду.

— Я буду, тату, як ти, — почервонівши, сказала Женя. — Робитиму і знатиму… все про Київ… і взагалі… про все-все на світі.

— Так воно й буде, Женю. — Василь Кіндратович стояв зворушений не менше за дочку, навіть голос у нього приглух від хвилювання й припливу тепла. — Так воно й буде, Женю. Я вірю тобі — ти в мене розумна людина.

Він ніжно поцілував її у м’які шовковисті завиточки на шиї і вже діловито промовив:

— А тепер — додому тобі. За уроки.

Довго, врочисто звучав дзвінок, оголошуючи велику перерву. 5-А напівспорожнів. Учні порозбігалися хто куди: одні в їдальню, інші на чорний хід за колону, щоб там спокійно пограти в поштові марки. Костя Панченко уже посвистував з вулиці, гукаючи Бена. А Бен сидів за партою, нудний та зажурений. В’яло, без ніякого смаку дожовував дідовий бутерброд і думав про те, що в джунглях Амазонки бродять тигри й леопарди; а мати десь у Канаді, а він, забутий і покинутий Бен, все життя сам та сам, двір остогид йому до зелених чортиків, і ганяється за ним Фурдило з кочережкою, називає Бена босяком і громителем. "Втечу!" — було написано на печальній фізіономії Бена.

Женя зітхнула — вона прочитала в очах свого друга-суперника оте рішуче "втечу!". Добре мені діло, подумала Женя. Без Бена у дворі все стихне й заглухне, трава виросте до пояса, і тільки пенсіонери дріматимуть на лавках з нудьги, й Женя тихо, крадькома потяглася за Беном дикими стежками в джунглі, але раптом зупинила себе: "От ще! Понесло мене хтозна-куди! А англійську забула повторити…" Розгорнула підручник і досадливо поморщилась: знов! Тепер з іншого боку напасть. Хихоньки, веселе перешіптування на задніх партах. Женя повернулась… проте ні, не розсердилась, сама розтулила губи й заусміхалась. Яка тут англійська, коли Віола Зайченко починає спектакль!

Віола зібрала дівчат, розсадила навколо себе. Сама вмостилася на парту, взяла в зуби кілька шпильок і, потріпавши косою, начесала на тім’ї високу смоляну гривку. Виконавши цю операцію, сказала:

— Я, коли вийду заміж, візьму собі чоловіка розумової праці — художника або кіномеханіка.

— А я офіцера! — вихопилась пухкенька, рум’яна, як пампушка, Світлана Кущ і вся зашарілась.

— Ти страшно темна, — спогорда глянула Зайченко на Світлану й знову повернулась до дівчат, щоб її бачили всі. — Мода на офіцерів давно пройшла. Тепер мода, щоб ти знала, на шовкових чоловіків, на приручених... Ні, я вийду заміж за простого чоловіка — щоб дома сидів і обіди варив. І житиму так, як наша сусідка Фая. Прийде ця Фая з інституту (десь вона там в лабораторії працює), прийде, сумочку кине в куток, впаде на крісло і говорить: "Ах, як я втомилась, жах! — Віола томно відкинулась назад, заплющила очі й помахала перед собою уявним віялом — долонею. Потім гнівно підвелась і театрально відстовбурчила палець. — Кузику (гак Фая кличе чоловіка), Кузику, чого то наш Боря плаче? Ага, мокре дитя. То не стій, хіба ти не знаєш, що треба робити, — поміняй пелюшки. А-а, він ще й той... Ну, тоді скупай у ванночці. І поспівай, поспівай дитині пісеньку, не бійся, не зірвеш голосу. А тепер, Кузю, біжи в магазин, та хутенько, бо в тебе ще й вечеря не зварена. Мав би совість — жінка голодна прийшла!"

Віола так ловко передала і голос, і пози своєї сусідки, що клас ніби живу побачив Фаю і її горопашного Кузика. Хтось у класі веселенько заблискав зубами, хтось сказав про Віолу "артистка!", з дівчачих рядів донеслось: "І в нас є така сусідка!" (Це Женя озвалась). А Бен, що до цього похмуро мовчав, стукнув себе кулаком по грудях і глухо кинув:

— Щоб на мене... та я б тій Фаї! Не знала б куди й тікати!

— Герой! — знищила Бена своїм поглядом Віола Зайченко (а очі в неї були чорні, великі й гострі, як у циганки). — Він їй дав би, чули! Ти краще розкажи, як ти дідові життя не даєш, і як дід за тобою з компотом бігає, і як задачі за тебе розв’язує! Експлуататор нещасний! — додала Віола з убивчим притиском.

Бен у відповідь скорчив холодну міну й перекривив Віолу. Але на його кривляння ніхто не відреагував. Усі поглядали в куток, де сиділа шкільна білолиця красуня Зайченко, й ждали, чим вона закінчить свій спектакль.

А Віола, відчуваючи на собі зацікавлені погляди класу, прибрала гордого вигляду, ногу заклала за ногу, жестом поставила перед собою того ж таки затурканого Кузика і взялась доскубувати його:

— Не плач, Кузю, не треба. Витри носа. — Віола хусточкою провела у повітрі, витираючи Кузі носа, — Заспокойся, рідненький. Така вже доля тепер у кожного з вас, у мужчин. Ви всі стали бабами. Ну, чим ти зараз мужчина, скажи? Може, ти ходиш на мамонта? Може, ти годуєш сім’ю? Чи плугом ореш на паркеті й дрова рубаєш на кухні, коло газової плитки? Та за вас, за голубчиків, зараз усе до крихти техніка робить! А ви — тільки з блокнотиками і портфелями ходите, як дамочки. І фізичних сил у тебе, Кузю, не більше, ніж у тих тьоть, що тягають ящики в магазинах. Ти глянь тільки на себе: розпух, розм’як, став зовсім безвільний. Мабуть, і ходити розучився б, якби я тебе на базар не посилала… Отож не плач, дорогенький, не ремствуй… Скажи ще спасибі жінці, що вона тебе дома терпить, не списала в утиль, як старі бабині меблі…

— Ну й артистка! — почулося за спинами.

Клас повернувся. У дверях стояв Петро Максимович, директор школи. Ніхто й не помітив, коли він ступив на поріг, навіть дзвінка ніхто в 5-А не почув — так заворожила всіх Віола. Схиливши лису голову,

директор стояв і з-під кущуватих брів дивився, як грає самозакохану даму Віола Зайченко — ця не по літах висока й надміру доросла дівчинка. Хтозна, чи сподобалось йому старикувате розбалакування Віоли, бо директор слухав її, посміхаючись однією половинкою лиця. Правда, він завжди так посміхався, трохи дивнувато — ліва щока в нього теплішала, зморщувалась, оживала, а права, колись контужена була сіра й нерухома.

— Бісове дівча! — пробурчав директор напівсерйозно, напівжартома. — Ич, як висміює нас, представників сильної статі. Треба сказати Ізольді Марківні, щоб записала тебе в драматичний гурток, — пропадає істинно божий дар. А я й не знав раніше, що так уміє копіювати дорослих, — вже сам до себе пробурмотів директор.

У першу мить, коли історик зайшов у клас, учні розгубилися, кожен ніби приріс до підлоги. Потім, як за помахом невидимої палички, всі сипонули на місця. Віола враз злетіла з парти, сховалася за спинами товаришів, з награним переляком водячи по класу швидким, збудженим поглядом.

"Ох і влетить мені зараз! — говорили її сміхотливі блискучі очі. — Вліпить мені двояку — за талант, за божий дар!"

Директор пройшов до кафедри і, за звичкою, кілька секунд посидів, заплющивши очі. З першої парти Жені видно було, що в його голові все ще гуде й видзвонює шкільна канцелярія.

— Всі в класі? — втомлено спитав директор.

— Всі! — підхопився Бен і застиг, як по команді' "струнко".

— Чудово. Не будемо порушувати нашої традиції. Надамо перше слово черговому. Бен… пробачте, ви мене цим Беном завжди сплутуєте… Андрію, ходи до дошки. Ти, кажуть, стратег, полководець,

самозвано генеральські погони собі почепив (ну-ну, не ображайся не ображайся, це дружній жарт). Так от: ти, звичайно, проштудіював роман Джованьйолі "Спартак", який я вам давав на позакласне читання? Чудово. Я так і знав, що книга тобі сподобається. Тепер давай, голубчику, разом обміркуємо — з військової, з політичної, з економічної точки зору: чому Спартак зазнав поразки?.. Не треба поспішати, давай спокійно, вдумливо…

Бен до цього був похмурий, тигри ще блукали перед його затуманеним зором; та коли він почув про вождя гладіаторів, про битви повстанців-рабів, кров прилила, до його лиця, очі спалахнули. Бен стукнув каблуками і по-військовому відчеканив:

— Товаришу директор! Для мене причина поразки Спартака абсолютно ясна: Спартак програв останній бій тому, що в нього не було кулеметів.

У класі хвилею прошелестів сміх. Після Віоли Бен розпочинав новий спектакль, ще веселіший, тільки робив він це не жартома, а серйозно.

— Нехай вони не регочуть, Петре Максимовичу. Я зараз докажу. Де крейда? — Бен схопив грудочку крейди й накреслив на дошці широкий овал. — Це острів Сіцілія, куди хотів переправити своє військо Спартак. А ось, Петре Максимовичу, перешийок, — на дошці з’явився менший овал. — Тут, на перешийку, і затис Спартака кровожерний Красс. Він одрізав повстанців широким ровом, та ще й вали там насипав. А якби у Спартака були кулемети і якби він їх поставив на флангах, ось тут і тут…

— На флангах? — перепитав директор, розтягуючи губи в іронічній посмішці. — А може, там краще було б поставити ракетні установки?

— Я не жартую, товаришу директор. Якби кулемети…

— І я не жартую. Підійди ближче, Бен. (От!.. вибачай! знову цей Бен!). Підійди, Андрію. Покажи мені пальці. Чого вони в тебе жовті? Е-е, не тільки жовті, а й підсмалені. Від порохового диму?

— Так точно, товаришу директор!

— Тільки без фальші, Андрію. Не люблю. Пальці жовті у тебе, голубчику, від куріння. Правильно я кажу, товариші? — звернувся Петро Максимович до класу.

Він зиркнув по рядах — і всі голови одразу попригинались, у декого з хлопців круто вниз, немов у гонщиків-велосипедистів. Дівчатка, правда, відразу ж і попідводили, розсіяно дивилися на стіни. Одна Віола та Женя Цибулько твердо витримали директорів погляд. "Так, ви правильно кажете!" — могла встати й відповісти Женя, але не раз її стьобали отим гидким слівцем "шпигунка!", а тому вона, сердита на себе й на Бена, зараз стримала себе.

— Бач, — сказав директор, — як незручно однокласникам за тебе. Куриш, голубчику. А тепер повернись до мене боком. Ага, так. Дістань з тієї кишеньки сигарети.

— Де? Що ви? Які сигарети? — ніби аж обурився Бен — Кущолоб і поплескав себе по кишенях. — Можете шукати!

— Дістань. З потайної кишеньки. Ні-ні, далі, далі рукою помацай. От-от, виймай. А тепер поклади сюди На кафедру.

Бен поклав сигарети й одвернувся. Тепер справді класові стало незручно за Бена, за його брехню (сказав нема — і відразу ж витяг пачку), що навіть Віола, яку нічим не збентежиш, схилила над партою свою пишну гривку.

— Андрію, — повільно, з глухою втомою в голосі промовив директор. — Я поведу тебе в біологічний кабінет і покажу простенький дослід. Намочимо там одну твою сигарету й видавимо краплю нікотину. Маленьку краплю. Й бризнемо на живу клітину — на амебу, на евглену чи інфузорію. І ти побачиш — під мікроскопом! — жива, рухома, весела клітина ураз чорніє і гине. Так і в тебе: з кожним ковтком нікотину вмирає не одна, а сотні, тисячі живих клітин — в легенях, в серці, й найстрашніше, — в корі головного мозку. Хіба ти не знаєш, що старі курці, як правило, цілковиті склеротики: пам’ять у них притуплена зовсім, серце отруєне, нерви — на мотузках? Ти що, не знаєш про це? Чи хочеш свідомо оглупити себе, убити мозок і свіжу думку з раннього віку? І закінчити життя раком гортані або легень?

Бен тільки важко сопів, звісивши голову, і раз у раз відкидав назад свій розкішний русявий чуб.

— Дозвольте поцікавитись, — Петро Максимович у розмові з учнями часто переходив з "ти" на "ви", — до якої діяльності ви себе готуєте? До військової?

— Умгу… Хочу в училище, в протиракетне.

— О-о! Протиракетне! А там, знаєте, які вимоги з математики, з фізики, з хімії? А який свіжий розум потрібен, яка бистрота реакції? Десь у стратосфері летить ракета і летить з надзвуковою швидкістю. Треба за мікросекунду знайти її, розрахувати траєкторію і збити. За допомогою електронної машини, звичайно, але біля пульта ви, Бен, пробачте, Андрію…

Директор, видно розхвилювався, бо раптом заплющив очі, примовк, стривожено прислухаючись до серця. Його сухе, стомлене обличчя змертвіло і лише через мить одійшло. Ніби вибачаючись, Петро Максимович тріпнув головою (от, мовляв, бісова душа, щось

причепилося!) і крізь жовті кружала, що розпливалися перед очима, глянув на Бена, — той носком розтирав на підлозі крихту крейди.

— Не насмічуй, голубчику, — спокійно, без роздратування зауважив директор. — І послухай моєї поради. Якщо ти покинеш курити зараз, негайно, буквально з сьогоднішнього дня, твій молодий організм відновить убиті клітини. Якщо ні… Я ж знаю: це в тебе не звичка, не потреба (хіба тобі хочеться курити?), це просто мода. Дурна хлоп’яча мода, перехоплена від інших. Від Кадухи, мабуть. А за модою, як ти знаєш, тягнуться найслабохарактерніші… Візьми себе в руки, Андрію. Вияви силу, наполегливість, нарешті — гордість і скажи своїм дружкам: ні, голубчики, я не ганчірка, я не хочу себе оглупляти. Якщо зробиш це — будеш людиною. А підеш за Кадухою — станеш одним із тих аморфних, безвільних мужчин, про котрих говорила Віола Зайченко. До речі, це я на закінчення вашої дискусії про те, звідки беруться приручені Кузики.

Директор глянув по рядах і зупинив свій погляд на чорноокій Віолі, яка виділялася в класі і зростом, і яскравою (напівдитячою, напівдорослою) вродою, і модним одягом. Він і не підозрював зараз, що Віола пильно стежить за ним, з професійною цікавістю вивчає його персону, його своєрідні м’які й неквапливі пози й жести, щоб потім на перерві зіграти сцену про те, як Бена — Спартака побиває коло дошки Монарх (так прозивали в 5-А історика).

— Як ти гадаєш, Віоло, — спитав Петро Максимович, анітрохи не здогадуючись, що він уже став персонажем у її спектаклі, — як ти гадаєш, Віоло, чи вийде з нашого курця Бена, якщо він підтягуватиме "бички" за Кадухою, чи вийде з нього отой шовковий приручений Кузик.

Віола звелась на рівні ноги, стала в театральну позу й манірним Фаїним голосом проспівала:

— Бенчику, глянь сюди хутенько — мені мушка сіла на спину. Подмухай!

Бен звіркувато глипнув на Віолу, губи у нього затрусились:

— Я… я… я тебе подмухаю!

Але слова його потонули в шумі — учні засовались, засміялися, виблискуючи разками веселих білих зубів

ВОГНЯНЕ БУГАЛО, АБО ПРО ТЕ, ЯК НАРОДИВСЯ СИНЬКО

— Ех, коли б мені шмажених поганочок!

Женя готувала уроки за столом, а Синько сидів на підвіконні й погойдував ногами, стукаючи копитцями об батарею. Довгий цупкенький хвіст у нього ворушився, як у кота, що стереже мишу.

Дівчинка одірвалась від книжки, глянула на чортика й усміхнулася.

— Які поганки? Вони ж отруйні. Ось у ботаніці й малюнок є, подивись: "Отруйні і їстівні гриби".

— То для вас, для людей вони отруйні. А для мене — як мармелад. Та ще на олійці. Щоб хрумтіли. Ум-м-м, шмакота!

І чортик солодко примружився, показуючи, як він зараз поласував би поганочками. Саме хотів розказати Жені, де їх краще назбирати: за стадіоном, у рові; там росте чагарник, а між ним валяються трухляві корчі й пеньки, ось там і треба пошукати поганочок — зелених, жовто-білих, з довгими водянистими ніжками. Він уже й рота роззявив, щоб про все це докладно розповісти, як ураз гримнула музика, аж бідний Синько підскочив.

— Хо це таке? — витріщив очі.

Женя зиркнула у вікно й спересердя мовила:

— Та старий Жупленко, хіба не бачиш! Вийшов на прогулянку. Він глухуватий, з батарейками ходить у вухах. Ото повісить на груди транзистор, а не чує — так на всю силу ввімкне музику й човгає собі довкола будинку, провітрюється. Джази і бітлів слухає. До самої ночі бродить. Старе, саме не спить, і людям не дає, — останні слова Женя промовила ущипливим материним голосом.

— Нічого! — потер долоньки Синько й підморгнув їй. — Ми того Жупленка відучимо! Ми тхакий джаз йому зробимо, що…

Жупленко пройшов далі, за ріг будинку, музика стихла, і Женя спитала:

— Хто це ми?

А Синько тим часом пригнувся, висолопив язика і став зосереджено чухати собі спину поміж лопатками, ніби він і не чув, про що його питали.

— До речі, — нагадала Женя. — Ти все-таки розповів би мені, чого тебе звати Синьком. Що в тебе синє, коли очі зелені, як два світлофорчики, і борідка зелена пробивається?

— Е-е, то довга історія, — позіхнув Синько й прикрив лапкою щербатого рота. — Ти свої уроки поробила? (І придумали люди таке — уроки!) У нас не мучать дітей уроками, у нас зразу, як чхортик народжується, всю грамоту йому в голову вкладають. От!

— Ну, ну, розкажи! Розкажи, Синько. Я вже все поробила.

— Подумаєш, уроки ваші, уроки-мороки, — розбурчався Синько, як дід. — Добре, сідай, розкажу тобі найсекретніші секрети. Чула?

— Чула!

— І що нікому ані-ні. Чула?

— Чула!

— А як розкажеш комусь, то я… то я вмру… от! — І Синько стулив сині повіки. Зробив мертву мордочку і навіть дихати перестав.

— Та чесне піонерське! — наїжачила Женя свої ріденькі брови. — Нікому не розкажу! Щоб мені!..

— Ну, тоді слухай.

Чортик перескочив на стіл, вмостився на купі книжок, а кінчик його хвоста побіг-побіг по столу, вскочив у чорнило (звідки Женя тільки що заправляла авторучку) і поставив дівчині в щоденнику жирну фіолетову кляксу, схожу на колюче сонце.

— Синько, що ти робиш?

— Тс-с-с! — приклав він палець до губ. — Не перебивай. Буду розказувать.

"Ну й хитрий!" — подумала Женя, а проте змовчала, приготувалася слухати.

— Я, щоб ти знала, — почав Синько, — живу на землі вічно. Тобто народився я недавнечко, п’ять років тому, але жив раніше в батькові, а

разом з батьком у дідові, а разом з дідом в прадідові… Ну чого ти так дивишся? Не второпала? Слухай!

Він зручніше всівся на книжках, заклав свої лапки за спину (мабуть, копіюючи професора Гай-Бичковського) і заговорив далі — шепеляво, як завжди, але його шепеляву й заїкувату мову ми будемо перекладати на звичайну.

— Коли наш дід постаріє, — з ученим виглядом проголосив Синько, — а це трапляється на трьохсотому або чотирьохсотому році життя, і коли відчує свою смерть, то тікає в дикий неходжений ліс, у хащі. Там вибирає найглухіший куток. І жде найтемнішої ночі. Може, чула, — поспитав Синько, — люди кажуть про якийсь яскравий блукаючий вогонь серед лісу або серед болота. Називають його бугало — нічний вогонь. Так от. Це наш дід, що збирається вмерти. Він бродить і бродить лісом; нарешті знайде собі місце десь коло болітця. Стане. І цілу ніч стоїть, піднявши вгору руки. Замре, немов камінь, і жде. Раптом із темряви, з ночі падає блискавка, грім, і він спалахує. Горить, як стовп. Стоїть і горить до ранку, світиться синім сліпучим вогнем. І все навколо, — темрява, кущі, дерева, — все теж ніби світиться й палає.

А вдосвіта, тільки прогуркоче над лісом перший поштовий літак, огонь потухає, і вже стоїть на горбку чорна обгоріла колода. Міцна, неначе залізна. Треба, щоб дмухнув добрий вітерець, — тоді вона падає в осоку, в болітце. І лежить там рік, два, три роки, аж тридцять три весни й літа. І в тій колоді, в серцевині, визріває білий тугенький кокон, лялечка. То вже я, — гордо сказав Синько й постукав себе по волохатих грудях. — Старе дерево обкришується; спочатку облущується на ньому кора, потім сама деревина і залишається тільки шовковистий кокон — новий чортик. Так народився я, Синько, син свого діда Синюхи Рудого.

— Гарна казка, — зітхнула Женя, що слухала чортика затамувавши подих. — Я вже ніби чула про щось таке. По радіо чи по телевізору передавали, не пригадую.

— Ну от! Ти знов за своє: казка! Як не віриш, візьму свої речі на плечі та й пгощавай!

Синько надув губи, заворушився, роблячи вигляд, що він кудись збирається.

— Не сердься! йди сюди! — Женя згребла його зі столу, всадила собі на руки й почала гладити спинку, шию, чухати йому за вухом. А Синько любив, щоб його голубили, чухали між ріжками, він тоді примружував очі й задоволено покректував.

— Ти дуже вередливий, Синько! — лагідно вичитувала йому Женя. — Тільки що — задер кирпу й уже тікати. Некрасиво так! Будь людиною!

Вона погойдала Синька, щоб заспокоїти, і рівним голосом (показуючи, що вона доросла і малим прощає дрібні примхи) спитала:

— Я тільки не зрозумію ваших імен. Ти Синько, а діда звали Синюха та ще й Рудий. Як це воно у вас заведено?

— Просто. Поки я малий, я Синько. А як виросту, то стану великий-великий і рудий, як справжній чхорт. Отоді я буду Синюха та ще й Рудобровий. Ясно?

Не дуже воно стало ясно, але й розпитувати більше не хотілося, бо знову надметься… А Синько, солодко помруживши ся од лоскоту, розплющив очі й далі повів свою розповідь.

— Так от. Народився я з діда, а пам’ятаю свого прадіда, і свою прабабу, і навіть пра-пра-прадіда, і пра-пра-прабабу. І часто буває так: я не знаю, де кінчаються мої діди і де починаюсь уже я.

Синько прихилився до Жені й зашепелявив їй на вухо:

— Дивись, це найсекретніший секрет!.. Я вже відчуваю, що й у мені сидить маленький чгортик, як насінинка сидить! Навіть більше — і онук сидить, і онук мого онука; і вони лоскочуть мене, бешкетують, дражнять, називають мене дідом і часто підставляють мені ніжку, щоб я упав, а вони, чортенята, щоб повеселилися…

— Ну й брехунець! — не стрималась Женя й ляснула себе по коліні. — Такого намолов, що й купи не держиться!

Раптом вона спохватилась, погойдала Синька й швидко промовила:

— Ні, ні! Я тобі вірю.

Синько крутнувся у неї на руках, задер мордочку й витріщив зелені-зелені, як сигнал "проходьте", очі.

— Ось ще один секрет, — таємниче зашепелявив. — Коли потухає стовп, то він потухає не зовсім, а в одному куточку зберігає маленьку жаринку. Її теж називають бугало. Ось цю жарину дід передає батькові, батько синові, а син онукові. Ми ховаємо своє бугало в лісі, в старих корчах, у найтаємнішому місці. Бо в тій жарині (тільки ж гляди — це секрет!)…

— Ну гаразд, гаразд, хай буде секрет!

— Бо в тій жарині — вся наша сила, наша душа і хитрість. І кожен порядний Синько страшно стереже своє бугало й переховує де тільки може. Ти, мабуть, чула побрехеньки, що в темному лісі, вночі, блукають вогні. Ви їх називаєте світлячками. І ніби ті вогні заманюють людей у болото. Брехня все те! Скажи: чи було хоч раз таке, щоб у Пущі-Водиці хтось заблудився? Ніколи! Бо то бігають мої брати по лісу і не зманюють людей, а самі, бідолахи, тікають від грибників і туристів, переховують бугало… Колись я покажу мою жаринку, моє дороге бугальце.

— Коли? І де воно?

— О, ти все хочеш знати! Покажу! Я ховав його там же, в Пущі-Водиці. То наше родинне місце. Тепер у лісі бугало не сховаєш, ні! Кожен кущ обламаний. Краще в Києві. І я переніс свій вогник сюди, в місто, й заховав його тут, недалечко. Колись покажу, серйозно!

Синько підставив ріжки, щоб Женя приголубила його, погладила, але в цей час рипнули двері в прихожій. Хтось, батько чи мати, затупотіли у коридорчику. Синько аж підскочив. Його наче вітром змело під ліжко.

ТУМАН, "ГОНКОНГ" І ТУЇ, ЩО ГАНЯЛИСЯ ОДНА ЗА ОДНОЮ

— Дорогі діти! — крізь марлеву пов’язку заговорила Ізольда Марківна Книш. — Ви знаєте, що в Києві почалась епідемія грипу…

В цю мить Ізольда Марківна скидалась на операційну сестру — стояла вона перед класом строга, у білій марлевій пов’язці, і та пов'язка закривала їй лице по самі очі. Хоч Ізольда Марківна й замаскувалась, але п’ятикласники відразу впізнали її — по молодому співучому голосу, по перламутрових чобітках та ще по яскравій фарбі, що розмазалась на губах під маскою й червоною плямою проступала крізь марлю.

5-А слухав учительку малювання з веселим здивуванням. Дехто переморгувався. Найздогадливіші (і серед них Бен) нишком пакували свої портфелі й нетерпеливо поглядали на двері. А за вікном школи плив густий, як дим, осінній туман, що ніс мряку, дощі й віруси грипу. З того туману раз у раз виривалося брязкання вантажних машин, дзеленькання трамвая, що завертав коло школи, спускаючись на Поділ. Здавалося, мрячливий туман і крізь подвійні рами проникає в приміщення. У класі було сіро, похмуро й непривітно. А проте голос Ізольди Марківни, всупереч клятій непогоді й марлевій пов’язці, звучав, як завжди, чистим, прозорим сопрано.

— Дорогі діти! — виголошувала вона. — Це складна й небезпечна форма грипу. Вірус, як повідомляє преса, дуже стійкий, вчені назвали його "гонконг" — за місцем першого спалаху хвороби. Хвиля епідемії захопила майже всю Азію, перекинулась на Ближній Схід, і ось грип уже добирається до нас. У Києві — ви, мабуть, чули по радіо — вжито рішучих заходів. Закрито кінотеатри ("У-у-у!" — вигук розчарування в класі), не працює ряд установ і закладів ("О-о-о!" — шумок захоплення). Але є вже хворі — і' хворі з тяжкими ускладненнями. Тому запропоновано: всім виходити на вулицю у марлевих пов’язках. Це раз. А друге — вирішено тимчасово припинити заняття в шко…

Вона ще не вимовила до кінця оте очікуване слово "в Школі", як гупнули ноги в підлогу, гупнули одночасно за всіма хлоп’ячими партами. Бен — попереду інших — зірвався з місця й стрибнув до дверей.

— Віва ля грип! — вигукнув він і тріумфуюче підняв кулаки. — Братва, по домах!

За ним потупцювали інші, стовпились коло дверей.

— Стійте! Ви куди? Назад! — загукала їм у спини Ізольда Марківна. — Ви що, з прив’язку зірвались? Ганьба! А ще піонери!.. Так, ми відпускаємо вас. Але спершу сядьте і запишіть завдання додому на цілий тиждень. Чуєте? З усіх предметів!

П’ятикласники, що так бурхливо зраділи, враз похнюпились, невдоволено загули й розбрелись по місцях. Ізольда Марківна почала диктувати їм завдання з математики, ботаніки, географії, з української та російської мов. Диктувала співучим голосом, неначе повідомляла щось найприємніше. Посипались розділи, сторінки, параграфи, номери задач і вправ.

— Оце епідемія! — забурчав Бен, ліплячи цифру за цифрою у свій щоденник. — Грип ще можна пережити, а від цих параграфів таки точно вмреш.

— Якраз! — лупнула на нього Ізольда Марківна з-під закручених вій. — Хто-хто, а ти, Бен, по-моєму, не вмреш від перетрудження… Отож не бурчи, а записуй.

Через десять хвилин учні вилітали з дверей школи, як булочки з автомата. Вилітали один за одним, стрибали в густий вологий туман і, закутані сірою мрякою, розбігалися непроглядними вулицями. Женя подалася навпростець, попід Лук’янівським ринком; мокра земля роз’їжджалася під ногами, і їй доводилось пригинатися, щоб не впасти, не зачепитись за дріт, не спіткнутися на трамвайній колії. Хтозна, звідки брався туман. Йому не було кінця-краю. Він стелився над самою землею, перевалював через паркани, тугими струменями цідився у щілини між дошками, пролазив і низом попід загорожами. Чулось, як натужно ревуть мотори на трасі (і їм не вистачало кисню), як хтось бухикає у напівтемряві, перемішаній з димом і брудним дощем. А Жені здавалося, що вона бачить, як пливуть у тумані віруси грипу: вони пливуть, наче гадючки, звиваються і перекручуються у повітрі. А найогидніші "гонконги" в’ються у неї над головою, пікірують вниз, щоб попасти їй в ніс або в рот… Женя затулилась рукою і чимдуж припустила додому.

Коли вона, мокра й пропахла димом, ступила в передню, то почула: хтось цюкає на машинці — там, у першій кімнаті. Серце у неї стислось: "Мама! Раніше прибігла з роботи! А що як… грип у неї… захворіла…"

Навшпиньках ввійшла в кімнату. Сидить… її рідна Цибулька. Тихенько підкралась ззаду й обняла матір за шию, помуркотіла, притулилась до неї, до її пахучих, гарно розчесаних кіс. Галина Степанівна повернула до Жені щасливе усміхнене лице, а потім здвигнула плечем:

— Ох, які в тебе холодні руки!.. Сиро надворі?

— Сиро. І страх погано.

Женя сказала, що їх відпустили на тиждень додому і що вона хоч начитається: лежить у неї аж дві книги про війну — "Брестська фортеця" та "Битва за Київ", батько, приніс із бібліотеки.

— А що ти робитимеш, мамцю?

— Ось передруковую. Велика передача буде на радіо, цікава — про Вишгород, про Ново-Петрівці, де наші війська штурмували Дніпро…

— Це коли? В ту війну, з фашистами?

— Атож. Саме тоді Київ од німців звільнили.

— Гм, як однаково в нас! — щиро здивувалася Женя. — І в мене книга про Київ, про наших бійців. Ну добре, не буду тобі заважати. Працюй, мамо, працюй.

Женя роздяглась і сіла на канапі. Проте не розгорнула книгу, а з тихою, затаєною радістю дивилась на матір. Галина Степанівна сиділа перед вікном за круглим невисоким столиком. Видно було її темні розпущені коси, що спадали на плечі. М’яко окреслювався худенький лагідний стан, до якого Женя любила пригортатися. А ще видно було, як поралися коло машинки її руки — швидкі, акуратні, щирі до всякої роботи.

Схиливши набік голову, мати позаглядала в темне нутро свого "Ундервуда", заправила нову стрічку, заклала аркуш чистого паперу з копіркою і для проби поклацала — все гаразд. І тоді, відкинувшись трохи назад, застрочила на машинці з такою швидкістю, що дочка не встигала слідкувати за її пальцями, які перебігали по клавішах,

відганяли назад каретку і знов вибивали на клавішах хапливу тріскучу чергу. За цим тріском Женя ніяк не могла зловити й второпати, звідки докочується дзеленкання — чи то з вулиці, з другого поверху, чи з їхнього коридорчика.

— Мам, до нас, здається, хтось дзвонить, — торкнула вона Галину Степанівну за плече.

— А-а, це може бути автор, — сказала мати й випурхнула в прихожу.

Авторами вона називала журналістів з радіо й газет, пенсіонерів, професора Гай-Бичковського, одне слово всіх, хто приносив рукописи й просив її передрукувати. Очевидно, один з таких авторів і подзвонив зараз.

Галина Степанівна відчинила двері, привіталася й мовила: "Заходьте, роздягайтесь". І поки гість вішав пальто й бубонів щось веселе (по голосу Женя зрозуміла: дядечко), мати вскочила в кімнату й шепнула дочці: "Прибери тут трошки. Це письменник Рибалко. Нову повість приніс".

Рибалко — ось тобі й на! Женя стала посеред кімнати як укопана. Очі в неї округлились, вуха витяглись ніби ще більше, а спортивний чубчик піднявся колючими голками. І було чого здивуватися! Ще в третьому класі вона прочитала веселу книгу — про знаменитих тореадорів із Васюківки, що билися з коровою Контрибуцією. Скільки днів читала, стільки днів і пищала од сміху, качалася на канапі. Бо таки смішна книга! А тепер — сам Рибалко, живий письменник нагрянув до них у дім. Тут не до прибирання!

Дівчина гупнула на стілець і принишкла в кутку.

Зайшов у кімнату дядечко — високий, трохи схожий на Тарапуньку, тільки без вусів і молодший. Лице в нього було хитре-хитре, а очі жваві

й насмішкуваті. Він вручив матері товсту папку і сказав (ніби всерйоз і ніби вжарт):

— Передрукуйте — і негайно! Це потрясаюча річ, весь світ заждався її.

Потім оглянувся, побачив у кутку Женю. І враз його обличчя набрало комічно серйозного виразу. Довгим гострувatим носом він описав у повітрі знак запитання.

— Ага! — чомусь зраділо вигукнув. — Це ти, босяк! Ану скажи, хуліганиш у школі?

Женя звикла, що її в шароварах і баєвій сорочці (та ще й з короткою стрижкою) вважають за хлопця, але щоб так безцеремонно… Словом, вона пригнулась, вклякла в кутку, і їй аж жарко стало.

— А двояки тягаєш? — наступав балакучий гість.

Мати посміхалася. Її розвеселило те, що письменник так помилився — прийняв Женю за хлопця та ще й по-теперішньому розбещеного. Щоб не зіпсувати гри, вона тільки зауважила:

— Ні, Женя не тягає двійок. Вчиться на круглі "п’ятірки".

— Ти диви! Не ждав! Не ждав! — голосно проказав Рибалко, і незрозуміло було, чи він зрадів, чи розчарувався з такої новини.

Постояв, лукаво розглядаючи Женю, і знов — у тому ж швидкому й несподіваному темпі — спитав:

— А "Кукурудзо" читав?

— Чита… — муркнула дівчина, не підводячи голови.

— Правда ж, геніально написано? Як у Шекспіра, тільки краще, бо Шекспіра і в себе в Англії читають із словниками. Наплутав, наплутав старий!..

Тепер і Женя розкрила рота і показала гостеві два широкі передні зуби. І свої каштанові очі, що вміли приховано всміхатися.

А гість несподівано втратив інтерес до "босяка", що вчиться на "п’ять", попрощався з матір’ю і, виходячи з кімнати, весело порадив:

— Якщо грип подзвонить до вас — женіть його в три шиї. Бийте часником і перцівкою!

— Спасибі. Так і зробимо, — відказала мати.

Вона провела гостя, повернулась назад, і на її чистому смаглявому лиці все ще світилась усмішка.

— Веселий дядько, правда?

— Правда, — погодилась Женя, все ще збентежена, але й трохи розчарована, що письменник виявився такою ж людиною, як і всі — ні на голові, ні на обличчі не було у нього чогось такого… марсіанського.

Галина Степанівна сіла за роботу, а Женя за книгу. Розгорнула "Битву за Київ" і тривожно стиснулось серце: переправа… Чорна осіння мла, вибухи бомб, і заграви над річкою, і ледь-ледь сіріють по той бік високі круті береги ("Там ворог, там ворог!"), а хвиля важка й холодна, і ріжуть прожектори просто у вічі, кишить Дніпро від маленьких плотів і понтонів, на яких переправляються наші солдати. По шию в воді, під кулями, на стрімкій течії… І Женя згадала: танк! У лісі! Там, де вони фотографувалися! Так, минулої весни, в травні, їздили вони класом у

Ново-Петрівці на екскурсію. По дорозі завернули в ліс — і от на галявині, між соснами, побачили танк. Справжній бойовий танк, тільки старий, поржавілий. Він стояв на горбку на простенькому цегляному постаменті, і між його гусеницями росла трава. Танк! Ясне діло — гвалт, крик. Гуртом видряпувались на башту, сміялися, фотографувалися. І не знала, не уявляла тоді Женя: як, завдяки яким нелюдським зусиллям випихали отакі танки на кручу. Їх підтягували на баржах і поромах, а фашисти оскаженіло били з кулеметів, і наші бійці, мокрі й промерзлі, буквально на руках викочували ці тридцятип’ятитонні велетні на кручу, на берег Дніпра, і скільки бійців, підкошених кулями, падало в воду й гойдалось уже мертвих на хвилях.

…А вони тоді сміялися, кричали: "І нас! І нас сфотографуйте!" Бен потирав долоні й говорив: "Законно! Я ще покатаюсь на такій машині!"

Ні, мабуть, коло танка, що стоїть у лісі на старенькому постаменті в траві, не можна сміятися. Треба просто постояти мовчки.

Женя одірвалася від книги і задумливо подивилась на вікно. А надворі ще густішав туман, скоро в кімнаті зовсім потемніло, і хоч була середина дня, мати попросила ввімкнути світло. Потім порадила дочці:

— Не стомлюй очей. Одягнись тепліше й піди прогуляйся. Ти й так ніколи не виходиш на вулицю.

Дівчина взула гумові чобітки, надягнула пальто й хлоп’ячу шапку-вушанку. Вийшла у двір. І тут відчула, що погода трохи змінилася: вітерець притих, і туман тепер не плив, а стояв нерухомо, густий і білий, як молоко. Не видно було навіть сусіднього будинку, де живе Бен. Замість кочегарки, саду, розлогих дерев перед вікнами сіріли тільки округлі кошлаті примари. І ще щось маленьке, як стовпчик, стриміло самотньо під кочегаркою. Женя ступила ближче й ахнула: Зайчик! Оте худеньке вухасте хлоп’я, закутане в хустку. Воно геть змерзло, посиніло, а проте стояло і з нудьгою дивилося на Женине вікно.

— Зайчику, ти мене ждеш?

— Жду, — покірно й жалібно промовив Мотя.

І, видно, зрадів. Ожив, закліпав оченятами, затупцював біля Жені. Дівчина поправила на ньому хустку.

— Ходімо гуляти на стадіон?

— Ходімо! — погодився Мотя і подав їй руку.

Він, мабуть, знудьгувався за Женею, бо вчепився за неї і залопотів-залопотів про свої новини: про те, що в них померла баба, а кіт притяг мишу на кухню, а вдень як стрельнуло — погоріли всі лампи "тепер у них дома темно... Він був такий балакучий і такий старечо-мудрий, що Женя не могла його слухати без прихованої посмішки. Так, розмовляючи, вони вийшли на Стадіонну вулицю" обсаджену височенними канадськими тополями (тими, що влітку встеляють землю білим-білим, як сніг, пухом), а Зайчик туркотів про те, що батько йому купить справжню клюшку й ковзани, і він ходитиме на стадіон, учитиметься грати в хокей.

— А свисток у мене є! — похвалився Мотя і, понишпоривши у пальтечку, витяг чорний роговий свисток на шнурку й для переконливості надув щоки й свиснув.

— Ти в мене Зайчик! — похвалила Женя. — Ну, пригинайся!

Крізь пролом у загорожі вони залізли на стадіон. Це було невелике поле, обсаджене кущами бузку й акації, огороджене дерев’яним парканом. Узимку тут заливали каток, і тоді морозними вечорами над стадіоном розлягалося хлоп’яче "ах!!", "бий!", "шайбу!", гриміли клюшки, стиналась різкі голоси, гупали шайби об бортик. Але зараз на місці хокейного майданчика стояли калюжі води, й туман розвішував

чорні холодні краплі на залізній воротарській сітці. Блищали калюжі й на футбольному полі, але там зеленіла підстрижена трава й статечно прогулювалась чиясь коза.

Дівчинка пройшла з Мотею за стадіон, де починалося пустирище. Минулої весни тут було закладено парк. Приходили сюди піонери з їхньої школи, молодь із механічного заводу, і гуртом — весело, піснями, з жартами засипали канави, викорчовували пні, а найголовніше — посадили дві плантації туй. Ці гарні, літом і зимою темно-зелені деревця, що пахли смолою, Женя дуже любила: вони скидалися на молоді кипариси й нагадували дівчинці Крим, Алушту й лагідне, розморене спекою море, де граються дельфіни. Туйки росли на горбу, за стадіоном, і вечорами, коли заходило сонце, над їхніми гострими верхівками, як в Алушті над кипарисами, спалахували золотисті сонячні корони. Зараз туї, закутані мокрим туманом, стояли на пагорбі, як діди в кожухах.

Від туману, від сирої землі й холодних протягів Женя промерзла, а Зайчик і зовсім закляк, аж вкрився на лиці зеленуватим пухом. Спочатку він без кінця лепетав, а тепер притих, шморгав носом.

— Давай повертати додому, — сказала Женя.

— Давай! — швидко погодився Мотя.

І вони повернули назад, однак зупинились, бо помітили щось дивне. Тобто не помітили, а спершу почули хлоп’ячі голоси і серед них — войовничі вигуки Бена, а потім різкий пронизливий посвист Вадьки Кадухи. Голоси, вигуки, свист лунали від рову, над краєм якого росла перша алейка туй.

Женя нашорошила вуха. І Мотя завмер коло неї. А скоро вони переглянулись: що там таке? Туї не стояли на місці. Туї пропливали чи перебігали в тумані. Ось одне деревце, наче "матрьошка" на сцені, стрімко понеслось по кругу, стало, сховалось за іншими, і чийсь голосок

дражливо покликав: "Ау! Я тут!" Хтось малий, присадкуватий незграбно чалапав на той звук, широко розставивши руки. І тільки він підійшов до дерева, як туя зірвалася з місця, перенеслась далі й тим же голосом озвалася: "Кхе! А я тут!" Женя нічого не второпала. Здається, ясно було тільки одне: котрийсь із хлопчаків (мабуть, із зав’язаними очима) гнався за туями, а ті дражнились, відскакували геть, то розбігались, то збігались докупи.

— Що вони роблять? — спитав Зайчик, здивовано лупаючи з-під материної хустки.

— Хто "вони"?

— Та хлопці! З нашого двору.

І тут Женю пронизала страшна й несподівана думка: "Невже хлопці... невже можна зробити таке з кущиками?.. Оті гарні, гостроверхі, що сяють увечері золотими коронами?"

— Гайда туди! — рішуче сказала Цибулько. — Бігом!

Схопила Мотю за руку й потягла його вгору, по крутому схилу, а ноги з’їжджали вниз — по глині й мокрому листі. Видряпалась на горб, хапнула повітря, бо задихалась, і, як батько, ляснула себе по коліну:

— Диви! Босячня, хулігани! Що вони витворяють!

А над ровом сюди й туди сновигали туї. Наче по команді "замри!" вони зупинялись на бігу, але жодне деревце не стояло рівно, а похитувалось, нагиналося, зачіпалось гілками, а деякі боком лежали в калюжах. За одним деревцем — з обдертою корою — мелькнула Бенова спина; Бен поправляв на собі чорний пілотський шолом, біг, прикривався туєю і азартно вигукував: "Шукай! Лови мене, мазило! Я тут!" Ще якісь голови, якісь спини виглядали з густого зеленого віниччя; промелькнув

червоний Кадушин шарф, Вадька стрибнув убік — і всі туйки зірвалися з місця, їх наче підхопили невидимки й перенесли далі, в туман. Земля тут була витовчена підошвами до третього болота.

— Що ж це ви наробили, босяки! — задихаючись од бігу й злості, закричала Женя. — Та я зараз!.. Я покличу міліцію!

Туї, які метушилися, раптом завмерли. І той, присадкуватий, що чалапав за ними, став і отетеріло розвів руки. Він не був з пов’язкою на очах, як гадала Женя, а в чорних захисних окулярах, які щільно прилягали до обличчя: зараз, у туман, йому була непроглядна ніч за тими сліпецькими скельцями. Мабуть, він бачив перед собою лише якісь темні опудала…

Для Жені все стало зрозуміле: Бенова армія грала в шпигунів, а молоденькі деревця їм потрібні були для маскування…

— Що ж ви тут наробили! — погрозливо закричала Цибулько, хоч голос у неї бринів од розпачу й сліз. Чого-чого, а такого від Бена Женя не сподівалася!

Туйки уклякли над ровом; вороже, з острахом поглядали на цих двох, що обірвали їм гру; між деревцями пробіг притишений гомін. Ще якась мить — і туї, мабуть, колючим строєм посунули б на Женю й Мотю. Але тут зненацька просюрчав свисток, просюрчав так рішуче й вимогливо, як він умів це робити тільки в руках молодшого сержанта міліції Євгена Рябошапки. (А то, виявляється, Зайчик згадав про батьків подарунок — судейський свисток і з переляку подув у нього щосили).

— Братва, мільтони! — галаснув Кадуха, і настрахана армія, що стояла за туями, дружно сипонула в кущі, у глибокий рівчак, тільки затріщало й зашелестіло під ногами.

— Ах ви ж лобуряки! — гукала їм услід Цибулько. — Ось я дома батькам розкажу!

Тут її увагу привернуло інше: деревця, які тільки що стояли над ровом, раптом попадали. Женя й Зайчик кинулись до них. І оторопіли: плантація туй була знищена вщент. "Диви! А ось!.. І тут! Ну як же так можна?" — ходила й ойкала Женя. Їй наче в душі щось перем'яли й перетовкли — у босячні, як зрозуміла дівчина, не було ножів, і Кадушині дружки виламували деревця руками, викручували їх живосилом. Деякі туї були міцні — їх тільки скалічили, обчухрали гілки та хвою і затоптали. А вирвані, з якими гралися, тепер лежали мертво, валялись розкидані, наче люди, котрих побило в автокатастрофі.

У Моті скривилось посиніле обличчя, затремтіли губи, він був готовий от-от заплакати.

— Ну, справжні варвари! Як же так? Як можна? — з болем примовляла Женя, схиляючись над кожним деревом — Це Кадуха! Це його виховання! "Пузом к зємлє!.." І бач — повзають перед ним!

З гіркою образою, з жалем відчула Женя: Бен, її генерал, дворовий полководець, все далі й далі відходить од неї, і малих тепер грубо відштовхує, і жарти, насмішки його стали недобрі… "То Кадуха, то він під’юджує!" — стисла холодні долоні Женя.

— О, а де ж моя туйка! — озирнулась вона насторожено.

Згадала: тоді, навесні, вони з батьком прийшли на суботник і теж посадили туйку — чи не найменшу — над яром, струнку й охайну, як лелечку. Посадили отам — на самому краю плантації. З тривогою глянула туди: нема деревця! Стирчав із землі тільки розчахнутий оцупок кореня з білими покрученими волокнами.

— Бен! — вимовила глухо Женя, щось раптом їй стисло горло. — Як ти міг? Я мовчала… Я думала — хай! Минеться! А ти?.. Ні, не подарую цього! До директора піду!

— Я ж казав! Я ж казав! — жалібно зашморгав Мотя. — Казав, що в Бена апендицит у голові!

А тим часом хлопці оговтались. Вадька Кадуха, як найбільш досвідчений у справах "тікай-доганяй", помітив, що ніякої міліції нема, що стоять на горбу два "шкети" з їхнього двору і що, виходить, армія злякалась куща. І ось у рові затріщало, захитались гілки, заляпані болотом герої почали оточувати Женю й Зайчика. Мотя вчепився дівчині за руку й принишк, до сліз роздираючи сполохані очі.

А з рову посвист і хлоп’ячі вигуки:

— Ей, Жабуліно! Ти чого притяглась? Підглядати? Доносити?

— Шпійонка! І мікроб із нею!

— Братва, обходьте з флангів! Не пускайте!

— Вогонь! Шрапнеллю!

Женя з Мотею пригнулись, а на них полетіли цурпалки, сучки, кавалки глини. Братва сопіла, дерлась нагору, і Вадька Кадуха, що ліз попереду, брудно, по-базарному вилаявся й погрозив: "Зараз я їй дам!.. Зараз натовчу їй фізію!" Він уже близько видряпувався. Женя бачила його ватяну шапку з заломленим вухом і сіре обличчя, перекошене недоброю посмішкою.

Дівчина позадкувала. Вона злякалась — за себе й за Мотю. Нудно-нудно занило під серцем: удвох вони на пустирищі, далі яр, чагарі, нікого й не докличешся. "Поб’ють!" — майнула безпорадна думка.

А Вадька звівся над нею й засопів їй у потилицю. Женя стояла прищулившись і одною рукою закривала Зайчика.

— Ну? — загрозливо нукнув Кадуха й ляснув Женю по шапці, але ще без люті. — Ставай на коліна, чуєш! І клянись, що не скажеш!.. Що не бачила! Ставай!

Кадуха ляснув її сердитіше. Женя хитнулась уперед, шарпнула ненароком і Зайчика, той перелякано захлипав. А Женю ще хтось ударив, ногою, і дуже боляче, вже сльози запекли їй очі, вона хотіла повернутися, двинути носаком, а тоді…

— Вадька! — зашипів тут несподівано Бен і плечем заступив Цибульку. — Не чіпай її, ясно? Я сам, коли треба, дам! Це з нашого класу…

— Диви! — сторопіло лайнувся Кадуха. — З вашого класу! Ти що, груддю за неї? Матросов! А хоч — і тобі вріжу по писку!

— Вріж!

— І вріжу! Щоб не козирився тут перед нею!.. Ти! — Вадька демонстративно штовхнув прищулену Женю в потилицю (мовляв, начхать мені на таких захисників, як Бен). — Зараз тобі нюх одгвинчу, більше не попхаєшся в наші діла! Ану, підставляй!..

І Вадька розчепірив брудні, вимазані в грязюку пальці й поліз прямо Жені в обличчя.

— Ей, пацанва! — гримнув звідкілясь міцний чоловічий голос. — Ану відійдіть! Герої! Налетіли гуртом на дівчину! І дитя лякаєте! Марш звідси! Щезніть!

Крізь пекучі сльози, крізь туман Цибулько побачила: стоїть на горбу дядько в чоботях, в довгополому плащі й держить на мотузці козу, оту поважну, що прогулювалась на футбольному полі.

Кадуха і його дружки попригинали голови, як щури, зиркали спідлоба на дядька й переглядалися між собою.

А в Жені гаряча образа підступила до горла; вона й сама не хотіла, проте раптом заплакала й, ковтаючи сльози, промовила:

— Дядю, ви гляньте, як вони туї поламали! І мою, ту, що я з батьком садила…

— Ф’ю! — аж присвиснув дядько. — Дак це вони тут усе перерили?!

— Вони, дядечку! Вони! Ось недавно!

— Стій! — гримнув дядько на козу. — Стій! Я з ними зараз по-шоферському поговорю!

Дядько рушив до хлопців, мокрий плащ на ньому залопотів, як жерстяний, а чоботи гучно зачавкали по болоті.

— Тькай!!! — вирвалось хрипле з Вадьчиного горла, і його одчайдухи один поперед одним застрибали в яр, у гущину, ламаючи дерева й гублячи останні гудзики на піджаках та куртках.

Мотя хлипав, кулачком розмазуючи сльози й стиха питав, чи сильно вдарили Женю, чи болить їй, а дівчинку турбувало інше:

— Давай, Мотю, тікати! Додому! Щоб нас на стадіоні, отам коло воріт, не перестріли!

Вона схопила малого за руку й потягла з гори, а дядько зіп’явся над ровом і гримів у туман:

— Я вас все одно знайду! Хулігани! Живі дерева так потрощили

ЯБЕДА ЧИ БОЯГУЗИ

Вже чверть години продовжувалися збори у 5-А. Але так нічого й не вдалося з’ясувати. Клас відмовчувався. Директор піднімав усіх підряд — від першої до останньої парти.

— Панченко! — неголосно назвав ще одне прізвище і, трохи набік схиливши голову, уважно подивився туди, де сидів дружок Бена.

Підскочив Панченко, жваво труснув білим чубчиком і відкинув пасмо назад.

— Ти був там? — спитав директор.

— Ні! — бадьоро відповів той. — Я там не був.

— Сідай.

І знову спокійно, з незворушною витримкою:

— Світлана Кущ!

Встала пухленька учениця, світлокоса, в білому фартушку, зашарілася до самих вух.

— Петре Максимовичу! — заговорила скоромовкою. — Я й дома не була під час епідемії. Мама відвезла мене в село до баби, в Іванково. У пальті, якщо хочете, у мене й квитки є з автобуса, я покажу…

— Ні, ні, не треба квитків. Сідай, Світланко…

— А ти, Зінчук?

— Я з грипом лежав, — почувся басок. — Три дні валявся. Спитайте в матері.

— Гаразд. А ти, Віоло?

— Петре Максимовичу, ви що? — Віола Зайченко стала в позу й ображено повела очима. — Та хіба могла я в таку погоду… та й взагалі… ви ж знаєте моїх батьків…

— Знаю, знаю. — Директор заклав руки в обсмикані поли піджака й пройшовся по класу. — Значить, ніхто там не був? — Він гірко посміхнувся до учнів. — Значить, молодший сержант міліції Рябошапка даремно наклепав на ваш клас у своєму рапорті? А сержант пише: "На місці злочину було знайдено чорний лакований козирок від кашкета (видно, одірваний грубою фізичною силою). На козирку видряпано гостряком ножа: "5-А клас. Уб’ю! Фантомас"".

Білочубий Костя Панченко, що сидів за спиною у Жені Цибулько, неспокійно засовався на парті. Він зробив такий рух, наче поправляє козирок… та тьху!.. ніякого козирка не було!

— Як ти гадаєш, Андрію, — зупинився директор біля Бена й пильно подивився на цього патлатого рожевощокого хлопця. — Як ти гадаєш, чий то міг бути картуз? І хто з 5-А присвоїв собі ім’я Фантомаса — цього тупого французького кіногангстера?

Бен зашарівся, але тільки на мить, і тут же глянув на директора спокійними синьо-голубими очима (справжня тобі невинність) і випалив:

— Не можу знати!

— А як ти думаєш, хто був у той день на стадіоні?

— Теж не можу знать! Я там не сторож.

Заскрипів стілець. То закрутився на парті Андрон Кущолоб — вірний Бенів батько-мати-дід. Андрон сидів з самого початку зборів і з глибоким обуренням слухав оті: "Не я", "Не був", "Не знаю", а тепер уже й військове: "Не можу знать!"

— Сідай, Бене, — стомлено промовив директор. — Кругова порука. Або ні — кругове боягузтво. Один зробив зло і боїться признатися. Інший знає, хто це зло зробив, та боїться сказати, щоб не нажити собі ворога. Так, дорогі п’ятикласники?

Всі похмуро мовчали. І тоді з першого ряду підвівся Андрон Кущолоб, тільки не зразу, а зачургав ногами, засовав по паркету тісну для нього парту і нарешті випростався — високий, плоскогрудий, як дошка, з витягнутою шиєю, з довгим кістлявим лицем. Із великих заглибин дивились на учнів трохи оторопілі, старечо-безбарвні очі.

— Товариші! — хрипко гукнув Андрон, як на врочистій лінійці (дід, видно, хвилювався, бо гострий кадик у нього бігав сюди-туди, немов шатун). — Що це мені за мовчанка, скажіть? Що це за дружба, якщо ви форменим чином покриваєте громителів парку, стало буть, народного добра? Я розумію, ото дружба була, коли нас поставили — а було це на станції Канатово, в дев’ятнадцятім году, да-а-а, — приткнули нас до стінки й бандити кожному палашем у груди: "Хто зірвав отаманський вагон?!" А ми мовчимо, бо гуртом зривали бандитське кубло, і нам така резолюція: або всіх порубають на фарш, або тільки того, на кого вкажемо. А ми мовчимо, щоб коли помирати, то разом, і тут виступає наперед наш агітпропівець Пантюша, знаменито він грав на балалайці, особливо цю — "Світить місяць, світить ясний"… Виходить Пантюша, тикає на нас пальцем, осміхається і так, знаєте, каже бандитам форменим чином: "Відпустіть їх, каже, це темні сільські тумаки,

непричетні вони до діла. Я сам, каже вагон зірвав, стало буть — по заданію ревкому..." Ми стоїмо як вкопані, а Пантюшу поклали на колоду і на наших очах шашкою — так і так! На шматки, і кров калюжею...

Дід заморгав сухими повіками й кулаком провів по щетині, аж заскрипіло.

— Ото мовчанка! — сказав дід, ковтаючи твердий клубок, що підступив до горла. — А ви? Чого ви притаїлись? Негідників покриваєте, громителів парку? Я хлопців питаю, наших воїнів у скорім часі. Хто б із вас так, як Пантюша, щоб не побоявся...

— Я! сказав Бен. — Я б не побоявся! Щоб за друга...

— Сядь мені! — раптом скипів дід Андрон, що ніколи й ні в чому не перечив онукові. — Знаю тебе! Ти сміття боїшся винести у двір, діда свого ганяєш, а то б ти заради когось...

Женя схилилась над партою, її аж трясло від сорому. "Бен! — з тупим відчаєм думала вона. — До чого ти докотився! Брешеш у вічі! Знаєш, що я бачила вас, бачила все, а брешеш і строїш із себе героя!.. Ні, досить! Вставай!" — звеліла вона собі.

— Петре Максимовичу! — підвелась Женя, і обличчя її, яке тільки що горіло, раптом зблідло, а голос забринів так, що здавалося, от-от обірветься. — Я знаю, Петре Максимовичу, хто поламав туї. Я сама бачила.

Цибулько вмовкла й повернулася обличчям до класу. Вона розуміла: одне її слово — і шлях їй у двір одрубано: Бен уже ніколи не підставить плеча ("Вадька, не чіпай її!"), навпаки, — стане одвічним ворогом. Розуміла, що втратити може щось дороге — підвали, гру, таємниці, — але стримати себе не могла. Тридцять п’ять учнів — одні вражено, інші

стривожено — уп’ялися поглядами в неї. Так, не мовчи — правду кажи! Вголос! Щоки в Жені знову спалахнули, чубець наїжачився.

— Петре Максимовичу! Я думала, він сам признається. Я не хотіла, а він!! А він!.. — дівчина аж захлинулась.

— Заспокойся. Хто там був? — спитав директор, хоча з "почерку" і знав, чия це робота.

— Бен! — кинула Цибулько й глянула Бенові просто у вічі, а той першу мить відбувався смішечком, ніби не дочув або не зрозумів, про кого мова. (А перед тим кидав на неї винуваті й ласкаві погляди: "Ти свій хлоп’яга, я тобі вірю! Не продаси й не видаси"). Проте награна посмішка швидко гасла, ось промайнула тінь тривоги, і Бен уже сердито заковзав на парті: "Зрадниця!"

— Бен це зробив! — докинула Женя. — І капела його! Хай сам розкаже!

— Так-так-так… — промовив директор, і його слова пролунали у напруженій тиші класу, як удари маятника.

Дід Андрон ошелешено глипав то на Бена, то на Петра Максимовича і, як риба на піску, хапав пересохлим ротом повітря. "Мати-богородиця! — защеміло йому під серцем. — Валідол! Забув дома валідол!.."

А за спиною Цибулько прошелестіло тихе й повзуче:

— Ябеда.

І знов:

— Ябеда ти…

Хтось штовхнув шептуна під бік, на задній парті засопіли й завовтузились хлопці. Почулося: "А ти встань і вголос, не шепчи!" І тоді — не дуже охоче — підніс руку Костя Панченко. Директор кивнув йому головою, — говори, мовляв.

Костя Панченко натрусив собі на чоло побільше волосся, нахмурився й забурмотів:

— Розумієте, от… Вона шпигунка. Вона грає разом з нами, а після того йде додому або в школу і, той…

— А що, — перебив директор, — Цибулько була на стадіоні разом з вами?

— Ні, не була… Тобто ні — була!.. Не була, а тоді, той… прийшла, а ми всі на неї, щоб не те… — замолов Костя, уже геть заплутуючись.

Бен зрозумів, що цей тріпло може остаточно видати їх (бо вже, по суті, підтвердив слова Цибулько) й кинувся рятувати:

— Я зараз все розкажу, Петре Максимовичу! — Він втупився в директора щирим відвертим зором і заговорив без найменшого зніяковіння. — Було так, чесне слово. Ми прийшли на стадіон, коли глядь: а дерева лежать зрубані. Ну, не зрубані, а той… повикручувані… Це, видно, хтось до нас їх, чесне слово, порубав чи, точніше поламав. Ми їх не чіпали, ну, не чіпали, чесне слово, ми тільки той… взяли, котрі на землі валялись, і тоді я сказав хлопцям: давайте, кажу, пограємось, і цей…

Бен почав бадьоро, але скоро збився, як і Костя Панченко, на "той" і "цей". Мабуть, відчув холодну тишу в класі, дідове гнівне сопіння і коротке директорове: "Досить!"

Петро Максимович сидів, затулившись долонею. Хтозна, чи він прислухався до нерівних стуків свого хворого серця, чи йому соромно й боляче було за Бена: де, від кого навчився цей хлоп’як кривити душею?

— Бене! — трохи різкіше, ніж звичайно, промовив директор. — Я вже мав з тобою розмову щодо куріння. Я просив тебе — давай без фальші, без лицемірства. І знову повторюю: невже ти думаєш, що я, що Цибулько, що всі ми в класі настільки примітивні, настільки по-дурному наївні, що не можемо зрозуміти, як ти брешеш. Та в тебе ж на фізіономії написано: неправда… От що, друже! — запалився директор й заговорив схвильовано. — Не страшні хлоп’ячі дурощі, ваші хлоп’ячі витівки. Не страшні! І навіть шкода, яку ви заподіяли, не так страшна. Але це при тій умові, якби ви самі прийшли й чесно призналися. Страшне, голубчику, знаєш що, — брехня! Брехня, Бене! Ота маленька, невинна брехня, що веде до великої, що, як іржа, все глибше й глибше роз’їдає душу. Туї можна посадити, вибите вікно вставити. А совість? Її не вставиш!

Фальш роз’їдає людину наскрізь і часом — безповоротно. Ніщо вже не врятує тоді пропащого. Схаменись, Бене! Схаменіться, хлопці! Поки не пізно…

Дід Андрон сидів приголомшений, білий як стіна. Він сам передчував, коли сказали, що хтось із 5-А знищив туї, — передчував, що тут не обійшлося, мабуть, без Бена. Але не чекав, не сподівався дід, що коханий онук так осоромить його перед класом.

— Господи! — бурмотів про себе Андрон. — Нема вже сил у мене упоратись з ним. Я його виняньчив, вигодував, тепер хай батьки виховують. Хай вони беруть його в руки, наставляють на розум. Нема вже в мене терпцю!

Коли пролунав дзвінок, дід попрощався з директором. Подав йому довгу клешнювату руку й гаряче запевнив, що негайно вдарить

телеграми, одну в Європу, другу в Азію, скличе додому зятя й дочку, які застряли десь за границею, нехай вони їдуть і займаються своїм сином.

Бо куди це годиться — одна дитина, і та росте сиротою при живих батьках!

Андрон Касянович важко потупав коридором, несучи додому невтішні думи, а директор спустився на перший поверх в учительську і там з’ясував, що не прийшов учитель праці, збори у нього на заводі. Отже, у 5-А через один урок буде "вікно" — вільна година. Петро Максимович постояв перед розкладом, помугикав (а з голови не виходила Бенова історія) і сказав собі: "Піду. Ще раз потрушу їх. Ці хлопчики легко від мене не відкараскаються".

5-А здивовано притих, коли через урок знову з’явився до них Петро Максимович. Видно було, що він охолонув, пом’якшав і зараз мав не такий похмурий вигляд.

— Хоч ви й стомилися, хоч і набрид я вам сьогодні, — сказав директор, збираючи коло очей добродушні зморщечки, — але я все-таки нагрянув до вас ще раз. Не можу заспокоїтись. Є деякі речі, які я хочу з’ясувати — для себе і для вас.

Петро Максимович глянув на Бена і строго:

— Андрію, іди сюди! І швидше, не мнись!

Проте Бен довго й шумно вставав, довго всовував руки в кишені й так, недбало згорбившись, похилитався до дошки. Став перед класом і напустив на очі русяві нестрижені патли. Тільки раз бликнув на Женю з німою погрозою: стережись!

— От що я, старий, хотів би второпати. Ні разу в житті не доводилось мені ламати дерев. Не те, що я ангел, а просто само виходило так, що

жодне дерево не ставало мені поперек дороги. І я хотів би зрозуміти: як ти ламав туї? Як? Виривав із корінням? Чи брав за стовбур і гнув? Покажи! Я бачив, як ти виривав ручку із класних дверей. Ти упирався ногами в стіну й смикав. Це в тебе виходило геніально. А тут? Мабуть, треба ж розізлити себе, роздратувати, щоб ухопити гарне зелене деревце й викрутити його. Покажи старому, як ти вправлявся.

Бен скривився, наче йому попав на зуб лимонний сік.

— Говори! Май крихту мужності відповідати за свої вчинки.

— Та!.. — буркнув Бен. — Просто. Брали дерево і так… викручували.

— За стовбур?

— За стовбур.

— І Панченко був?

— Був.

— То його козирок?

— Його.

— А ще хто з вами?

— Зінчук.

— Ага. Це той Зінчук, що тут привселюдно заявляв: три дні я лежав з грипом, можете у матері спитати? Той Зінчук?

Бен тільки важко зітхнув і нижче опустив голову.

— Хороша компанія! — похитав головою Петро Максимович. — І яка однодушність! Всі троє викручувались, думали — обдурять своїх товаришів і мене, їхнього вчителя. Кого ви обдурите, хлопчики?.. Я тільки в клас ступив, глянув на ваші обличчя і вже побачив, у кого ніс у пушку. Так що ви себе дурили, голубчики. І добре, що Бен, хоч із запізненням, а щиросердо признався. Сідай, Андрію. Я з більшим задоволенням погомоню зараз із Колею Максюшком. — Директор тепло всміхнувся, у нього аж посвітліло покопане ямками сірувате обличчя, й лагідно промовив: — Встань, Колю. Можеш відповідати з місця.

Зніяковілий Максюшко підвівся, не розуміючи, навіщо його викликають. Він взагалі червонів і губився перед класом, бо навчався в 301-й школі недавно, з весни цього року, а друге, — мав таку звичку: хто б і про що його не питав — м’явся і невиразно мугикав. Мабуть, у глибині душі він страждав від того, що такий удався (йому здавалося — некрасивий): рудий, найдовший у класі, а ніс — ота розплескана кирпа, над якою люблять сміятися дівчатка. Одне слово, тримався він за спинами інших і не любив, щоб його викликали. А якщо це й траплялось, як зараз, то незграбно ставав коло дошки й кам’янів, і слова з нього треба було витягувати силою.

— Розкажи нам, Максюшко, — звернувся до Миколи директор, — як ви з батьком розводили сад на Березняках.

Хлопець переступив з ноги на ногу, знизав плечима: а про що, мовляв, тут розказувати?

— Ви знаєте, Максюшко не з балакучих людей. Я за нього буду говорити. — Директор добродушно покахикав й розгладив долонею усмішку. — Так от. Батько у Максюшка відомий нейрохірург, перевели його весною на роботу в обласну лікарню, на Лук’янівку, і тут дали квартиру. А до того вони жили на Березняках, це — ви знаєте — за мостом Пітона, на тому березі Дніпра. І жили вони над самою водою. А там товща прибережного піску — п’ять метрів. Так я кажу, Максюшко?

Той мугикнув, неохоче кивнув головою: мовляв, так.

— Чистий пісок там, як пересіяний. Намитий з Дніпра. Ніколи й нічого на такому піску не росте — навіть лоза. Уявляєте: виріс на березі новий багатоквартирний будинок, облицьований білою плиткою. Гарний будинок, чудові квартири, а тільки біда — голо кругом, самі кучугури піску. І зелені ані кущика. А тепер, якби ви побачили, що там за рай: на піску — фруктовий сад, бузкова алея, розарій, повно квітів. Правильно я кажу, Максюшко?

— Правильно, — кивнув той.

— От я й хотів, щоб ти розказав, як ви садили дерева.

Хлопець нахмурив руде обличчя й почервонів.

— Ну, гаразд, — промовив директор. — Я розповім. Садили дерева так. Приходив батько з роботи вечором, кликав сусіда (теж лікаря), брав Миколу, та й виходили втрьох у двір і копали ями. А ями там, у сипучому піску, треба копати не прості, а цілі котловани, метрів по п’ять завглибшки, щоб потім заповнити їх землею. Так, Миколо? І носили торф, мул, чорнозем аж із лугу, з лощини. Корзинами, відрами, мішечками тягали, хто як міг. По скільки ти, Миколо, приносив відер мулу?

— Куди? У кожну яму?

— Еге ж, у кожну.

— Ну, — Микола втупився очима в стелю, заворушив губами, ніби підраховуючи, по скільки ж то мулу він приносив із берега. — Так, так: відер, може, по двісті, а може, й по двісті п’ятдесят.

— Ого! — сказав хтось із дівчат.

— Не применшуй, не применшуй, Миколо! Батько говорив — по триста відер з гаком. І мозолі були в тебе, голубчику, на руках, як у коваля. То пізніше ти менше тягав землі, коли у вас з’явилися помічники — скоро весь будинок захопився озелененням, виходили у двір і діти, й старі. А спершу тільки ви втрьох копались. Батько казав: найкраща агітація — виходь і роби. Ви розпочинали. Так? І перші яблуні посадили, і перші кущі бузку. Та й поливали спочатку самі. По скільки ти відер води приносив?

— Під кожне дерево?

— Ага, під кожне.

— Води менше. Відер по десять. Тільки дерев багато, та й поливати часто треба — двічі або й тричі на тиждень.

— І ви з Дніпра воду носили, правда? Щоб не витрачати питної… Я вам поясню чому, — звернувся директор до класу. — То новий район. У перший рік і для людей там води не стачало. І доводилось Миколі тягати воду з річки для поливання, і разом з хлопчаками підживлювати зелені насадження. Так, Миколо?

— Умгу, — підтвердив той.

— І як ваш сад, розрісся на піску?

— Росте! Кругом зелено, — жвавіше буркнув Максюшко.

— Ти їздиш туди у гості до хлопців?

— Їжджу.

— А той ряд яблунь — білий налив — уже почав родити?

— Гарно вродив цього літа. От-такі яблука! — І Максюшко просяяв рудим вугластим обличчям, ніби він тримав у руках і показував усьому класові велике, налите соком, запахуще яблуко.

— Ну, а тут, на Лук’янівці, ви теж будете садити щось перед новим будинком?

— Та вже посадили. Од вулиці. Горобину, грецькі горіхи й знову — бузок. Батько любить бузок.

— Самі садили чи разом з мешканцями?

— Як і в Березняках. Спочатку самі, а тоді гуртом. Люди ждуть, щоб хтось почав. А батько такий, що не всидить — перший виходить…

— А скажи, Колю… Скажи, ти коли-небудь ламав дерево?

Максюшко здивовано хмикнув: мовляв, чого це питають його про такі дурниці? Хто садить — хіба той ламає!

— А що б ти зробив з тим бовдуром, котрий на твоїх очах заліз би на яблуню і почав крутити, обчухрувати гілля, ламати?..

Максюшко зморщив лоба, нахмурився, мабуть силкуючись уявити собі: що то за тип, який так знущався б з яблуні — з дивовижного дерева, що цвіте, наливає сонцем плоди, шелестить тугим листям на повітрі і, як людина, поскрипує в непогоду?

— Я б йому, тому фруктові, теж… скрутив би голову, — зітхнув Максюшко, стомлений довгою і важкою для нього розмовою.

— Скрутити голову — це занадто, занадто, Колю! А от якби лозинякою по спині, кхм!.. то я, хоч і рішучий противник фізичних методів, не дуже протестував би в такому разі…

Директор глянув на Бена — вже спокійно, з лукавою півусмішкою, що таїла в собі якусь несподіванку. Діловито промовив:

— І останнє, товариші. Я відповів у районний відділ міліції, що ми, тобто 5-А клас, на місці знищених дерев посадимо весною нову плантацію туй і оголосимо її піонерським парком. Правильно, товариші?

Кілька голосів нетвердо прогуло:

— Правильно.

— Не чую ентузіазму. Ще раз: гуртом посадимо — правильно?

Тепер гукнув увесь клас:

— Правильно!

— Бригадиром по садівництву призначаю Колю Максюшка. Він справжній спец. Його заступником Бена. Чуєш, Андрію? — директор кивнув Бенові. — Ти коли-небудь садив дерева?

— Н-н-н… — безголосо протяг той.

— Так от. Попробуєш. Відчуєш радість. Радість людини, що своїми руками зробила щось добре. А тобі, як героєві на знищенні туй, я дам найкращий шмат роботи — довбати ями. Ясно? І ще. Передай батькам (думаю, вони скоро повернуться до Києва), передай батькам, що посадковий матеріал купуємо за ваш рахунок. Це немало-небагато

тридцять карбованців. Тридцять карбованців внести в касу "Зеленого господарства". І негайно. Все! Можете бути вільні.

Гупнули ноги об паркет, учнів ніби катапультою підкинуло з парт. І одразу — галас, шум, біготнеча. А за спиною уїдливий голосок (Віолин):

— М-да-а, Бенчик. Гульнув ти, золотко! Шикарно! Аж на тридцять рубчиків! Приїде папуля — ох і заплачуть на тобі джинси!

РОЗМОВА ЗА ЧАЄМ

ДЕ ЛЕГШЕ — В МІСТІ ЧИ В СЕЛІ?

Найкраще Жені було вечорами, коли дома збиралась їхня дружня трійця — батько, мати і вона, вже доросла дочка, на зріст анітрохи не менша за матір. Сідали на кухні, щоб не носитися з посудом, ставили перед собою чайник і не поспішаючи, з великим смаком чаювали. Через панельні перегородки аж із п'ятого поверху доносились бурхливі пасажі фортепіанної музики, внизу сварився старий Жупленко зі своєю бабою-фізкультурницею і, щоб не чули сусіди їхньої сварки, на всю силу вмикав магнітофона; хтось зосереджено човгав у парадному, за вікном погримували вечірні машини, а в них, у Цибульків, було тихо й затишно.

Тулились одне коло одного, бо скучили за день, посьорбували чай з лимоном, і Галина Степанівна починала розмову:

— Сиділа я сьогодні за машинкою та й думала: Маньківка… Якби хоч на тиждень вирватись до матері в село. Я б душею там відпочила. Я б здоров’я на місяць набралась.

А батько теж, зітхаючи:

— М-да, Маньківка… Там одне повітря! Чистий озон! Походиш, подихаєш — груди тобі розпирає.

— А літом! Вискочиш на город — все тобі свіже, з грядки: і капуста, і помідори, і огірки. А молоко тепленьке, з-під корови. Мати здоїть і несе нам у постіль, пий, Галочко, пий, Женю… Ти бачив Любку, маминого сусіда Івана дочку? Так от: вона ровесниця Жені, їй-богу! Тільки наша Цибулька тонка, аж світиться, а Любку рознесло на молоці та сметані ось так — на сорок кіло!.

Мати пила чай маленькими ковтками, вистуджувала гаряче, смішно складаючи губи — грамофонною трубочкою.

Від чаю вона зігрілась, і тепер на її щоках легка прозора втома, обличчя стало спокійно-мудре, гарне простою жіночою вродою, розімліли й розгладились зморщечки під очима, ті зморщечки, що рано з’явилися від сидячої роботи.

— М-да, — підтягував за матір’ю батько. — Люди в Маньківці здорові, міцні та й заробляють не гірше за нас. Ти візьми моїх хлопців, тих, що в колгоспі залишилися: в кожного добротна хата, гараж, як не машина, то мотоцикл, а на самих хлопців подивитись: плечі, фізіономія — о! Хоч трактором об’їжджай!

Ще довго вони вихваляють свою Маньківку, де народилися, де разом бігали до школи й закінчували десять класів, і де на випускному вечорі, під колгоспним клубом, нарешті призналися, що люблять одне одного, і де таємно вирішили — тікати у Київ. У незбагненно-велике, метушливе місто, повне вогнів і святкового руху, там серед люду пробивати собі дорогу: вона — на курси друкарок, а він — у технікум прикладного мистецтва…

— Ну що, стара? — вже іншим тоном, делікатно-обережним, каже Василь Кіндратович (в такі хвилини він називає дружину старою, і вона не сердиться, бо ще молода й чудово відчуває, як своєю молодістю подобається людям). — Ну що, стара? Може, поміркуємо, зважимо все і той… поїдемо туди, в село?

Женя не розуміє, про яке серйозне "поїдемо" зараз мовиться. Вона підскакує, від радості спалахують у неї вуха-метелики, губи танцюють:

— Поїхали! Поїхали! До баби Паші! В гості!

Вона готова зірватися й летіти хоч зараз, і вже бачить Маньківку в садах і соняхах, і бабу Пашу на воротях, що стоїть пригнувшись, як маленький снопик, і виглядає їх — гостей із столиці. Бачить Женя ставок, де повно пуголовків, річку в осоці, колгоспний баштан і босу команду, що ганяє м’яча на толоці. Там — повна воля дівчині! Скаче вона на підводі, катається на мотоциклі (дядько Петро садовить її на заднє сидіння), їздить у степ на літню ферму, де такі смішні й симпатичні телята. А як знайшла вона з хлопцями крота у березі! А як п’явка присмокталася їй до ноги! А як з Любкою, з отією товстухою, залізли вдвох на скелю, а там дим курився з розщелини, і вони злякалися ("Може, розбійники!"), а то, виявляється, хлопці сховалися в печері й розпалили там вогнище. А як ростуть кавунці на городі, як зав’язуються пуп’янки — сама вона бачила!

Словом, розмов, спогадів, охів і ахів повно, коли Женя прилітає від баби додому. Прилітає вона засмагла, як циганча, зуби стають білі-білі від молока й фруктів, чубець вигоряє, ніс облуплений, в очах так і грають живі бешкетливі вогники.

— Моя ти селючко! — сплескує мати в долоні, а з літака сходить до неї якесь засмагле, вихрасте і ніби трохи чуже дівчисько. — Ну, як? Сподобалось тобі в баби? Не сумувала за домом?

Ну, ясно — сподобалось. І питати не треба! А от чи не сумувала вона за домом? Важко сказати… Якщо батькові і в Києві сниться Маньківка, то Жені, навпаки, і в Маньківці снився будинок на Стадіонній, снився двір, кочегарка, дорога до школи, тролейбуси, повні народу. Коротше, снилося їй тільки міське життя і тільки міські пригоди. Хоч і набігається вона за день по селу, а ввечері впаде (без задніх ніг, як каже баба) й

прикипить до подушки, та все одно якось непомітно підкрадеться до неї басейн і загойдає її на м’яких хвилях. А то немовби із темного екрана випливуть пісочник, дитячі коляски, підвали, загримить Бенова армія, і вже чіпкі руки хапають, в’яжуть і ведуть її в полон. (Зашкутильгає по хаті сонна баба, покладе їй долоню на чоло й стурбовано скаже: "Спи, дочко, спи. Чого ти кидаєшся?") Часом приходив уві сні професор Гай-Бичковський (і не приходив, а як сом випливав із акваріума) і щось швидко-швидко говорив про ліси, про пущі, казав їй настирливо: вставай, будемо садити тайгу — в дворі, на асфальті, на сходах, на балконі; зелена шапка дерев — ось що врятує землю від пилу й чаду.

Словом, тижнів через два, набігавшись на волі, Женя починала тривожитись, нудьгувати — хотілось їй у Київ, до матері. Звідси, із села, ще рідніші, ще кращі здавались їй і Стадіонна вулиця, і будинок, і двір із вухатим Зайчиком, і темні підвали, де вона спіймала собі (спіймала чи вигадала, яка різниця?) шепелявого Синька.

Поїхати до баби в гості — це добре. Але щоб залишитися там назавжди… Хтозна. Дуже тихо й сонно у баби — аж стомлює, аж пригнічує тебе той спокій. А от повертаєшся в Київ — і б’є в лице тугий, свіжий вихор: все мчить, все летить назустріч — машини, люди, квартали, все несеться азартно й навально, як на спортивних гонках: давай, давай, не затримуй інших! І тебе захоплює цей азарт, ти вливаєшся в загальний потік, ідеш, біжиш, поспішаєш і ловиш себе на думці: секунди тебе підганяють, розклади (ой, не спізнитися б!) підпирають у спину, дрімати ніколи, зупинятись не можна, тільки вперед, щоб не відстати від інших!

Місто — не для сонних людей!

Женя сама відчуває: Київ закрутив їй у душі таку пружину, що з будь-якого тихого місця вона з нудьгою рватиметься сюди, в гущу, в міську товкотнечу, де вирує життя.

…Після того як батько сказав: "А що, стара? Може, поміркуємо та й поїдемо назад у село?" — на кухні раптом запала мовчанка. Всі троє ніби до чогось прислухалися — до музики чи до кроків за стіною. Мати просунула палець у вушко чашки та так і застигла, потупивши очі. Кіндратович уперся плечем у стіну і сидів, поважно суплячись, заглиблений у свої думки, а на його лобі набрякали від чаю великі краплі поту. Женя здивовано глянула на батька й на матір: чого вони враз примовкли?

Погиркала вода у крані й стихла. І батько, щоб порушити мовчанку, злегка відкашлявся й обережно мовив:

— Я серйозно, Галочко. Давай подумаємо. Гроші у нас є. Продамо ще своє манаття, купимо в селі хату та й плюнемо на ці трамваї разом з усіма грипами…

Мати як не чула. Тільки ворухнула куточками губ.

Тоді батько знову:

— Хіба ми роботи в Маньківці не знайдемо? Ти підеш у контору чи сільраду, друкарки скрізь нарозхват. І в мене професія така…

— Та господи! — мляво озвалася мати. — Аби руки, а робота скрізь знайдеться.

— От-от! — зрадів батько. — І не будеш товпитися в чергах, не будеш з базару сумки тягати. Своя городина, свіжа, що схотів — те й вирвав.

— Та воно ж само не росте, — ніби аж образилась мати. — Це ж з городом треба возитися. І копать, і садить, і полоть — по самі вуха у землю залізти. Не з нашими радикулітами.

— А вода? Ти ж знаєш, яка у Маньківці вода. Джерельна! Вип’єш — і всі болячки проходять. Не те, що наша хлорована, з крана.

— Еге ж. А де колодязь? Аж на Федоньчиному кутку. Попоносиш відром — не раз Київ згадаєш. Тут повернув кран — і набирай скільки хочеш. І теплої, і холодної.

— Ну, а молоко? Де ти таке молоко знайдеш, як у нас з-під корови? Сама ж казала…

— Василю! Не сміши! Ти що, корову збираєшся завести? Може, ще й пару кабанчиків? І запхаєш мене, як бабу Гапку, у гній, у хазяйство?

Женя слухала батьків і в глибині душі посміхалася. Вона знала, чого її "старенькі" розбурчались. Згадають село, молоді свої роки. Зітхнуть, а тоді назад, у Київ.

Ну от, батько витер піт долонею й розгублено заморгав на матір:

— Галю, я щось не зрозумію тебе. Ти сама говорила: Маньківка, аби хоч на тиждень у село. А зараз… Може, сільської роботи злякалась?

— Не злякалась! Міг би давно упевнитись: ніякої роботи, я не боюсь! — Мати, видно, образилась, бо на щоках проступила холоднувата блідість. — Тільки й зриватися назад не хочу. Скільки стягувались, щоб меблі купити, холодильник, телевізор. Скільки квартиру чекали — тепер є своя, ізольована. Люди приходять і кажуть: гарно у вас, не квартира, а просто музей. І все це покинути? І знов починати на голому місці? А потім — село… Я за Женю боюсь. Тут усе на місці — школа, басейн, лікарня. Знаєш, як вона горлом хворіла? Тільки температура — лікаря одразу викликаємо, й душа спокійна. А там?

— Люди ж якось живуть! — вже безнадійно впирався батько. — І не хворіють, і здорові ходять.

Мати ніби й не чула його, вела своє:

— А в школу дітям ходити — півтора кілометра! Уявляєш! Під дощем, по снігу, по весняній воді!

Оце про школу, здається, остаточно добило Цибулька. Він і забув, що сам не раз хвалився: не те що півтора кілометра, а цілих п’ять бігав у сусіднє село, в семирічку, і та дорога для маньківських дітлахів була як свято — повна галасу й сміху. А тепер його чогось злякали оті півтора кілометра. Він аж почервонів, розкритикований жінкою, і краплі поту ще густіше виступили на лобі. Спантеличено хмикнув і розвів руками:

— Та воно так, Галочко! Як згадаєш, скільки там клопотів: дров дістань, хату протопи, сіна накоси. Тут вискочив у магазин — і все готове.

Для Жені це був веселий спектакль. Вона ловила кожне слово, потай усміхалася, знала, що скаже батько і що відповість на те мати. Та ось не витримала — чмихнула вголос:

— О! Ви вже назад! Ви як ті раки! Хвалили-хвалили. свою Маньківку, а тепер уже лаєте.

— Не лаємо! — строго зиркнула мати. — І взагалі недобре встрявати у розмову старших!

Вона різкувато обірвала дочку, проте, мабуть, і сама відчула, що погарячкувала і що коли їхню суперечку послухати збоку, то таки, очевидно, можна розсміятися.

Всім трьом стало ніяково. Замовкли. І мати заходилася прибирати посуд. А батько витер окуляри, прилаштував їх на носа і, набравши поважно-філософського вигляду, узагальнив:

— М-да… Женя, звичайно, має слушність. Якщо чесно признатися, то ми живемо роздвоєно: всіма клопотами своїми в місті, а спогадами, дитинством своїм в селі. Більше того, ми зависли, Галочко, як парашутист на дереві. І від села відірвалися, і до міста як слід не пристали. На місто бурчимо, а в село повертатись боїмося: не той комфорт, та й робота в землі нас відлякує. А от Женя — вона не знає роздвоєності. Бач, уся тут, думками й тілом у місті, і відчуває себе у міському потоці, як риба у воді. Правду я кажу, Євгеніє?

Дочка звела на батька свої глибокі, темно-каштанові очі і, вдячна за те, що він розуміє її, кивнула головою: так, правильно! Їй добре тут! Вона просто щаслива, що народилася в Києві: і Лук’янівка, і засипані жовтим листям парки, і Дніпро, і музей історичний, де вона виліпила з батьком виноградинку, — скільки їй усього треба передивитися, довідатись, відкрити! Мабуть, не хватить для цього й життя. А потім — не тільки надивитися. Щось і самій зробити, щось таке, як робить батько, цікаве й пам’ятне — для себе і для людей.

Женю відправили спати (десята година!), а вона крутилася в ліжку, не могла заснути — все ще була під враженням вечірньої розмови. І скоро нові, дорослі думки почали снуватися в голові. "Звичайно, — у напівсні міркувала Цибулько, — і в Маньківці є багато хорошого. Степ, чиста річечка, луг над водою — бігай де хочеш. От якби київський асфальт та переселити в Маньківку, щоб після дощів машини не плавали там у болоті, а маньківську річку з осокою та переселити до нас на Лук’янівку… щоб те й друге об’єднати… і щоб не село було, і не місто, а гібрид — місто-село: хочеш — їдь собі тролейбусом, а хочеш — босий біжи через луг у школу…"

З думками, що вона скоро виросте і збудує якесь зовсім нове місто, гібридне, Женя й заснула.

СВЯТО МІСЯЧНОЇ НОЧІ

По всьому відчувалося: скоро Новий рік. Хоч до свята й було ще добрих два тижні, на балконах уже зеленіли ялинки, а в місті пахло цукерками й "Київськими" тортами, які розкуповувалися нарозхват. На вулицях панував особливий настрій — діловий, гарячковий, азартно-купівельний. Люди метушилися, бігали по магазинах і святкових базарах, запасалися продуктами, питвом, іграшками для ялинок, а любителі черг з ранку до вечора вистоювали за дефіцитними товарами. І несли додому пакунки, заклопотано вітаючи одне одного з передсвятом.

Готувався до Нового року і професор Гай-Бичковський. Він зрадів морозцеві й першому снігові, що рівним пухким покривалом устелив землю. Поки сніг не згребли й не вивезли за місто, професор поспішав використати його на сто процентів: щоранку виносив у двір тазик з водою і тут же, перед вікнами всього будинку, роззувався й роздягався до трусиків. Вдоволено крекчучи, натирав собі снігом груди, спину, щоки. Міцне, як тумба, тіло його спалахувало гарячим жаром, червоне татаркувате обличчя сяяло від радості. Зігрівшись, професор витирався шорстким рушником і починав розминку: робив кілька різних спуртів — біг на місці. Він так підкидав коліна й молотив ногами, що сніг звивався над ним білою курявою. Потім Гай-Бичковський переходив до розміреного бігу — легким підтюпцем мчав до стадіону і назад. У дворі він зупинявся, кидав собі на спину сніг або натирав розпашіле обличчя — і мчав далі. Чорні труси у нього прилипали до мокрого тіла. А у вікнах будинку мало не продавлювали скло чиїсь розплескані носи й губи — то виглядали дітлахи й мамуні. Вони пересміхалися, когось викликали з кухні: "Дивись, дивись, Кузику, що професор наш виробляє!" Люди собі потішалися, а професор ніби й не помічав того, босий бігав по снігу, пирхаючи білою парою.

Женя стояла під кочегаркою у шубі й валянках. І коли сюди забігав Гай-Бичковський, обхлюпувався водою з тазика, вона мерзлякувато ухкала й щурилась від холодного дрожу. Професор сміявся, ляскав долонями по червоних грудях, що парували, й гукав:

— Займайтесь моржизмом, дорога Євгеніє! Займайтеся, настійно вам раджу. Чудовий вид спорту!

І, голосно регочучи, качався у снігу, а потім виливав собі на голову тазик води, молодцювато підстрибував і обводив вікна, де стирчали розплескані кирпи, гострим насмішкуватим поглядом: ось так, мовляв, треба!

Словом, будинок жив передноворічними клопотами. А в Цибульків наближалося подвійне свято — якраз тридцятого грудня (і пощастило ж людині) їхня мати іменинниця. Дома всі поводились так, ніби зовсім забули про ту подію, — метушня, біганина, якось воно вилетіло з голови. Галина Степанівна, нітрохи не хвилюючись, достукувала на машинці спішну роботу для радіо (але тишком-нишком напекла вже своїх улюблених тістечок з горіхами!). Женя з батьком теж ходили спокійно-байдуже, однак встигли пошептатися на кухні й домовитися: кожен готуватиме для матері свій сюрприз. Про те, що батько вигадає щось несподіване, Женя не сумнівалася. То він приносив макет з пластиліну (човен, а в ньому фігурки матері, батька й Жені — все це дуже схоже й дуже смішне), то вирізав з дерева чудернацьких звірів, то випускав домашню газету. А що придумати їй? Купити на базарі квіти? Це не сюрприз. Сісти і зв’язати рукавички, як в’яже Віола Зайченко? Не вміє вона і навряд чи навчиться, бо то складно. А що?

Про те "що" й думала Женя у ліжку, обкутавшись теплою ковдрою. На вулиці стояла тиха морозна ніч. Білим сугірком іскрився сніг на даху сусіднього будинку. Ліхтар світив у незаштореное вікно. І, як ще один ліхтар, непорушно висів у небі холодно-прозорий місяць. Легким контуром вимальовувались на ньому вулканічні хребти й моря, про що в народі колись казали: брат підняв брата...

Настала пора світлих місячних ночей. І Жені, мабуть уперше в житті, чомусь не спалося (така надворі краса!), хотілося думати про щось хороше й тривожне, і навіть складалися в голові якісь пісенні слова,

схожі на ті, що в "Мцирі". Женя шептала їх, дивувалася й з радістю відчувала, що виходять римовані рядки:

Затихли трамваї, і сплять сніги,

І місяць, і тиша навкруги...

Справді, чутки засніжена тиша стояла надворі. Місячне сяйво не лилось, а немовби загусло в холодному повітрі. І ліхтар дрімав по коліна в снігу, закутавши голову жовтим курчачим пухом. І тіні уклались на ніч за стовбурами дерев. Тиша й непорушність у всьому. Дрімота. Тільки стривай — що то стукотить? Цок-цок!.. Там, за вікном, на бляшаному карнизику, щось швидко процокотіло. Звук був такий, наче вдарили в цинк тугі краплини дощу. Але який дощ? Надворі припікав гарний морозець. Женя прислухалась: зараз, мабуть, ще затарабанить. Ні, за вікном стихло. А проте — чуєте? Це вже в маминій кімнаті щось прошелестіло, наче пробіг там вітерець. Зацокотіла раптом машинка. Хтось прогнав по клавішах туди й назад — і задзвенів у кімнаті мелодійний перестук молоточків, що били по голому валику. Може, справді вітер? Та ні — й вітру нема. То почулося: кругом тиша й сон.

Женя заплющила очі, в голові поплив теплий туман, ще б якусь мить — і вона міцно-міцно заснула б. Але тут знов озвалось бляшане підвіконня. Хтось затарабанив часто й лунко. Чи дражнився, чи з морозу просився у хату. Сон прогнало, і Женя крадькома, щоб не рипнули під нею пружини, підвелася. Стала, сховалась за штору й одним оком глянула у вікно. Глянула й стиха розсміялася: то її Синько! Бешкетує, бавиться чортеня! Мабуть, ото він ганяв на клавішах "Ундервуда", а тепер витанцьовує на цинковому підвіконні. Пригнув голову й серйозно виторохкує копитцями, підскакує і б’є себе в груди, а хвіст стирчить у нього хвацько, як знак запитання.

— Синько, що ти робиш? — легенько постукала Женя у скло. — Ти що, змерз, що танцюєш на морозі?

Синько, побачивши Женю, анітрохи не збентежився, навпаки — вдарив копитцями ще сильніше, задріботів, застрибав, і його сіра тінь так і замелькала у місячному сяйві. Потім він підскочив, майнув, як білка, перед вікном, перед Жениним носом і зник у сонній тиші, а через деякий час у кімнаті пробіг вітерець, зашелестіло — то Синько випірнув із вентиляційного віконця, що темніло під стелею і після крутого віражу опустився Жені на плече. Він був холодний, як крижинка, весь дрижав — чи від холоду, чи від збудження.

— Синько! Змерз, бідолаха?

— Мені жарко! Я веселюся!

— А чого тобі так весело?

— Бо… А хіба ти не знаєш… А-а, та ти й справді не знаєш! У нас сьогодні велике свято.

— Яке? До Нового року ще три дні.

— Е, ні! У нас своє свято — карнавал місячної ночі.

— Йди зігрійся трохи, а тоді розкажеш.

Дівчинка згребла його з плеча й посадила на руки. Він одразу притулився до неї й примружив зелені очі — так любив, щоб його приголубили.

— Ну-ну, так що у вас за свято?

Синько задер мордочку і з кумедно-серйозним виглядом зашепелявив:

— Колись ми збиралися в лісі, на галявині, душ сто, а то й більше, й танцювали. О, які то були карнавали, які ігрища! Аж ліс гудів! А як мій дядько Синтюх Безбородий на сосну вилазив і копитом вибивав на місяці, як на бубоні…

— Вигадуй, вигадуй, — усміхнулася Женя.

Синько перескочив на своє місце — на підвіконня, а Женя ковзнула під ковдру, де ще зберігалося її тепло, їм добре було так і зручно перемовлятися — вона з ліжка, а він з вікна.

Чортик чомусь посмутнів, задер мордочку і з нудьгою втупився на місяць. Про що він згадував зараз — хтозна. Може, й насправді у нього була велика рідня, бородаті дядьки й діди, і в ці світлі місячні ночі вони справляли гуртом веселий шабаш у лісі? Хтозна. Видно було, як від спогадів очі в Синька загорілися ще дужче — глибоким зелено-морським вогнем.

— Слухай, Синько, — кинула Женя, щоб повернути його думки на інше. — Це добре, що ти прийшов. Допоможи мені. Післязавтра у мами іменини. Який сюрприз придумати?

Синько вишкірив на неї зуби і деякий час німо сидів, тільки морщив свою хитру волохатеньку морду. Потім стукнув кулачком по підвіконню й сказав:

— А я знаю, що ти хочеш! Знаю!

— А що? Скажи! Ти завжди вгадуєш мої думки.

— Ти хочеш того, сама не знаєш чого, щоб було таке — чортзна-яке. Правда?

— Ай, відчепись! Я з тобою серйозно, а ти…

— І я серйозно! Зараз принесу. Посидь!

Він цокнув ногами й свічкою знявся вгору. Кімната була вщерть налита молочно-голубим сяйвом, і в тому сяйві тільки заіскрився за чортиком слід, наче пролетіли з мерехтінням сніжини.

Де він був і скільки блукав — Женя не уявляла собі. Тепла м’яка дрімота знов почала підкрадатися до неї. Та от колихнулася штора, і Синько, як грудочка холоду, гупнув на ліжко. Покректав, відхукався з морозу і тицьнув їй у руки щось тверде й холодне — наче мерзлу картоплину.

— Що ти приніс? Я не бачу.

— От не бачe, сліпко! Дивись! — Чортик розтулив долоньки, і в його жмені холодним вогнем заряхтіля жарина. Світло упало на той клубочок, що він приніс. І клубочок виявився… знаєте, чим? Цибулиною. Звичайною невеличкою цибулиною, внизу висіла навіть китичка корінців, а до них поприсихали клубочки землі.

— Цибуля, — розчаровано протягла Женя. — Що з нею робити?

— А ти не спіши! — буркнув Синько. — Посади у горщечок, це раз. Постав на вікно, це два. І третє — поливай теплою водою. Тоді побачиш…

— Добре. Я так і зроблю. Тільки ти не хитруй, а покажи, що в тебе за вогник. Ну, чого набурмосився?

— Бо не можна! — сказав Синько й сховав кулачок за спину.

— Це мій секрет.

— Покажи! В тебе й так багато секретів!

— А будеш мовчати?

— Питаєш! Ми ж з тобою давно домовились.

— Ну тоді… Тільки тс-с-с! Дивись: це маленьке бугало. Мій вогник, що передав мені дід (я тобі вже розказував). Ось…

Він розтулив жменю, а там — світлячок. Живий, опалово-синій. Він світився, наче крижинка. Здавалося, той світлячок був холодний, з морозу, і міг розтанути в червоних долоньках Синька.

— Гарне бугальце! — прошептала Женя.

— Тс-с-с! Мовчи! Слухай, що далі казатиму. У ньому, в цьому маленькому бугалі, моє життя. Там, всередині, заховане. Дід казав: якщо я загублю бугало і якщо хтось знайде його й розтопче, я вмру…

— Ти що? Це вигадки!

— Еге, вигадки. А я боюсь. Підстав вухо, по секрету скажу: я ховав своє бугало в лісі, в Пущі-Водиці, в одному корчі. А там, я вже казав тобі, пісок почали копати, кар’єр. І куди я не кидався по лісу — скрізь газети й консервні банки. То я сюди прибіг, у місто, і тут заховав бугало — близенько…

— Де? — нашорошилась дівчина.

— Ні! Цього я нікому не скажу! Я останній Синько. Якщо вмру, більше Синьків не буде.

— Не бійся. Поки ми вдвох, ти ніколи-ніколи не вмреш. Я тебе захищатиму. Добре?

Синько буцнув її головою — жартуючи; на його мові це означало: спасибі.

Місяць тим часом сховався за димар сусіднього будинку. Була вже, мабуть, пізня година. Женя покрутила в руках цибулину, подумала, куди сховати, і поклала її поруч, біля подушки, витиснувши кулачком ямку.

— І я одного боюсь, — зітхнула вона крізь дрімоту.

— Кого? Бена?

— Та ні! — злегка пересміхнулася. — Снився мені той Бен! Ми з ним посварились. Навіки!.. Я боюсь іншого. Післязавтра у нас мамине свято. Знаю, гарно буде: гості, музика, сміх. А тільки тато… Вип’є трішки, візьме когось за полу і як заведеться!

— Не бійся! — таємниче шепнув Синько. — У мене ліки для нього є. Одворотне зілля.

— Яке, яке зілля?

— Одворотне. Порошечку такого натовчу.

— Ні, ні! — злякалась Женя. — Не треба ніякого порошечку. Ти такого натовчеш, я знаю!

— То давай інакше зробимо. Я сяду на серванті в куточку, щоб мене ніхто не бачив, і дивитимусь за твоїм Цибульком. А в мене око таке — за

ким дивлюсь, той сидить смирно-смирненько, як заворожений, і на трибуни його не тягне. Домовились?

— Згода! — кивнула Женя.

Синько махнув їй лапкою: на добраніч! Підскочив і шмигнув у вентиляційне віконце, за ним тільки пронеслись сріблясті морозні іскри.

А Женя глянула на білі сніги за вікном, на сонні дерева, на місячне світло, що лилося з-за даху будинку, зітхнула, повернулась на правий бочок — і заснула.

…І от сіли гості за стіл. Спустився з третього поверху професор Гай-Бичковський, осяяв кімнату червоним рум’янцем. Притягла свою радіолу Ізольда Марківна, сказала: "Громадяни, у мене такі пластиночки — закачаєтесь!" (Після візиту вона підтримувала тісні зв’язки з Жениною матір’ю). Вмостилась Ізольда біля професора, а поруч посадила свого чоловіка — похмурого плечистого атлета, стриженого під бокс (отого, за яким ганявся кабан у лісі). Далі красувалась товста, пишнощока Стелла — друкарка з маминої роботи — та ще кілька дівчат із бюро (серед них притулилась і Женя). Сиділи й татові друзі — солідні дядьки-реставратори поруч зі своїми не менш солідними дружинами. А в центрі столу — мама. Така щаслива й збентежена! У білій вишитій блузі, з кулоном на грудях, трохи підпудрена й напахчена. А зачіска! Як на вітрині — висока, гарно викладена. Мати, здається, ще ніколи не була такою святково-молодою. Батько сидів поруч, теж як іменинник. Все покахикував, пригладжував рукою м’яке шовкове волосся та поправляв окуляри.

Нарешті налили першу чарку. І професор виголосив урочисту промову про жінку, про її роль у сімейному та громадському житті, про те, що Марс тільки тому мертва планета, що туди не догадалися послати декого з українського радіо (професор ласкаво глянув на друкарок). Словом, за іменинницю!

Випили.

І тоді підскочила Ізольда Марківна, вся в янтарних прикрасах, схожа на одну із тих марсіанок, про яких тільки що згадував професор. Ізольда Марківна попросила уваги:

— Дорога іменинниче! — і підвела на господарку голубі закручені вії. — Скільки я не казала тобі: купи радіолу, купи й постав на кухню, але ти не послухалась мене, так от покара за неслухняність. Дарую тобі радіолу і набір найкращих пластинок, хай під музику вариться борщ і взагалі хай живеться весело. Гіп-гіп, ура!

Під вигуки "ура" Ізольда Марківна разом з чоловіком-атлетом вручила Галині Степанівні новеньку радіолу "Мелодія".

Настав час сюрпризів.

Професор, як фокусник, витяг з-під поли прозору бокасту колбу: в ній плавали яскравопері маленькі рибки — кардинали. ("От молодець наш Проф, — зраділа Женя. — І ми заведемо акваріум!"). Батько на півстіни розгорнув фотомонтаж, і гості ахнули й розсміялися, бо побачили, як сім’я Цибульків — у ведмежих шкурах — мальовничо розселилася на дикому необжитому острові. Гарно!

Ну, а Женя? (У неї тьохнуло серце).

Встала з-за столу і, відчуваючи на собі зацікавлені погляди гостей, потупала у свою кімнату. Одразу й вийшла. Обличчя зблідло й похорошіло — від хвилювання, від розгубленості. В руках Женя тримала череп’яний горщечок, заповнений землею, а з землі стримів скромний зелений кущик. Два вузенькі листки, і на зігнутій ніжці — неяскрава голуба квітка.

— Диви! — сказали за столом.

— О! — підвелася мати. — Це ж пролісок!

Справді, то був лісовий пролісок, що витикається ранньою-ранньою весною з-під перших проталин.

— Де ж ти його взяла? Та ще серед зими?

Галина Степанівна, яка найбільше любила квіти, поставила до себе пролісок, нюхала, щиро дивувалася, раділа і не могла нарадуватись. А Женя, сховавшись за спинами друкарок, поглядала на матір і сама не менш дивувалася: "Ну, мама! Вона як дитя!"

І знову сіли за стіл. Професор сказав: "Громадяни!

Де зародилося життя на Землі? У воді, у світовому океані! Пийте тільки мінеральну воду, і вас ніколи не покине почуття гумору, добрий настрій, а головне — здоровий глузд. Ось так!" — і Гай-Бичковський одним духом випив склянку "Боржомі". Жінки весело підтримали професора, дехто з чоловіків став бурхливо заперечувати, одне слово, потекла гамірлива застольна бесіда, коли всі говорять і майже ніхто не слухає.

А на серванті, в самому кутку кімнати, сидів невидимий для дорослих людей наш волохатенький друг Синько. Він лукаво шкірив зуби, прислухався до розмов, однак ні на мить не спускав очей з Цибулька. Наче приворожував колишнього оратора своїми зеленими витрішкуватими "сигналиками". І дивна річ! Василь Кіндратович, як ніколи, не встрявав у суперечки, не виголошував промов про світові катастрофи — сидів біля жінки святково коректний, м’яко усміхався, припрошував гостей їсти і кожному підкладав свого фірменого салату.

"Ну, як твій батечко, га? — хвальковито моргав Жені Синько, видно, страшенно хотів, щоб його похвалили. — Бач, самим поглядом приборкую людей!"

"Ох ти брехунчик мій, Синько!" — таємно усміхнулась до нього Женя.

В кімнаті пахло весняним проліском, неголосно звучала музика, мати сиділа щаслива серед найближчих друзів, — і Жені було так добре і так чогось ніби жаль, що хотілося встати і кудись піти, аж за місто, і сказати комусь незнайомому: "Здрастуйте! Як вас звати? Давайте потанцюємо. Ось тут, у лісі!"

Це була мить, коли серце повне світлої радості і щемких, неясних бажань. На жаль, дуже коротка мить. Наступного дня Женя принесла з басейну грип, злягла в ліжко — на цілий тиждень. Потім захворів батько, у нього часто бували гострі ангіни. Довго кріпилась Галина Степанівна, але мокра погода, відлига і її уклали в постіль.

І утворився дома лазарет

ЩЕ ОДНА ЗУСТРІЧ З ПРОФЕСОРОМ: ЩО ТАКЕ АНТЕЇЗМ?

Професор всадовив Женю в крісло, а сам підтюпцем забігав по кімнаті. Як ви пам’ятаєте, у Гай-Бичковського під однією стіною громадився великий акваріум, підсвічений зсередини лампочками. За склом панував зелено-жовтий підводний присмерк, тяглися вгору сріблясті смужки пухирців (то нагнітався кисень), розвівалися напівфантастичні вусища водоростей. Риби, очевидно, знали свого господаря, бо коли тінь професора перебігала по акваріуму, вони зграйками наздоганяли летючу тінь, то ховалися в ній, то сполохано розбігались.

— Так от, шановна Євгенціє, до якого пункту ми з вами дістались? — на мить зупинився професор проти дівчини і звів на неї блискучо-чорні свердлики очей.

— Ну, я сказала вам, що мамі весною стало гірше. Приходить додому й каже: болить голова. Перед сном п’є порошки, але все одно' скаржиться — погано спить...

— Так, так, продовжуйте!

— Каже: це в мене, мабуть, перевтома або нервове виснаження. Якась млявість у всьому тілі. Раніше, було, прибіжить додому і з радістю хапається прибирати. А зараз говорить: тільки б посидіти; ні до чого руки не підводяться.

— Так, так! — швидко вимовив професор.

— Очевидно, — солідно зауважила Женя, — це пояснюється тим, що вона рідко буває на повітрі, а виросла в селі...

— Правильно! Правильно, Євгенціє! — ткнув пальцем вгору професор і з піднятим пальцем забігав ще енергійніше (він завжди носив при собі кишеньковий крокомір і мав план: находити за день не менше 10 кілометрів).

— Правильно! — ще раз вигукнув Гай-Бичковський. — Але не тільки це, Євгенціє! Причини перевтоми, що спостерігаються у нашої матері (до речі, передайте їй моє шанування, я її глибоко поважаю), причини, Євгенціє, значно глибші. Все те — і неврози, і перевтоми, і охлялість — все викликається одним явищем: гіподинамією.

— Гі-по-ди-на-мі-єю! — повторив по складах і глянув на Женю, щоб упевнитись, яке враження справило на неї латинське слівце. — Гіподинамією, або ж малорухомістю... Мій колега Цароїд установив: якщо кролів дуже обмежити в русі, то через десять днів у них маємо атеросклероз, а через двадцять днів — передсмертні симптоми.

Професор відчув себе, напевно, у великій студентській аудиторії, де він буде зараз виголошувати важливі наукові істини, бо заклав руки за спину й почав солідно походжати перед Женею.

— А тепер давайте, Євгенціє, — і жестом запросив її ніби до столу, до незримих наукових схем і приладів, — давайте разом проаналізуємо, яким життям живе ваша мама та й взагалі представники так званих сидячих професій. Почнемо з ранку…

— З ранку…

Дівчина живо уявила: прокинеться мати і хапається, бідна, на кухні: щоб підігріти сніданок, зібрати Женю до школи, батькові щось покласти на роботу, а сама: "Ой, запізнююсь!" — і часто біжить, навіть чаю не попивши. З кімнати в тролейбус, з тролейбуса в машбюро. Там цілий день за машинкою, серед стукоту й шуму. І знову — на тролейбус, з тролейбуса в кімнату. За весь день буває хвилин двадцять на повітрі: оті двадцять хвилин, поки підбігає до зупинки.

— Мій друг Амосов, — тим часом провадив своє Гай-Бичковський, — афористично висловився про такий спосіб побутування. Він сказав: у цих людей життя складається в основному з трьох актів — сидять, їздять, сплять. (Формула трьох "ять").

Мабуть, він помітив тінь образи чи заперечення на Жениному обличчі, бо енергійно підніс руку:

— Ні, ні, Женю, ви не гнівайтесь! Нічого образливого тут для вашої матері нема. Йдеться про спосіб життя у людей сидячих професій. Хоч, як далі я зазначу, цей спосіб можна рішуче змінити…

Досі професор бігав по кімнаті босий, у спортивних шароварах, а зараз, розмовляючи, заходився на бігу переодягатися й набивати

портфель паперами. (А скоро, мабуть, прозвучить його звичайне "даруйте!", і він помчить на лекцію або на тенісний корт).

— Скажіть, Євгенціє, — спитав професор, просовуючи голову у білу полотняну сорочку, — ваша родина любить мандрувати? А де ви побували взимку й весною, куди ходите в неділю, що робите вечорами?

Женя сиділа в кріслі, і її круглі м’якенькі вуха стирчали над дерев’яною спинкою, мов крила метелика. Вона здивовано повела тими крильцями й нетвердо промовила:

— Та якось так виходить… Всю зиму й весну дома. То уроки, то прибирання, то погода…

— От, от, Євгенціє! Звідси, щоб ви знали, безсоння, порошки та інші принади! І в цьому, я переконаний, ваша, ваша, Євгенціє, вина! Дорослі взагалі схильні до інерції, до спокою, до кімнатної замкненості. А ви? Ви, дорогенька, повинні бути в сім’ї тим вогником, тією електричною іскрою, що всіх запалює й кличе: в дорогу, в рух, на свіжий вітерець! Прогуляночки, фізичні навантаження і вам, Євгеніє, не завадять, бо й ваша шкільна братія теж, знаєте, цілими днями сохне за столом.

"Прогуляночки! Легко сказати!" — відкопилила губи дівчина й забурмотіла з нотками образи:

— Еге ж… А мама каже: дайте хвилиночку посидіти…

— Ви що? — аж підскочив професор. — Після сидіння знову посидіти?! Ні в якому разі! Категорично вам раджу — не дозволяйте! Не дозволяйте, Женю, якщо ви хоч крихту любите матір! Намалюйте на кріслі череп з кістками! Це для неї смертельно! Допоможіть, зробіть що треба на кухні — і в парк, на стадіон, негайно! Найважче — пересилити себе, перебороти млявість, але потім!.. Коли пробіжиш кругів десять,

коли поганяєш у теніс — ах, як пашить усе тіло, як пульсує кров у кожній жилці, яке це божественне відчуття!

Професор примружився і солодко втупився поглядом у стелю. Потім різко вихопив з шухляди пачку паперів і потряс ними перед Жениним носом:

— Зараз я працюю над цікавою проблемою. Умовно називаю цю проблему антеїзмом. Ви, певно, чули міф про Антея? Чудесно! Це міф глибокого змісту. Вдумайтесь: велетень, силач, істота неймовірної сили. Але при якій умові він сильний? Тільки тоді, коли двома ногами стоїть на землі…

Гай-Бичковський широко розставив босі ноги й уперся в підлогу, зображуючи монументальну постать Антея, міцно зв’язаного з земною твердю.

— А тепер придивимось до життя цивілізованих істот. Ми поступово відриваємося від землі. І відривають нас трамваї, поверхи, кабінети, матраци, синтетичні підошви. Недаром частина людей, особливо у багатомільйонних містах, швидко зношується, чахне, віддає себе на поталу хворобам.

Після паузи професор заговорив іншим тоном — якось просто й довірливо:

— От скажи, сусідочко, ти бачила в лісі місце, де спить козуля, заєць або дикий кабан?

— Бачила, — кивнула Женя, силкуючись простежити за думкою професора, а думка його розмотувалась, як клубок ниток у Крітському лабіринті.

— В такому разі ти пам’ятаєш: ні заєць, ні козуля, ні кабан не кладуть під себе капроновий матрац чи взагалі підстилку. Навпаки. Вони прогрібають листя до землі й лягають на живу землю. Гадаєш, тварини настільки дурні, що не розуміють небезпеки застудитись? О, ні! Саме в цьому їхня мудрість! Природа підказала їм: треба частіше пригортатися до землі. Бо жива істота — це складний механізм, у якому діють біоструми, теплова енергія, магнетизм. Жива істота — продукт землі, і найтоншими нитками — теплом, струмами, магнетизмом вона зв’язана з землею, вона бере в землі енергію і повинна віддавати їй. Тобто, Женю, відбувається, повинен відбуватися постійний живий обмін у системі людина — земля, урівноваження сил і зарядів. Недаром колись мати ганяла дітей: ходіть босі, ходіть по росі, ходіть по землі — це здорово, це цілюще…

— А тепер, гляньмо знову на деяких людей, зніжених технікою і цивілізацією. Де вони торкаються землі, де відчувають під собою живу її плоть? У ліфтах, на колесах авто? І як Антей, коли він відривався од праматері, вони поступово слабнуть фізично, втрачають силу й бадьорість…

— Так що, — перебила Женя, — люди в майбутньому стануть ліліпутами?

— О ні, дорога Євгенціє! — рішуче заперечив професор. — Якраз навпаки! Техніка — не ворог людини, техніка — друг, бо вона бере на свої залізні плечі найважчу і найчорнішу роботу і дає нам безліч вільних годин. Тільки питання: як використати звільнений час? Замкнутись у кімнаті і, згорбившись, цілий день пронидіти перед екраном телевізора? Чи махнути, скажімо, на Дніпро, на ясні зорі та чисті води, як висловлювались наші далекі предки?.. От ви, Женю. Ви дитя міста. Ви народились у бетонних стінах. А є у вас, знаєте, якесь внутрішнє відчуття свого нерозривного зв’язку з природою. Ви любите басейн (а вода, як і земля, це колиска живої матерії), любите ліс, любите і приносите мені, всяких чортиків (професор хитро всміхнувся, а Женя почервоніла). Вірю, Євгенціє, що цей поклик душі не ослабне у вас, а

зміцніє, розів’ється, і я ще не раз побачу вас із рюкзаком десь у пущі, у тайзі, біля озера, а поруч вашу маму й тата, і ви мені скажете: ніяких таблеток, одна благодать на душі…

Професор просяяв щедрою усмішкою (від чого заблискотів його круглий червонястий ніс, як пипоть на кришці мідного чайника) і підсумував розмову:

— Отож, Євгенціє, не сидячі професії, не техніка (хоч і вони частково), а самі люди, їхня інертність, лінь, звичка до кімнатного затворництва і призводять нас до апатії, до порошечків. Головне зрозуміти: рух! Рух і рух — ось що треба людині в нових, сучасних умовах. І зрозумівши це, рішуче пересилити, струсити себе й почати життя веселої, здорової, словом — невсидющої людини. Це, Женю, в наших з вами руках.

Професор уже вдягнувся, глянув на крокомір:

— Ага! Чудово! Два з половиною кілометри! — і не без гордощів показав Жені прилад, що скидався на годинник — Поки ми з вами філософствували, я наганяв два з половиною кілометри. Так би мовити, приємне з корисним. І ще одне, Євгенціє. Я покажу вам дещо цікаве.

Професор вивів її в коридорчик і витяг з-під взуттєвої тумби міцні тупоносі черевики на шкіряній підошві. Покрутив їх у Жені перед очима й спитав, як питають про щось неймовірно значуще:

— Правда, геніально придумано?

Дівчина водила носом за черевиками, уловлювала запах вакси й сухої шкіри, але чогось геніального не помічала.

— Та ні, не на верх, а на підошву, на підошву гляньте! По-перше, я категорично не визнаю взуття на синтетичній основі. А по-друге, зверніть увагу на ці круглі отвори.

Тепер Женя побачила: вся підошва була продірявлена — світились великі дірки, як у посилочному ящику для фруктів.

— Це в мене для контакту. Для зв’язку з землею. — Професор почовгав ногами. — Сам прорізав дірки. Щоб відчувать, так би мовити, дихання грунту і відводити струм…

— А вода? А коли дощ? Ви не боїтесь мокроти?

— Євгенціє! Що мені мокре? Хіба ви не бачили, як я босий бігаю по снігу і в морози обливаюсь холодною водою?

При слові "мокре" професор залився дрібненьким смішком. Потім глянув на годинника: "Даруйте, спішу! Лекція, лекція в мене!" — і молодцювато побіг сходами вниз, а Женя, трохи спантеличена сьогоднішніми розмовами, потупотіла додому.

ЯК ПРОРОСТАЄ ПРОЛІСОК

Сонце пригрівало ліниво, трохи прихмарювало, і все ж у лісі було добре. Стояв у повітрі якийсь особливо тонкий, невловимо-ніжний аромат весни: вчувалась терпка вологість кори, молодого соку дерев і першої зелені, вчувався запах сухого листя, гіркуватих бруньок, перемлілої землі, одне слово — свіжий дух весняного лісу, який оживав, сповнювався голосами птахів, заклопотаною метушнею комах.

Женя раділа, що вона таки витягла батьків у Пущу; і хоч мати збиралася побілити стіни на кухні і в коридорчику, дівчина наполягла на своєму: в ліс, в ліс, в ліс! Нічого дома не трапиться, якщо ми на півдня покинемо свою коробку.

Тепер вони йшли до так званої "Каланчі" — ярками, просіками, густими заростями ліщини й глоду, де зрідка траплялися плантації зеленого барвінку. Як завжди, попереду ступав Цибулько. Поважно, з виглядом мандрівного філософа він переставляв свою палицю і тонке, зблідле за зиму обличчя тримав гордо, замислено дивився туди, на верхів’я дерев, і неквапливо говорив до свого жіноцтва. Женя й Галина Степанівна, що йшли трохи осторонь, уважно слухали свого поводиря.

— І от помітили дослідники, — просвіщав жінок Василь Кіндратович, — помітили одну цікаву деталь. Коли захворіє лось, чи олень, або навіть птах (ну буває ж таке, що й дятла підточить якась хвороба, і пір’я на ньому аж стовбурчиться від слабості), тоді звірі йдуть на ті місця, де росте конвалія. Лось, той просто пасеться і поміж трави вибирає саме ці квіти. А птахи спивають сік. Вчені й зацікавились: що вони шукають, звірі, у стеблі і в квітах конвалій? Яку поживу?

Женя слухала батька, проте встигала і вискочити на пеньок, що десь траплявся по дорозі, і погнатися за чорним дроздом, що прошмигнув у кущі, і оглянутись навкруги, аби нічого не прогавити. А в лісі робилося зараз таке, що тільки встигай надивлятися: розпускали ніжне блідо-жовте листя берези, такі ж бліді й зовсім не колючі пучечки хвої викидали молоді ялини й сосни. А дуб стояв ще голий, і під ногами шелестіло старе, прибите до землі пожухле листя, де-не-де розворушене вітром. І коли між тим покровом Женя помічала білі дзвіночки конвалій, вона скрикувала: "Он! Під кущем!" — і бігла туди, й несла матері свіже стебельце простенької, але дуже гарної лісової квітки, а мати складала все це в один пучок, до тугих, ніби глянсованих листків барвінку, до блідо-рожевих суцвіть рясту.

— Так от, — невдоволено блимнув Цибулько на жінок, що завозилися з своїм букетом. — Вчені зацікавились: чим же приманює конвалія до себе тварин? Що в ній за цілюща сила? І виявили: є в конвалії такі речовини, що лікують серцеві хвороби. Тепер з них готують настої — ну просто бальзам для сердечників, для таких, як я. Конвалій називається… Конвалій, — повторив Цибулько, взяв у матері з рук

лісовий букет, встромив туди носа з окулярами й очі пустив під лоба від задоволення. — Ах, неповторно пахне! І сам відчуваю: оклигує, оживає моє серце після ангін. Красота!

Женя з матір’ю переглянулись, підморгнули одна одній — бач, як розніжився в лісі наш оратор! І ніс припудрив собі пилком із рясту!

Галина Степанівна посміхалась, а проте й сама вона посвіжішала на повітрі, і в неї ожили посмутнілі за час зимового грипу очі, налились теплом, жвавістю, а на щоках — від ходи й гарного настрою — засвітився під шкірою легенький рум’янець.

Поміж берестками спустилися вони в балочку, засипану торішнім листям. По дну балки весняна вода промила рівчак а трохи далі, за корчами, нагорнула цілий острів чорного затужавілого мулу. Там, під листям і мулом, ще й досі лежав зледенілий сніг, він поволі розставав, стікаючи світлими струмочками. Біля крижаного пласта, облизаного сонцем, Галина Степанівна і зупинилась.

— Дивно! — сказала вона й нагнулась, до чогось приглядаючись. — Пролісок! Так пізно виріс! Мабуть, лежав під снігом.

Зірвала пролісок — а він був ще згорнутий у тугу зелену трубочку, з якої виглядала на світ нерозпукла квітка — й понесла свою знахідку, щоб показати Кіндратовичу. Перемовляючись, вони вдвох побрели на пагорб і там сіли на повалений стовбур, тісно притулившись одне до одного, і про щось, видно, захоплено між собою бесідували.

А Женя зупинилася в лощині, де мати знайшла пролісок. І не рівчак, не мул, не промита тоненькими струмками крига стояли у неї перед очима, а зовсім інше. Хтось ніби торкнув її пальцями, і дівчина побачила перед собою таємничу холодно-зелену сутінь акваріума. "Вникніть, Євгенціє", — виголосив професор і жестом показав угору. Там, над акваріумом, двома рядочками ламп світились слова:

Від землі твоя сила. Бери!

Стань ногою: чуєш, як з глибини проростає пролісок?

Так, це було тоді, коли професор говорив про Антея, про людей, що живуть на колесах і що одриваються від землі. Женя з хвилюванням згадала: Гай-Бичковський повів тоді її в коридор і як щось найсекретніше показав свої черевики: "Бачиш, геніальні дірки! Для контакту з землею..."

Женя глянула на кригу, де мати зірвала пролісок, і ще більше захвилювалася. Вона подумала: люди кажуть — дивак наш професор. А він, мабуть, зовсім не дивак, ні! Він наймудріший за всіх у дворі. Десь, у якійсь таємній бібліотеці вичитав отой секрет "від землі твоя сила" і тепер качається у снігу, обливається холодною водою і бігає босий у лісі і на стадіоні — відчуває, як під ногами росте трава, як пробиваються з грунту живі паростки, і вливається йому із землі сила й бадьорість, бо професор завжди веселий, завжди усміхається до людей (ніс палає, як печена бараболя), і він усім говорить: "Рух, рух, товариші! Держіть контакт з живою землею!"

"...Від землі твоя сила. Бери!" Там, у кімнаті професора, коли він засипав її мудрими промовами, Женя тільки зиркнула на лампочки, які світились і з яких складалися слова. А дома згадувала і повторювала ті слова. І чим більше повторювала, тим більше відкривала у них таємничості. "Стань. Чуєш, як з глибини проростає пролісок?" А як можна відчути проростання, поштовхи зеленої стрілки з-під листу? Ногою. Босою ногою. Саме босою, як це робить професор.

Повна розбурханих думок, Женя оглянулась — батько й мати сиділи на колоді, видно було лише їхні спини. "Добре, вони заклопотані своїми розмовами!" Дівчина хутенько скинула гумовий чобіт і підняла босу ногу, як чапля. Ось тут, де розворушене листя, мабуть, ховається у землі ціла сімейка пролісків, тільки вони ще не проклюнулись, не вилізли.

"Спробую!" — і Женя торкнулась голою п’яткою до шкарубкого листя й зморщила носа: лоскітно, незвично! Хтозна, як то хлопчаки у Маньківці з ранньої весни роззуті ганяють м’яча на толоці. А професор — по льоду бігає!.. Обережно розгребла листя й ступила на пухкий лісовий перегній: холодна-холодна насподі земля, мокра і шпарить у тіло. Ні, сказала Женя, терпи. Ставай по-справжньому, ось так, твердо. І сперлась на босу ногу, перегнулась, тримаючи у руці скинутий гумовий чобіт. Верхній перетлілий шар прогнувся під нею, набрався водою, весняною вогкістю, й потягло знизу такою стужею, таким зимовим холодом, що Женя прискалила око, немовби у неї закрутив зуб. Однак вона терпіла й прислухалася: чи не ворушиться гнойок, чи не пробивається крізь нього щось кволе, але вперте, живе? О! Наче горбиться, лоскоче щось, розсуває зотлілу хвою і листя…

— Васю! Глянь, що вона робить! Боса стоїть!

Це сказано було з таким здивуванням і осудом (і не сказано, а крикнуто, аж луна покотилася балкою!), ніби Женя принаймні стала на те місце, де земля мала зараз провалитись і навіки поглинути безрозсудне дівча — єдину втіху й надію Цибульків!

— Женю, ти що? З дивана впала? — підхопився батько й сердито засовав окуляри на носі.

А Женя від того крику пригнулася й одразу шурхнула ногою у чобіт. Вона й справді відчула, що зробила щось дурне, щось дитяче. Хіба знати, як проростає пролісок, означає лізти ногою в болото? Очевидно, в тім вислові (чуєш, як проростає пролісок?) приховано якийсь глибший, мудріший зміст, і треба до нього дотумкати своєю головою, а не голими п’ятами.

— Чого ви! Я тільки перевзулась! — буркнула Женя й, одвертаючись, побрела убік, поза деревами, щоб до неї не чіплялися з розпитуванням і

щоб їй не кривити душею, не викручуватись, бо це найгірше — мимрити якусь нісенітницю.

…А пізно ввечері, вже дома, Женя відчула, що їй трохи пошкрябує в горлі. Вона б і не призналась про те (подумаєш — таке нещастя!), але мати з підозрою глянула на єдину втіху свою (а втіха одвертає носа), тоді мати взяла Женю за вухо, повернула до себе і стурбовано, як лікар-окуліст, зазирнула під вії.

— Е-е, та в тебе очі почервоніли! Простудилась-таки!

Галина Степанівна заметушилась і почала бурчати, що в Жені вічно якісь вихватки: надивиться на професора і давай собі то водою обливатися, то на голові стояти, а це вже боса на кригу полізла… Потім вона засперечалася з батьком, що дати хворій дитині: чи анальгіну, чи гарячого молока з содою? Чи, може, викликати лікаря?

— Та я чаю хочу! — вже розізлилась Женя, бо охання й метушня батьків просто дратували її. — Що ви одразу в паніку! А ще кажете: от ми в дитинстві…

Словом, зігріла мати чаю, напоїла дочку і, вклавши в постіль, пригрозила: не пущу завтра в басейн!..

Дівчина вкуталась з головою, зігрілась і незабаром відчула, що ніякого біса у неї нема — дихати їй легко й добре, у горлі не дряпає, от тільки злипається в роті від солодкого чаю, і вона б зараз з превеликим задоволенням попила простої води з крана.

Тільки вона про це подумала, як у темряві, в притихлій квартирі, легенько рипнули двері, щось зашаруділо на підлозі. Женя повернулась, вистромила голову з теплого свого кубла: вікно зашторене, нічого не видно, кімната затоплена сонним нічним мовчанням. Безшумно, щоб не порушити тишу, вона просунула руку вниз, за край ліжка, І от — кінчики

її пальців торкнулись до чогось холодного, до вушка… Що це? Чашка! Та ще й обхлюпана водою!

— А-а! — зраділа Женя. — Баламут мій прийшов, Синько! От спасибі, що приніс води. Це з крана?

— З крана.

Женя взяла чашку. І хоч кажуть — до вуха не понесеш, але по темному вона таки поїхала кудись убік, хлюпнула на подушку, зате потім випила воду з радістю й прицмокнула.

— Добра вода! І як ти вгадав, що мені саме такої хотілося?

— Бо я телепат.

— Хто, хто?

— Телепат, — хихикнув Синько з темряви. — Або той, що вгадує чужі думки. Аж з того кінця землі можу вгадати.

— Ай! — сказала Женя. — Ти як заведеш свої телепації, то я й до ранку не засну. Візьми чашку та йди. Пізно!

Вона потрясла Синькові лапу, але той чогось не йшов, терся й важко кректав біля ліжка. Тоді Женя перегнулась І в потемках чмокнула його у теплу долоньку, що пахла грибною сушкою, а чортик, видно, тільки цього й ждав — весело тупнув копитцями і з дрібненьким перестуком задріботів до верей.

"ЧИ БОЇТЕСЬ ВИ ГРОМУ?"

ДВІ ВІДПОВІДІ НА ОДНУ АНКЕТУ

Відчинилися двері, і в клас просунувся величезний яскраво-коричневий портфель, в якому транспортують, можна подумати, бойові ракети. За портфелем з’явився молодий енергійний товариш з усмішкою на лиці. Він пройшовся перед учнями діловим поквапливим кроком, умостив свій дирижабль на кафедрі. Жвавим оком окинув клас і промовив:

— Дорогі п’ятикласники, дозвольте відрекомендуватися!

Учні не звикли до таких церемоній, вони безладно прогули, а Бен встав і козирнув, дозволяючи власникові портфеля назвати себе.

— Старший науковий співробітник Інституту психології Олег Артурович Грицюта, — скромно, але з почуттям власної гідності оголосив той і легким поклоном голови в одну і в другу сторону віддав честь учням.

Дівчатка зашарілися, приємно вражені й усмішкою, і галантністю представника науки. А хлопці зустріли бадьорого товариша з деякою настороженістю: що він притяг у портфелі? Часом не контрольну роботу — на закуску, під кінець навчального року?

Проте Грицюта відразу ж розвіяв тривожні догадки.

— Товариші! — поплескав у долоні, як це, роблять у дитсадку, вимагаючи повної тиші. — Зараз ми проведемо з вами знаєте що? Ми проведемо ан-ке-ту, — і підніс руку, коли заскрипіли парти й учні спантеличено заворушилися. — Не шуміть, не дивуйтеся, зараз я поясню, що це за звір і з чим його їдять.

І Грицюта запевнив, що нічого страшного не станеться. Просто він роздасть бланки, де надруковані запитання, а учні — кожен на свій розсуд і лад — мають відповісти на запропоновану анкету.

Учений психолог розстебнув свій дирижабль, витяг з його нутра пачку анкет. Пішов поміж рядами, роздаючи наліво й направо складені вдвоє аркуші. Дехто при цьому захвилювався, став простягати руки: "А мені, а мені!" Проте всім вистачило.

Далі Грицюта зауважив, що це не контрольна робота, не диктант. Абсолютно ніяких оцінок — ні за зміст, ні за грамотність. Більше того: відповіді зберігатимуться у повній таємниці, можна навіть не вказувати своє прізвище. Так що повна воля: хто що хоче, те й відповідає. Єдине прохання — писати щиро, відверто, нічого не вигадувати і не приховувати.

— Ясно? — спитав Грицюта.

У класі прокотилося хвилею:

— Ясно!.. Кахим! Не штовхайся!

І от лягли чисті сторіночки анкет перед кожним п’ятикласником. Хвилина чи дві тиші, а потім веселе перешіптування, Віола сказала: "Тут без міліції не розберешся", хтось уже зосереджено засопів і зашкріб авторучкою.

Женя розгорнула анкету і зразу глянула на її кінець. "Ого! Аж сорок вісім запитань! Щоб серйозно відповідати, — у два дні не вкладешся". Взялась читати спочатку, і вже перші запитання здивували й збентежили її, бо перед очима замиготіло:

Чи серйозна ви людина?

Ваш настрій — веселий, похмурий, перемінний?

Чи легко ви плачете?

Чи швидко забуваєте образи?

Запитання вихоплювались, як авто з-за повороту, і Женя спочатку розгубилася. Їй подумалось: це гірше ніж контрольна — граматику можна вивчити, правила підзубрити. А тут що не пункт — то несподіванка. І найгірше те, що в книжку не підглянеш, а самій якось не доводилось замислюватися над такими речами: чи серйозна вона людина, чи легко плаче і чи швидко забуває образи?

Здається, найпростіше про сльози. Ще в дитинстві, назвавшись Стасиком, вона мовчки ковтала сльози, терпіла, не хникала навіть тоді, коли налітала орава і Женя простяглась на сходах чи на асфальті, роздираючи лікті й коліна. Був і гостріший момент: якась тітка в магазині причинила їй дверима пальці — одразу запікся кривавий синяк, мати кинулась до неї перелякана, а Женя стояла біла як стіна, сльози бриніли на очах, а проте вона не зарюмсала. Страшно боліло, та ще страшнішою була думка: хтось із хлопців, із дворових уїдливих шпінгалетів побачить, як вона розревлася. Від думки, що будуть сміятися, вона отямлювалась, сльози панічно ховались назад, і навіть біль затихав, стискуючись у маленький пекучий клубочок. Отже, з цим пунктом біль-менш гаразд. Але далі: чи серйозна ви людина? А що взагалі — бути серйозною? Скласти руки і сидіти на уроках з дерев’яною фізіономією? (Бо ти активістка!) Стояти збоку, коли весь клас з’їжджає на перилах і тобі кортить промчатися за всіма? Чи бути серйозним — це щось інше: не вискалювати зуби тоді, коли іншому боляче, як вискалюється Кадуха з хлопцями, коли хтось заюшиться кров’ю?

А що відповісти на такі головоломки:

Чи боїтесь ви грози, собак, темряви?

Кинувши листа в поштову скриньку, не перевіряєте, чи опустився він?

Чи можете ви різати птицю?

Про поштову скриньку — це здорово! Женя пригадала: було і з нею таке! Давненько, правда, але було — кинула вона бабі Паші новорічне поздоровлення і не тільки постукала рукою по скриньці, а й приклала вухо, послухала, чи опустився конверт, і їй раптом здалося, що всередині щось шарудить, і вона тоді подумала: може, то перешіптуються листи, виказуючи один одному домашні секрети?

Дівчина перебігла поглядом анкету; запитання траплялись дуже цікаві (скажімо: чи не тікали ви з дому?), і вона то усміхалася, то зосереджено м’яла собі вухо, згадуючи своє життя — школу, Маньківку, подорожі в Пущу, а весняне сонце підіймалося все вище, заглядаючи в клас, і від сонця, від тиші й млості дехто за партами сонно куняв, дехто з нудьгою позирав у вікно, і в очах снувався мрійливий туман: ех, оце б на вулицю, та надути м’яча, та з ходу — під перекладину! Словом, у дрімоті й зітханнях збігали хвилини, і молодий енергійний товариш з інституту змушений був ще раз поплескати в долоні:

— Дорогі п'ятикласники! Не гайте, не гайте часу! Залишається двадцять хвилин.

Женя змахнула долонею сонні мікроби, що витали перед очима, взяла авторучку і бігцем, густими дрібненькими буквами, аби тільки побільше вмістилося, зашкрябала в анкеті. Вона й не бачила, що через плече їй заглядає Бен. Він раз у раз просовував патлату голову й для сміху (бо за ним спостерігали дружки) висолоплював язика. Підглянувши, що там розписує Цибулько, він робив швидкі помітки у своїй анкеті. Женя відповідала — і Бен слідом за нею. Йому сподобалась ця гра: своїми відповідями перекривляти (а коли треба — й контратакувати) свого давнього таємного друга-суперника.

Продзеленчав електродзвінок. Женя на півслові поставила крапку і віднесла недописані аркуші Олегові Артуровичу. За нею встав Бен,

козирнув психологові й демонстративно поклав свою анкету поверх Цибульчиної. Так вони, анкети-суперники, і помандрували разом до Інституту психології. Там їх у пізню вечірню годину, коли найпродуктивніше працює наукова думка, розклав перед собою товариш Грицюта і з глибоким інтересом почав співставляти:

1. Чи серйозна ви людина?

Бен: О'кей!

Женя: І серйозна, і ні. Коли читаю книгу, пливу на змаганнях в басейні, ходжу з татом у лісі, то серйозна-серйозна, як борсук. А на уроках малювання хтось мені наче сірничиною крутить у носі: хочеться почмихати.

2. Ваш настрій — веселий, похмурий, перемінний?

Бен: Бойовий!

Женя: Перемінний. Сто разів на день весела і двісті разів похмура.

3. Чи легко ви плачете?

Бен: Хай плачуть мої вороги!

Женя: Коли вдарюсь, то плачуть усі мої кісточки, а я стою, аж темно в очах, і мовчу.

(Примітка науковця. Слова Бена виписати до крилатих виразів).

4. Чи швидко ви забуваєте образи?

Бен: Нікада і нікому!

Женя: Нікому й ніколи! Даю здачі.

5. Чи боїтесь ви грози, собак, темряви?

Бен: Замість відповіді малюнок чи то собаки, чи то кота, якого він тягне за хвоста.

Женя: Темряви — ні, собак — трішки, грози (тобто директора) — більше.

6. Чи можете ви різати птицю?

Бен: І бегемотів!

Женя: Не пробувала.

7. Чи не боїтесь ви залишитися дома самі?

Бен: Хай бояться мої вороги!

Женя: Ні, не боюсь. А один, що називає себе генералом, тікав, як заєць, від свистка мого Зайчика.

(Примітка науковця. Не по суті та й незрозуміло).

8. Чи хвилює вас вигляд крові?

Бен: Малюнок пістолета, що стріляє в череп.

Женя: По-моєму, дурне запитання.

(Примітка науковця. Ця дівчина надто зарозуміла).

9. Чи дратує вас те, коли скатерка висить на столі трохи нерівно?

Бен: Єрунда! Не в цьому красота жизні, як говорить мій друг.

Женя: У нас такого не буває. Хіба раніше, коли худий наш Хтось ганявся за чортенятами.

(Науковець:?!)

10. Чи важко вам тривалий час залишатися на одному місці?

Бен: Повний вперед! Я не якась Жабуліна, щоб цілісінькі дні убивати над задачами.

Женя: Не люблю дуже кручених, таких як Бен, що не помічають інших. А ще більше не люблю сонних тетер.

11. Чи вірите ви в свої сили, в свої здібності?

Бен: Здібності, як говорить мій друг, хорошо, але солідний папаша краще.

Женя: Я вірю! Я вірю, що виліплю щось… не тільки виноградинку, а щось таке — велике, гарне, як птах…

(Примітка науковця. Вельми туманно і неконкретно).

12. Яке горе чи нещастя перенесли ви у своєму житті?

Бен: Один мій кращий друг (не буду називати його по паспорту) украв у мене семизарядний англійський пістолет. У мене від потрясіння аж вискочив прищ на губі.

Женя: У нас дома траплялось нещастя (далі щось написано й закреслено, можна тільки прочитати слова: трибуна ООН… гості… на сходах…).

13. Чи буває, що ви говорите про речі, в яких гаразд не розбираєтесь?

Бен: Нікада! Будь-яку річ я розберу по кісточках.

Женя: Буває, що говорю. А хіба є люди, які цього не роблять?

14. Чи не тікали ви з дому? Чому?

Бен: Три спроби невдалих. На четвертий раз втечу і навіки. Чому — військова таємниця.

Женя: Так, хочеться втекти, а точніше — кудись податися. Таємно. І далеко-далеко.

(Примітка науковця. Дивна одностайність!)

15. Чи любите ви тварин?

Бен: Люблю їх, паразитів, а вони від мене драпають.

Женя: Це мій секрет!

(Примітка. Незрозуміло: що — секрет? Те, що вона любить, чи те, що не любить тварин?)

16. Коли на вас кричать, чи відповідаєте ви тим самим?

Бен: Ха — ха!

Женя: Насуплюсь і мовчу.

17. Чи заступаєтесь ви за учня, по відношенню до котрого хтось вчинив несправедливо?

Бен: Клянусь — все, що я роблю по відношенню до інших, то справедливо!

Женя: Якщо мене й луплять гаврики, то тільки тоді, коли я заступаюсь за інших.

18. Чи завжди ви берете квитки для проїзду в трамваях і тролейбусах?

Бен: Хі-хі!

Женя:……

(Примітка науковця: Що означають ці крапочки?)

19. Кинувши листа в поштову скриньку, чи перевіряєте ви і т. д.

Бен: Так! Було раз! Зірвав коло пошти ящика, приніс додому, хотів розламати й перевірити… Батько нам’яв вуха.

Женя: Люблю послухати, як упаде на дно конверт, як просто щось зашарудить.

20. Що вам найчастіше сниться?

Бен: Докторська ковбаса. І Фантомас, якому я одним ударом звертаю набік щелепи.

Женя: Басейн або ставок і страшні щипавки, котрі чіпляються мені до ніг.

21. Чи пробували ви складити вірші?

Бен: Тільки оці: "Коло города Пекіна ходять-бродять хунвейбіни..."

(Примітка. Брехня! Привласнює собі вірші фольклорного походження!)

Женя: Вночі мені сниться, що я говорю віршами — і так прикладно, як Лєрмонтов. А прокинусь — геть усе забуваю.

22. Часто ви мрієте? Про що?

Бен: Про бойовий танк. Щоб мати персональну броньовану машину марки Т-34. (Далі щось написано й закреслено).

Женя: У мене є мрія чи, може, сон... Щоб наш двір переселити в Маньківку або ні — щоб маньківську річку переселити у наш двір і щоб метелики (далі крапка, бо продзеленчав дзвінок).

Науковий працівник Грицюта сколов ці дві анкети скріпкою і написав на них спільну резолюцію:

"Вивчити. Особливо цікавий тип для дослідження Бен. Видно, натура неврівноважена, дерзаюча, але прикривається зовнішньою грубістю і хлоп’ячою розхристаністю. Перевірити свої враження".

Поки психолог Грицюта переглядав анкети 5-А класу (а була вже пізня година — десь після одинадцятої вечора), на вулиці Стадіонній сталася одна пригода. Потім про неї тільки й говорили мамуні, ще з

більшою ревністю пильнуючи своїх дітей у закритих колясках-кибитках. З вуст у вуста передавалося моторошне слово: крадуть...

Отже, на вулиці було темно. Перед кочегаркою самотньо поблимувала тьмянувата електрична лампочка (пізніше міліція вияснила — на 30 ват), що погойдувалась на жердині. Кочегар Фурдило сидів у діжурці перед відчиненим вікном і, схилившись на розгорнуту газету, вдумливо похропував. Враз над його головою щось тріснуло, немовби розірвалась осколкова граната, й посипалось на асфальт бите скло.

Фурдило відчув неясний струс повітря й здригнувся. Виглянув у вікно: лампочка, що поблимувала перед ним, зникла. Темрява огорнула двір. І, здається, прошмигнули під будинком дві згорблені тіні. Фурдило вставив у вухо слуховий апарат, а проте більше нічого не донеслось до нього, хіба що якийсь глухий віддалений тупіт, неначе підземний.

— Уп’ять ці босяки! — пробурмотів Фурдило й витрусив за вікно осколки скла, що впали на газету. — Тільки повісиш лампочку, так і розіб’ють. Судить таких нада!

Невдоволений, що його розбудили, Фурдило посопів, покліпав сонними очима, зручніше вмостився на лутці вікна й знову задрімав.

А тим часом дві скрадливі тіні вскочили в підвал.

— Світи! — сказав один задиханим голосом, і в тому голосі чулося таке нетерпіння й така поспішливість, ніби зараз мав хтось нагрянути і схопити обох за комір.

Другий — недбало згорблений — тримався спокійніше. "Ша!" — сказав він презирливо й чвиркнув у темряву, послухав, чи нікого поблизу нема. У підвалі стояла затхла важкувата тиша з душком цвілі й гнилих решток картоплі; не шаруділи навіть миші, не озивалась вода у трубах.

"Порядок!" — шепнув цей, сутулий, і ввімкнув ліхтар. Тугий пучок світла з китайського ліхтаря застрибав по дерев’яних дверцях сарайчиків.

— Ось він, бронесклад! Професорський! Дєйствуй!

Перший, круглощокий, з довгими патлами, що все підганяв — швидше, швидше! — задзеленькав ключами. У нього була ціла в’язка ключів, малих і більших, плоских і круглих, але руки трусилися, і він то не міг підібрати ключа, а то підібрав, та перекосив його у замку, шарпав і нервово сопів.

— Злидень! — вилаяв його злостивий напарник і тузнув під ребра. — Дай я!

Але двері відразу ж відчинилися (ніби самі!), а разом з тим почулося нагорі швидке цокання каблуків по асфальту. Дві тіні прилипли до стіни, прислухаючись: чи то хтось пізно повертається з роботи, чи комусь загорілося полізти в підвал (серед ночі!) по компот або варення?

"Ні, не сюди!" — обмираючи від страху, прошепотів патлатий.

Кинулись до сарайчика, заставленого ящиками, книгами, взуттям, рибальським начинням.

— Не дрейф! — сказав худий і сутулий. — Хватай! Ось те, що треба! — і він потягнув із сарайчика важку, згорнуту в рулон парусину, а потім викинув рюкзак, якісь катушки й дерев’яні палиці.

Згрібши манаття, двоє дружків забули навіть зачинити за собою двері сарайчика й, тикаючись наосліп у стіни, обдираючи лікті, бігом кинулися з підвалу; стали під вербою передихнути (плакуча верба їх закрила круглим шатром); а потім один за одним, короткими перебіжками, потягли на собі вантаж у темне підвороття сусіднього будинку.

Наступного ранку Андрон, дід-денщик, як називав його Бен, мов неприкаяний блукав по двору, перестрівав то Женю, то Жупленка, то кочегара Фурдила і всіх перепитував: чи не бачили вони його онука?

Дід питав про це з мертвим страхом у голосі, і видно було, що не сьогодні-завтра він звалиться з ніг: обличчя його посіріло й осунулось, очі глибоко позападали, а довге порохняве тіло, в якому — від переживання й безсонних ночей — не залишилось, здається, ні краплі живої крові, вже не хотіло волочитися по землі.

— Ну де він пропав? Де воно ділося, окаянне дитя? — перепитував змучений дід і розказував, що хлопець не вечеряв, не ночував дома, не снідав — наче провалився крізь землю.

Побідкавшись, дід ішов далі, до матерів з колясками, а ті гуртом обступили старого і налякали його ще більше: дзвоніть у міліцію, дзвоніть негайно, все може бути, хіба ви не чули, що в місті крадуть дітей?

Дід не любив бабських пліток і брехень, дуже сумнівався, щоб хтось міг поквапитись на таке золото, як Бен, але слово "крадуть" було мовлене, і черв’як підозріння заточив йому серце.

Украли — втопився — під трамвай — у лікарні… У дідовій голові і так було сухо від гарячих думок, а тепер заворушився жар, димом застелило очі, і ноги підгиналися від млості.

Пересилюючи страх і слабість, побрів Андрон до сусідів Вадьки Кадухи. І там йому сказали: нема ні Бена, ні Вадьки. Вадька — той звечора був дома, а де ночував — хтозна, бо воно, бездоглядне, віється по всіх задвірках.

Тоді Андрон, більше не в силах тягати ноги, подзвонив у міліцію. Так і заявив: пропав онук, прошу оголосити розшук.

А Бен, коханий вражий онук, був у цей час далеко і від Стадіонної, і від міліції, і від дідових тривог.

ЛІТНІ МАНЕВРИ. ПЛАН ЗАХВАТУ Т-34

І тут, за межами Києва, не було спокою Дніпрові: сновигали моторки, на вершечках хвиль пролітали глісери, один за одним тяглись у гирло Десни пасажирські катери, обліплені, наче мурахами, голим загорілим людом. А коли проносились схожі на реактивні літаки "ракети", за ними збурювалась така крута хвиля, що вона гналась до самого берега і з шерехом, з білою піною котилася по піску. Легенька хвиля, стишена на мілизні, цілувала Бенові п’яти. Тоді Бен задирав довгі клешні, а виліплений із мокрого піску танк загороджував од води грудьми, ліктями, розчепіреними пальцями.

Хвиля відкочувалась назад, і Бен — уже з деякою злістю — починав товкмачити своїм співбесідникам:

— А я кажу: то не макет! То справжній Т-34! На ходу, з мотором! Тільки на постаменті стоїть. Коли ми були на екскурсії, я ще до одного солдатика підкотився, до курсанта, і спитав, і він мені точно виклав: танк бойовий, готовий "к действію". Наливай, каже, бензину і жми — для переконливості Бен витяг з-під зжужманої футболки книгу Яцека Маховського "Історія морського піратства", а з книги (яка і підказала йому велику ідею втечі) вийняв групове фото: на броню знаменитого танка Т-34 вилізла група хлопчаків і дівчаток з їхнього класу, а вище всіх, коло башти, стоїть не хто-небудь, а персонально Бен Кущолоб, стоїть як переможець і розтягує усмішку до самих вух.

— Ну що, викусили? Справжній танк чи з фанери? — Бен зневажливим поглядом обвів кислі фізіономії Кості Панченка і Родьки Зінчука. — Ви мухомори! З вами тільки мух ловить, а не в серйозну операцію встрявати…

Демонструючи повне своє презирство до людських вагань і боягузтва, Бен одвернувся, сказав: "Ха! З ними балакать!.." — і з байдужим виглядом розлігся на піску. Та довго не міг влежати, крутнувся на живіт і знову заходився товкмачити:

— Ну дивіться! Ось тут траншеї, — Бен провів пальцем пряму лінію на вогкому піску. — А це — село, де наші форсували Дніпро, — на піску з’явився кружечок. — А за селом, якраз над траншеями, і стоїть наш танк...

— Наш! Прямо в кишені лежить! — уїдливо пирхнув Костя Панченко й поляскав себе по мокрих плавках.

— Ти, Костомахо, заткнись! Ще раз дзенькнеш — і той, — Бен дуже виразно кивнув на той берег Дніпра, що означало: ми нікого не держимо, можеш видчалювати звідси, хоч зараз.

Домігшись уваги, Бен схилився над піщаною картою і далі розгортав свій план: найгеніальніше те, що недалеко від танка починається справжній ліс, гущина, і наче для них, для нальотчиків, спеціально постелена рівна грейдерна дорога. Отже, захоплюємо танк, блискавичний марш-кидок на Пущу-Водицю, кілька кругів лісом (з громом і гулом), а якщо погоня — кидаємо Т-34, драпаємо напролом до трамвайної лінії, а там спокійненько — по квартирах...

— Ну, як? По-моєму, план шикарний? — спитав Бен і ще раз оглянув мовчазне товариство.

Його слухали двоє — Зінчук і Панченко, а Вадька Кадуха вмостився осторонь, спиною до Бена, тим самим підкреслюючи, що на Бенове пустодзвонство він хотів би начхати.

Кадуха обгорнувся піском, сидів напружено, спершись на лікті, шкіра клаптями облазила з його худющих сутулих плечей, і він

неспокійно позирав на безлюдний берег, на кущі, звідки виглядала гострим верхом чудова, веселого оранжевого кольору палатка, рядом з якою, на шпагатині, сушилися Вадьчині штани. І хоч ляк’янівські орли вибрали собі глухувате місце за Києвом, в урочищі Наталка, і хоч був не вихідний, а будень, коли мало вештається народу, однак Вадька чогось тривожився, пильнував, не спускав очей з прибережної смуги, на яку раз у раз накочувалась дніпровська хвиля.

Бена, видно, шкребло, що Вадька не слухає його; "генерал" на животі підсунувся до Кадухи й заговорив гучніше, щоб той таки чув:

— Ми приїдемо туди рано, першим автобусом, у сім нуль-нуль, поки поблизу нікого нема. А там одна баба, сторожиха, вона спить у будці. Ми до танка, заводимо мотор…

Тут Вадька не витримав, повернув гостре, обсмалене сонцем обличчя й кинув на Бена погляд, яким дивиться тверeза цивілізована людина на цвіркуна-фантазера, на пігмея мислі.

— Мотьор! Заведемо! — перекривив Кадуха Бена (і так зморщив синю, невмивану фізіономію, що вона стала схожа на шкурку печеної картоплі). — Трьоп зелений! Кому це треба! Щоб нас половили, як дурників? Будемо тут сидіти, поки є харч. А там подивимось — може, перебазуємось далі, в дебрі. Курорт — так курорт, на все літо! І ніяких завихреній, ясно?

Кадуха сплюнув по крутій траєкторії у воду і тим ніби поставив крапку: "Все! Влада молокососів закінчилась! Тут я беру командування в свої руки".

Всі четверо похмуро вмовкли, ушнипились носами в пісок. Відчувалося, що наростає розкол, що хтось, Бен чи Кадуха, має поступитися гонором, інакше…

— Ви недоумки! Ви просто тюхтії! — вже м’якше, з гіркою досадою в голосі забурмотів Бен. — Про що я кажу? Там одна баба, сторожиха. Поки доклигає вона в село, поки свисне когось, ми запросто махнемо кругів два на танку (тут же, біля траншей!) і — ходу. Це ж красота — на бойовій машині!

Родька Зінчук, неповороткий і ледачий до всього — бігати, купатись, думати (він день лежав би на піску та наминав би ковбасу, аби тільки хтось підсовував), — зараз, видно, таки поворушив якоюсь звивиною в голові (а спробуй поворушити, коли голова розпухла на сонці!) і, ліниво потягуючись, сказав, що воно, звичайно, непогано було б прокататися в танку.

— А бензин? — з тою ж злостивістю кинув Кадуха. — Бензин вам хто, мільтони піднесуть?

— Ха, налякав! — труснув патлами Бен. — В нашу епоху бензин — дрібничка. У папаші мого позичимо. Старий поїхав з матусею в Карпати, а ключ від гаража — на столі, дома. Так що каністра бензину в мене ось тут! — і тепер уже Бен поляскав себе по плавках.

Вадька, помітно було, завагався: перед його холодним прищуреним зором все яскравіше вимальовувався грізний Т-34, кругла суцільно-лита башта з гарматою, шкіряне командирське крісло, яке призначалося, безумовно, для нього, для Вадьки Кадухи.

— Да! — нагадав Кадуха (з певністю людини, що має право вимагати від вас будь-чого — сигарет, грошей і точних відповідей). — А хто поведе танк? Може, теж твій папаша? Це ж тобі не інвалідська коляска, яку ти свиснув у діда-каліки.

Нагадування про інвалідську коляску було для Бена не дуже приємним. Та ще при хлопцях, при Кості й Родьці. Вони знали про цю трагікомічну історію. Щось наче попутало Бена: йшов до школи й раптом

побачив коляску біля взуттєвої майстерні — дверцята відчинені, видно обчовганий долонями руль, і ключ стирчить там, де й треба. "Давай! З третьої швидкості!" — штовхнуло Бена в плечі. Кров ковбоя і кіногангстера обпекла йому все нутро, серце затрепетало, гаряче полум’я шугнуло в голову, і Бен уже не пригадує, як він плигнув у кабіну (а звести мотор синові власника "Волги" було раз плюнути). Мотор заревів, "консервна банка" зірвалася з місця і дивовижним стрибком вискочила на трасу, мало не під колеса автобусові, а далі… гвалт, крики, свистки, міліція і півторагодинне покаянне кліпання очима у кабінеті директора школи…

Проте і цю пілюлю з коляскою Бен проковтнув терпляче (заради ідеї стерпиш і не такі образи). А потім, відверто кажучи, "генерал" трохи побоювався Вадьки, його затятої внутрішньої сили й упертості.

— Все продумано! — гарячково вигукнув Бен (таки запобігаючи перед Вадькою). — Ось, братва!

З-під футболки він витяг ще одну книгу, грубішу, яскраво розмальовану. То був "Ілюстрований військово-технічний словник" на п’ятьох мовах — російській, англійській, французькій та іспанській. Бен розгорнув словника на сторінці, закладеній пачкою сигарет "Прима".

— От! Схема і опис танка! Тут усе в деталях, як на шпаргалці!

Зацікавлені схемою, чубаті орли схилилися над книгою, і незабаром їхні пальці забігали по всіх відділеннях Т-34 — по бойовому, де має сидіти командир екіпажу (Кадуха!), наводчик та зарядник, по відділенню управління, де шуруватиме механік-водій (Бен одразу і категорично заявив: це я!). Не вистачало лише обслуги для лобового курсового кулемета (вирішили: обійдемось і своїми кадрами!). Спалахнула коротка дискусія, хто буде наводчиком, а хто зарядником, а проте ледачому Зінчуку виявилось все одно, ким бути, аби прокататися,

і він попав у зарядники, на маленьке крісло в башті, де сидітиме (красота! аби не бігати!) перед спостережними приладами.

Тісно, як справжні змовники, хлопці стулили докупи свої розпатлані голови й діловито перегиркувались над схемою танка. Раптом Вадька тихо, але з притиском вимовив:

— Братва, у воду. Хтось суне.

Книгу прикрили футболкою і всі — з награним сміхом та борюканням — кинулись до річки. Останнім плентався розм’яклий товстоногий Зінчук, і плентався нехотя, вайлувато, ніби з великого примусу. Але пірнувши у воду і зробивши "млинка", Зінчук розійшовся і почав задоволено пирхати й пускати вгору фонтанчики з рота, а про Бена і говорити нічого — він ухкав, ганявся за Панченком. Словом, кращі сини Лук’янівки хлюпались у Дніпрі, реготалися, хапали один одного за п’яти, а Вадька тільки погойдувався, занурений у воду до половини, як поплавок, і не спускав ока з дядька, що сунув пустельним піщаним берегом. Не дивлячись на спеку, кремезний дядько човгав у гумових чоботях, у парусиновій куртці-штурмовці, в солідному картузі. Лице аж чорне, видублене сонцем. Видно, заклятущий рибалка, один із тих, що ночують дома тільки перед получкою. За спиною у нього рюкзак, на плечі — вудочки, і якась банка теліпалась, прив’язана шнурком до пояса.

Що ближче підходив рибалка до оранжевої палатки, то неспокійніше пірнав і випірнав з води Вадька Кадуха й лупав на незнайомця. А дядько раптом крекнув, спинився, смачно витер долонею рота й сказав у повітряний простір: "Диви! Штучка! Ну просто розкрасавиця!"

— Тс-с! — нервово цитькнув Вадька на хлопців. Сухе плескате обличчя в Кадухи видовжилося від страху ще більше.

Дяхан постояв, задумливо подивився на веселу, яскраво-оранжеву палатку, що виглядала з кущів, заздрісно цмокнув та й посунув далі, філософськи примовляючи: "Да-а, діла… Дістають же, гади!" І тільки тоді, як горбата, нав’ючена рюкзаком постать рибалки зникла за високою кучугурою піску, Вадька полегшено передихнув.

Тим часом кращі сини Лук’янівки накупались і захотіли їсти. Не змовляючись, один поперед одного дременули до палатки. Навіть Родька Зінчук, який іншим разом черепашачою ходою повз би до кущів, стогнав і проклинав би спеку, зараз увімкнув третю швидкість і досить-таки моторно кивав п’ятами за всіма.

Купою ввалилися в палатку.

У них була справді чудова двомісна палатка з брезентовою підлогою, з віконцем та розпіркою на вході, які наглухо закривалися замками-змійками. А головне — весела нова палатка, апельсиново-оранжева, що пропускала всередину м’яке, радісне світло.

Впадеш на підлогу такої палатки й зразу хочеться простягти лапи й сказати: "Братва, от здорово!" А вже потім можна помацати тугу, пронизану сонцем парусину і з тубільським захопленням розглядати штампи й ярлики з хитромудрими ієрогліфами, з написами "Джапан" (палатка, як бачите, японського походження, і про це самураї не забули нагадати — настрочили ярликів і наставили штампів де тільки можна).

Словом, як моржі, плюхнулись хлопці вчотирьох на підлогу, стало трохи тіснувато, але Вадька прогріб собі місце по центру й вийняв банку абрикосового варення.

І поки відкривав її, Бенів штаб лежав голяком, животами догори й хижо облизувався.

Тільки бренькнула й одлетіла кришка, Бен блискавично запустив руку в банку, і ніхто ще не встиг моргнути оком, як він уже облизував золотисто-тягуче, але й солодке до бісової мами варення з розчепірених пальців. За ним, ковтаючи слинку, потягся до банки й Родька Зінчук.

— Ви, жлобня! — прикрикнув Кадуха, але не злостиво, а з повагою до вовчих апетитів лук’янівського братства. — Уб'ю! По черзі!

І він, придушивши таким чином анархію, перший зачерпнув золотистого варення й відправив собі в рота. Потім дав Панченкові. Потім знову пропустив Бена.

А бідний Родька Зінчук, що аж трусився від голоду (а їсти він хотів завжди, навіть серед ночі), сидів і поїдав очима банку. І щоб не мучився Родька, Бен дав йому поки що облизати свої пальці, а потім ще й провів йому під носом варенням. Золотисті вуса, що з явилися на пиці у Родьки, розсмішили компанію. Тепер уже Кадуха встромив у банку немиту руку й всією п’ятірнею поставив печатку на фізіономії Родьки. Гримнув такий регіт, який чувся на землі хіба що в первісних куренях. Родька покліпав очима і, не довго думаючи, пацнув варенням Костю. А Костя Бена. А Бен уже прицілився на Кадуху, але той загородив п’ятірнею банку й сказав:

— Малахольні! А їсти що?

Оце так — дограались! На дні банки залишився тільки золотистий пружок варення — та й годі. Кадуха сам добрав його, хазяйновито облизав руку і, вимазаний до вух, оглянув синів Лук’янівки: ті розчаровано притихли й ніби не вірили — брали вони що-небудь на зуб чи не брали?

В цей трагічний момент Бен з несподіваною радістю кинувся до Родьки Зінчука, обняв його, як брата, і з ніжним мурчанням став обціловувати й облизувати йому пику, розмальовану янтарно-жовтими смугами варення.

Ця зворушлива сцена могла б розчулити найглухіше серце.

"Звєрі!" — посміхнувся Кадуха і таки змилосердився:

— Гаразд, Бене. Тягни шпроти! Тільки так — без шакальства! — це він нагадав про те, щоб не хапали один перед одним, не мазались, харчу на день або два, тим-то оголошується сувора дієта.

Відкрили консерви. І тепер уже справді без дурощів, зосереджено, по-джентльменськи тягали з банки по рибинці (а що то за риба? — тюлька нещасна!), швиденько відправляли її в рота, жували без хліба, і бігли за кожною рукою масні олійні доріжки — по оранжевій парусині, по хлоп’ячих ногах, по животах та підборіддях.

Трохи заморили черв’яка. Вляглись. І тоді Кадуха вголос пожалкував, що не прихопив свою лайбу — трофейного магнітофона, купленого на товкучці. Це б прогриміла у дебрях, сказав він, така музика, що риба сама, без динаміту, вискакувала б, оглушена, на берег: бери і смаж або суши на тараню…

Полежали хлопці й почали сваритися, бо від варення посклеювались тілами докупи.

— Вилазьте! — пробурчав Кадуха, який взагалі не любив сидіти на одному місці: по-перше, коли сидиш, тебе обов’язково хтось сцапає, а по-друге, чого сидіти, коли можна десь полазити?

Вибрались на сонце і гуртом закурили під наметом. (Директорові слова про чорні легені не дуже стурбували Бена і його шкільних дружків: у якому це фільмі ковбої не курять? Всі, паразити, курять, і не "Приму", а громобійні сигари. І бачили, які в них морди і які мускули: раз! — і череп суперникові надвоє! Словом, дотягли "Приму", і тоді Кадуха сказав:

— Бен, виділи охорону табору. Та дивіться, щоб нас тут ніхто не застукав. А ми підемо половимо рибу.

Ми — це вони, тобто Кадуха й Бен. Генералітет. Прогуляються собі над водою. А стирчати на сонці будуть нижчі чини — Костя й Родька. І якщо вайлуватому Зінчукові це було на руку (щоб полежати), то Костя Панченко з таємною гіркотою подумав: "Нічого! Я вам ще встрою! Щоб не командували!.."

А Кадуха (йому начхати було, що думають про нього дружки) витяг з-під палатки один, а потім другий спінінги. Замилувано оглянув рибальське спорядження, і очі в нього гарячково забігали:

— Оце да! Добрячі спінінги! Чиї, ти кажеш, Бене?

— Японські. Як і палатка. Із Саппоро той привіз.

Після загадкового "той" Кадуха повторив уже чуті сьогодні слова.

— Живуть же люди!

Спінінги, що й казати, були добрячі, в усякому разі на вигляд: чорні поліровані ручки, дуже замашні, так і хочеться кидати: котушки невеликі й легкі, приємного ніжно-голубого кольору. А блешня! Схожа на золотисту рибку, і під нею хитро вмонтовані стальні гачки. На таку блешню щука відразу кинеться, бо й сам ти, аби побачив у воді цю золоту рибку, погнався б за нею. А до всього і на ручках, і на котушках, і на блешні — закордонний штамп: сонце, хвилі й чудернацькі ієрогліфи...

— Пішли, Бене, покидаємо, — нетерпляче вимовив Кадуха. — А ви, братва, караульте. Якщо той — свисніть...

Вадька з Беном озброїлись спінінгами й почалапали, вгрузаючи по кісточки в пісок. А коло палатки, одразу посмутнівши, зосталися сидіти

вдвох Панченко та Зінчук. Провели вони поглядами своє начальство, побачили, як Вадька розмахнувся й закинув сріблясту нитку далеко у воду. Бен щось завовтузився, спробував кинути й не вийшло — мабуть, заплуталась волосінь…

А річка гула, розбурхана катерами, з високого правого берега вже лягали на воду довгі вечірні тіні.

Дивно: якщо вдень Кадуха оглядався, тривожився, то з наближенням сутінок ставав дедалі бадьоріший та веселіший. Ніч, безлюдність, таємне зорювання в урочищі його цілком влаштовували: темрява — своя тітка, не видасть. Але така перспектива — і на ніч залишитися тут, у глухому урочищі, — не дуже посміхалась іншим синам Лук’янівки, Зінчуку та Панченкові.

Вдень та ще в гурті вони веселились. А зараз удвох сиділи біля палатки — і чи їх розморило на спеці, чи стукнула тривога в серце (додому!), бо Костя й Родька примовкли, вже не обсипались піском, навіть не хотіли розмовляти. І потай один від одного зиркали на той, на високий берег Дніпра, де в голубуватих вечірніх димках можна було вгадувати (чи вигадувати) силуети далекого Києва. А там школа, метушня, дзвінки: "Де Панченко? — Нема Панченка! Де Зінчук? — Нема Зінчука!" Директор натискає кнопку, вбігає кирпата Нюся, розсильна, і летять директорські депеші на Лук’янівку, одна батькам Кості, друга батькам Родьки, а дома…

У Роді, що спік собі тіло до червоного жару, серце раптом стискається від холоду, і він простудженим напівшепотом спитав:

— Слухай, Костю… А як там у тебе… дома?

— Ай! — відмахнувся Костя й сховав очі, повні нудьги й каяття. Двійки батько прощав, куріння з горем пополам прощав, а от втечу з дому, та ще в останні, у вирішальні дні навчання… Давно погрожував

батько: ти в мене дограєшся — шкуру спущу! Оце, мабуть, і настав той момент. Спустить! І якщо не шкуру, то штани. Стопроцентна гарантія!

Костя й Родька переглянулись, тяжко зітхнули. А довга тінь потяглась від правого берега Дніпра через усю ріку і вже лягла зовсім близько: на піщану відмілину, на кущі лози, на оранжеву палатку. Потягло холодком, і холодок той змішувався із запахом води, бензину від моторки, що поторохтіла до Києва. Оповило берег сутінню, вечірньою пустельністю, тишею. Час, коли всі повертають додому. До чаю, до телевізорів.

— Костю, дай закурить! — нервово засопів Родька. — І свисни, щоб ці, генерали, швидше мотали назад. Їсти, аж пече отут! — він погупав себе кулаком у груди.

У міському відділенні міліції майже одночасно пролунали три дзвінки.

Першим подзвонив якийсь старий чоловік, що назвав себе ветераном імперіалістичної війни. Він заговорив у трубку хрипким голосом, збуджено, й одразу почав з того, що буде скаржитись на міліцію, що піде на прийом до самого міністра: де це видано — третю добу нема онука; він, тобто ветеран війни, обдзвонив уже всі районні відділення міліції — на Лук’янівці, на Подолі, на Печерську, добивався в лікарні, в морг, в Київське бюро знахідок, і скрізь йому одне й те ж: нема, не числиться. Як це нема? Як не числиться? То ж не голка, а жива дитина, і дитина слава богу росленька — по груди йому, Андронові.

— Минутку! — хотів був сказати черговий міліціонер Євген Мстиславович Рябошапка (той, що писав на Женю рапорт). — Не хвилюйтесь, папашо, давайте все по порядку…

Але нелегко було вклинитись у швидке бурмотіння діда, що скаржився і погрожував, а тут пролунав дзвінок іншого телефону.

Черговий кинув у трубку: "Секундочку, громадянине!" — і підійшов до другого телефону:

— Слухаю!

Тепер почувся твердий, енергійний голос:

— Говорить доктор біологічних наук професор Гай-Бичковський. З ким маю честь розмовляти?

Рябошапка спантеличено хмикнув у трубку, почервонів до вух і гукнув по-військовому:

— Маєте честь розмовляти з молодшим сержантом міліції товаришем Рябошапкою!

— Чудово! Вельмишановні працівники міліції та карного розшуку! Виношу офіційну заяву: в нашому будинку, тобто по Стадіонній, шість, сталася крадіжка. Невідомі особи, очевидно, вночі, по-злодійському залізли в підвал і з сарайчика під номером тринадцять, що належить безпосередньо мені, витягли двомісний туристський намет, два спінінги, надувний гумовий човен, не кажучи вже про кілька банок абрикосового варення, яке я заготовив власними руками…

— Хвилиночку! — сказав товариш Рябошапка, бо глухо, але настирливо, аж підскакуючи на столі, задеренчав третій телефон. — Слухаю! — кинувся до нього міліціонер.

У трубці шипіло, скрадливо бриніла музика, хтось ніби з того світу викликав епідстанцію, а крізь ці шуми й перешкоди проривалося далеке жіноче благання:

— …вариші міліція!.. раул! б’ю палицею — лізуть!.. у танку… сторожиха…

— Шо таке? Яка сторожиха?! Чого вона в танку? — сердито загримів Рябошапка й витер піт з чола ("От запарка!" — а з вулиці й справді несло спекою і нагрітим асфальтом).

Тільки після другого чи третього пояснення черговий, нарешті, дещо второпав: дзвонять із-під Києва, з лісу; якісь хулігани залізли у танк, що стоїть покинутий ще з війни, — і щось там роблять, грюкають залізом; сторожиха стукає палицею по броні, кричить: "Вибирайтесь!", а вони, хулігани, задраїлись люком і не вилазять...

Рябошапка натиснув на червону кнопку й гукнув у телефон, що був з'єднаний з усіма паралельними, тобто з ветераном війни, з професором і сторожихою:

— Оголошую тривогу! Зараз виїжджаємо у всі пункти! З собаками!

А на Лук'янівці із двору в двір, із під'їзду в під'їзд сновигав старий згорблений чоловік, аж білий, аж з туманом в очах від горя та переживань. Зупиняв незнайомих людей і щось незрозуміле бурмотів, і дехто обминав старого, думав: хворий. А дехто казав: "Може, нещастя... Погоріла людина, чи що..." Молоді жінки, ті зупинялись, і тоді старий починав швидко й нервово запитувати, чи не бачили вони хлопця — такого патлатенького, високого, з голубими очима, як у матері... Люди знизували плечима, бо що ти скажеш дідові: хіба мало в Києві високих патлатих синків, а про материні очі — то вже й зовсім старече дивацтво. Словом, не маючи як допомогти, люди йшли своєю дорогою, а дідусь сновигав далі й бурмотів у повному відчаї: "Мати-богородиця! Що робити? Як сповістити батькам? Вони ж мене порішать, вони доконають мене: куди глядів, куди дивився, старий дурню?.."

Розбитий, беззахисний у своєму горі, перед усіма винний (перед батьками, перед школою й людьми), дід плентався попід дворами і знав, що без онука йому краще не повертатися додому. І він хотів умерти й

гаряче благав смерть, щоб вона його уклала ось тут, просто на дорозі, десь під парканом.

А в професора Гай-Бичковського теж був траур. Узяв в університеті відпустку, і взяв для того, щоб виїхати на природу, щоб позорювати, порибалити в благодатну пору — на початку літа. Напланував собі — попливе на Десну, аж за Сосницю, там є тихі рибні місця. Вже дістав підсаку, накупив приманки, у приятеля позичив портативний комбайн (газова плита й холодильник разом). І от маєш: грабіж! Ні намету, ні спінінгів, ні надувного човна. Та ще й варення забрано, над яким мудрував професор вихідними днями. Ну, бог з ним, з абрикосовим варенням. А що робити без палатки, без спінінгів, без човна, котрі привіз із наукового відрядження, з Японії? Морочив голову, доправляв вантаж за одинадцять тисяч кілометрів, щоб потім пораювати літом, і що ж? Хоч іди в університет та відстрочуй свою відпустку.

Вперше за багато років Гай-Бичковський не зробив ранкової зарядки і відмовився від кросу.

Після даремного никання по дворах та задвірках аж під вечір забрів Андрон Касянович до свого будинку. Сів на лавці під кочегаркою. Важке перевтомлене тіло, в якому гули й крутили всі кісточки та суглоби, благало хоч крихти спокою. Дід приткнувся і навсидячки задрімав, міцно тримаючи о руках сітку з кефіром.

Його розбудив дитячий галас:

— Ведуть! Везуть! Міліція!

— Бен! Дивіться, Бен!

— Де Бен? Який Бен? — прокинувся Андрон Касянович.

Спросоння закліпай сухими гарячими повіками, а руки затрусилися від страху чи від наглого пробудження, і пляшки з кефіром зацокотіли об асфальт.

Широко розплющив очі і на мить завмер. Бен! Ось він, у дворі, живий і цілісінький. Бен, у майці і в шортах, стоїть і криво осміхається до дітвори, а на його щоках, на лобі, на руках блищать латки мазуту.

— Мати-богородиця! Бене, синочку! — кинувся Андрон Касянович до хлопця. — Слава богу, живий, знайшовся!

Дід змахнув кулаком сльозу, почепив сітку на руку й, бурмочучи, подався вперед, щоб пригорнути й поцілувати кохане дитя.

— Громадянине! — почувся зненацька суворий оклик. — Не підходьте! Це арештовані!

Дід, спантеличений, закляк на місці і тільки зараз помітив: міліція у дворі! Так, аж три міліціонери, і поруч машина (всюдихід ГАЗ-69), і понуро глипають на людей Бен, Вадька Кадуха та ще два пацани-арештанти в трусах. "Бен! Що таке? Навіщо конвой?" — нічого не міг второпати старий; настовбурчив брови і забігав очима по кислих фізіономіях лук’янівських дружків, що огиналися й переступали з ноги на ногу. А потім глянув дід на міліцію. Двоє у повній службовій формі, з козирками, насунутими на саме надбрів’я, стояли виструнчившись по боках півголої замурзаної команди. А третій міліціонер, товстий рябуватий старшина, вигрібав якесь добро із машини. Покректав і викинув на асфальт жмут яскраво-оранжевого брезенту ("Парашут! Парашут!" — закричали діти, що плутались під ногами в дорослих). Виклав старшина новенькі добрячі спінінги, виставив банки з варенням, хлоп’ячі манатки — кеди, футболки, коробку з черв’яками, сірники, сигарети. Все це поскладав на купу. Потім виволік із машини важкий, нерозшнурований тюк згорнутої сіро-зеленої пругкої гуми ("Човен! Надувний! І покататись не встигли!" — з жалем позирав Бен через плече

міліціонера на гумовий тюк: це ж дурне діло — спійматися з усім барахлом і навіть не розшнурувати, не покататися на човні. Охломони!)

— Бене, хлопчику! Що ти наробив? Де ти був? — простогнав дід, уже ясно відчуваючи якусь біду, і знов шарпнувся вперед, простягаючи руки до Бена.

— Ніззя! Не підходьте! Сказано — арештовані! — перепинив його вартовий.

Підвівся старшина, що вигрібав з машини добро, і хоч був рябий, конопатий, з товстими м’ясистими щоками, але видно, чоловік добрий і некрикливий.

— Ви хто? — спитав він спокійно діда. — Знайомий? Чи родич кому?

— Дід! — хрипко вимовив Андрон Касянович. — Я йому за батька і за матір. Ось цьому, Бенові!

— Поганий ви батько й мати, — флегматично зауважив старшина. — Хулігана виховали.

— Ви що? Що ви говорите? Мій Бен — хуліган?

— Хуліган і злодій. Полюбуйтесь, — і старшина показав рукою на купу майна. — Це він і його дружки вкрали. У вашому ж таки дворі. В професора.

— Як? — дід розплющив посоловілі очі й одразу пополотнів ("Мати-богородиця! Де валідол?"). — Як? Мій Бен украв?!

Андрон Касянович заточився і вже напівпритомний тицьнув комусь у руки сітку з кефіром. Добре, що за спиною стояла якась дівчина (то була

Женя Цибулько), вона підсунула лавку, і дід, наче ватяний, пронизаний холодним дрожем, опустився на дошку. Він чув, як дівчина гукала у вухо: "Вам, діду, води? Може, вам води?"

Дід замотав головою. В очах його плив туман, але старий все-таки побачив: повно крутиться жінок і дітлашні. Весь двір збігся подивитися: — злодіїв привезли! І шепіт над головою: крадіжка, міліція, хулігани, у танк полізли, зараз такі діти, що дивись...

"Який сором! Яка ганьба на мою стару голову!" — німо простогнав дід, і серце його затерпло, зайшлося, пронизане холодними голками.

Коли дід отямився, Бена й міліції вже не було. Стояла над ним купка стурбованих жінок. Вони тихо й тривожно перемовлялись: "Не смикайте!.. розстебніть!.. йому погано". Чиїсь м’які ласкаві пальці пробігли попід шиєю і розстебнули коміра військової сорочки (це була дідова слабина — він любив носити гімнастерки).

— Серце, — винувато пробурмотів Андрон. — Серце підводить. Пробачте.

І намірився встати, але ті ж ласкаві руки перепинили: не спішіть, не треба, посидьте трохи...

З цієї хвилини і до самої ночі дідове життя скидалось на пекло: він кудись ходив, дзвонив, щось вимагав, комусь пояснював. І все це — ніби в тумані, в чаду, в напівпам’яті. Перша кара звалилась на діда, коли він дізнався, що коханого Бена, Вадьку Кадуху та ще двох спільників міліція забрала з собою. Друга кара — коли знову приїхали два міліціонери, і вже прямо на квартиру Кущолобів. Без розмов, спокійно й діловито витягли вони з-під дивана акваланг та мисливський пояс із патронташем. Виявилось, що то речі професора Гай-Бичковського, викрадені з підвалу.

Ковтаючи валідол, старий потягся на пошту і дав телеграму в Карпатські гори, в Яремчу. В телеграмі було три слова: "Скоїлось нещастя, приїздіть". Після цього дід обв’язав голову мокрим рушником і звалився в ліжко. Однак довго не влежав, став дзвонити в аеропорт, допитуватися, коли прилітають літаки з Івано-Франківська або з Ужгорода.

І коли він дзвонив, стогнав, пересварювався з дівчиною із довідкового бюро, у кімнату ввірвався Бенів батько — тугий, міцно збитий чоловік років тридцяти п’яти, низькорослий, з великою лобатою головою, що була вкрита шапкою чорного кучерявого волосся.

Батько негайно викликав із гаража машину. І кудись поїхав.

Був пізній вечір, власне, початок ночі. Андрон Касянович лежав коло відчинених балконних дверей (щоб поступало свіже повітря), дивився на повний місяць у небі й думав про смерть. Думав спокійно, хазяйновито, як думають люди про переїзд на нову квартиру. "Значить, так, — промовляв до себе Андрон. — Гроші відклав, на похорон і поминки стане. Костюм є (біла сорочка й темно-сині шерстяні штани). Свічки купив, проситиму, щоб поставили в хаті. Можна вмирати..." Як не прикидав старий, а далі жити не було сенсу. Все його життя вкладалось у Бена: для нього і за нього вчив граматику, розв’язував дроби, навіть осилив трохи англійську мову. А головне — душу вкладав, останні сили, все, що знав, — про геройські діла, про нальоти, про відчайдушних людей. І от віддяка — злодій, крадіжка. Ні, не професора — його, Андрона, пограбовано, пограбовано нагло й дощенту. І як тепер жити? В якого Сірка позичити очей, щоб вийти у двір, зустрічатись з людьми?

В ту хвилину, коли дід твердо й остаточно сказав собі: "Так, треба вмирати", у коридорі з грюкотом відчинилися двері й почулись швидкі кроки. Зайшов батько, важко й грізно посопуючи. Він штовхав попереду себе Бена.

У старого серце зайшлось дрібним схвильованим стукотом.

— Бен! — проказав воскресаючи дід. — Повернувся! От слава богу! Всіх відпустили?

— Ні! — холодно кинув батько (відчувалося, що він страшенно розлючений). — Не всіх. Отого взяли, Кадуху. Зачинщика. Слідство ним займеться. В колонію, мабуть, відправлять.

— А Бена? Бен же разом. Як же це так? — заворушився в подушках дід.

— Лежіть! — роздратовано мовив батько. — При чому тут Бен? Воно ж теля малолітнє! Воно ж дур-рне (батько ляснув Бена в потилицю, і той аж присів, накрився чубом і гірко зашморгав носом). Воно ж, дурне, потяглось за Кадухою, за старшими, на повідку пішло. Ач, в танку їм закортіло покататися! Та я т-т-тебе! пок-к-ка-таю! — батько знову розвернув плече.

Бен пригнувся нижче, одвернув голову й закляк у цій позі, напружено чекаючи ще одного удару, "волейбольного" — зверху вниз:

— Я ж казав: не тре, — зачмихав Бен, витираючи соплі, — а Кадуха, той, а він тоді це — підбив...

— Розказуй! — гримнув батько. — Можеш міліції очі замилювати, а не мені. Підбили його! А хто підбив тебе в підвал лізти, грабіжництвом серед ночі займатися? Хто, питаю?

— Я ж говорив, а він той, а він каже...

— Уй, мовчи! — скрипнув зубами Кущолоб і засопів, шаленіючи від того, що цей вгодований патлатий бевзь, його син, пригнувся й прищулився, як жалюгідний цуцик. — Ану стань! Не гнись! Бандит!

І Кущолоб, уперше в житті затопив з усього розмаху в рідну синову пику. Хлопець умить зблід і заплив на щоках прозеленню — від страху й несподіванки. Гупнувся головою об стіну і заревів на всю квартиру.

— Що ти робиш? Навіщо дитину б’єш? — застогнав Андрон Касянович, адресуючись до зятя, і, обкутаний рушником, спробував був підвестись.

— А ви лежіть там! Ви краще лежіть мовчки! — повернувся з перекошеним обличчям розлютований Кущолоб і кинув на діда нищівний погляд. — Це ваша робота! Ваше виховання! Ви потурали! Ви довели всю сім’ю до ганьби й позору!

Натоптаний низькорослий чоловік увесь побагровів і обрушив на діда цілий шквал убивчо-злих, жорстоких, роздратованих слів. У сліпому гніві не помічав того, що старий вгруз у подушку, геть приголомшений, напівмертвий, що очі у нього заклякли, а на обличчі застиг вираз скорботного й непорозумілого здивування: за що мені така дяка? За які гріхи?

СЕРЕД ВЕЧІРНІХ ВОГНІВ

Дівчина закінчила п’ятий клас. Хіба це не подія? І не просто закінчила, а перейшла у шостий (чуєте: в шостий!) з похвальною грамотою. Отож дома не обійшлося без "Київського" торту, без вечірнього чаю, де говорилося про канікули, про Маньківку, про те, що, можливо, гуртом поїдуть у Крим або на Кавказ ("На Кавказ! На Кавказ! — застрибала дівчина. — Туди, де Лєрмонтов був").

А під кінець вечері Галина Степанівна мовила:

— Ну йди, Женю, прогуляйся на вулиці.

Ні, то треба було чути, як воно вимовилося: "Йди прогуляйся". Спокійно, стримано, як про щось абсолютно звичайне. "Прогуляйся!" Так говорять тільки дорослій людині, цілком самостійній, котрій до того ж надано повну волю дії.

Чудово! В такий вечір саме прогулятися.

Женя покрутилася перед дзеркалом і пожалкувала, що недавно зробила коротку стрижку. Ні, спортивна зачіска їй не личить. Це й дівчата в класі кажуть. Треба відпускати косу. Бо, по-перше, без коси якось підкреслено відстовбурчуються вуха. Вуха, звичайно, кругленькі акуратні, але краще б їх приховати. А по-друге, зовсім відкривається худа, тонка шия, і обличчя тонке й вузькувате, а очі великі, широко розплющені, і тому вигляд у неї не те що витрішкуватий, а трохи наче здивований. От якби коси… І Женя уявила себе з білим бантом у довгій косі, а ще у світлій блузці, в чорній спідничці з поясом, у білих туфликах. Гарно! Можна було б узяти на руку кофтину, бо вечорами на вулиці досить прохолодно. І гукнути б йому: "Не сердься. Гайда трохи прогуляємось…"

На мить уявила: теплий вечір, каштани, і йдуть вони вдвох… з "генералом". Поруч. Тихо пирхнула, затулила губи долонею. Ні, таки смішно — парочка! Вигадки це!

А поки що… Женя глянула в дзеркало на вухасту дівчину в шкільному коричневому платті й сказала собі: "Нічого! Сьогодні й так буде".

Взяла кофту, легенько помахала батькам: "Салют!" А батьки стояли в дверях і з острахом, з радісним здивуванням поглядали на дочку: "Оце вона вже така? Господи, коли воно виросло, наше дитя?"

Дитя, підморгнувши Цибулькам, зацокотіло підборами по сходах.

Був кінець травня, найкраща пора в Києві, коли надворі тепло й зелено, коли все вечірнє місто, від сивих напудрених бабусь і до юних фей та бородатих студентів, висипає на вулиці. Молодь суне гуртами, веселими компаніями, взявшись попідруки, їй тісно на тротуарі. Чути вибухи сміху й бренькіт гітар. Йти самій у цьому гомінкому натовпі, йти сиротою, осторонь від людей, від розмов, від жартів… Ні, знаєте, стає якось не по собі, туга охоплює серце, ти наче сам у світі, і хочеться когось поруч — свого, близького, щоб говорити, говорити або просто йти і мовчати…

Женя зупинилась у дворі; дитячий майданчик, верби були залиті м’якою прозоро-зеленою сутінню. Глянула на сусідній будинок, на балкон, де колись висіла яскраво-жовта японська циновка. Темно там. "Де він зараз? — з тривогою подумала вона. — Ховається? Боїться хлопцям на очі поткнутись! Чудило! Саме наплутав-наплутав, а тепер і він обминає мене, і мені якось так…" А їй було прикро, було неприємно й боляче: по-дурному виходить! Здається, от-от помиряться, от-от він скаже: "Молоток, Женю, давай дружити!". Вона боїться, радіє і жде тих слів. Та раптом — все шкереберть: то туї, то крадіжка в підвалі, і вони, мов джмелі, — в різні боки, надмуться і блимають одне на одного вороже…

По-дурному виходить!

Ще раз глянула на темний балкон. "Гукнути? Він же, мабуть, сам. Голодний. В порожній квартирі. Дід у лікарні, а батьків, як завжди, нема…"

Ступила крок до Бенового будинку — і стала. Занило-занило в грудях, холодком пройняло спину. Чогось здалося: з усіх зашторених вікон підглядають за нею і перешіптуються: дивіться, які тепер школярки — йде кликати хлопця, Бена…

Сердито крутнулась на підборах і перед вікнами всього будинку твердо прочимчикувала на вулицю… І тільки повернула до воріт, як почула за спиною дрібненький поспішливий тупіт:

— Тьотю, я з вами!

От тобі й маєш! Треба швидше було тікати з двору. Побачив її вухатенький Мотя. Тепер не відв’яжешся.

Наддала ходи, вдала, що не помічає Моті.

А позаду затупотіло сильніше. Хлопчик догнав її за ворітьми — стривожений, кумедний у довгому піджачку, у великому сірому картузику. Часто й жалібно закліпав очима, простяг руку:

— Тьотю Женю, і я…

А в "тьоті" гарячими плямами запливають щоки, їй незручно, вона озирається на людей, що проходять мимо, і раптом… кинула погляд на той бік вулиці і завмерла. Що це? Здалось їй, померехтіло в очах чи справді? Там, попід старим будинком, ніби проскочив хтось у джинсах, патлатий, швидко глянув на неї — і в кущі, сховався… Ні, за кущами нікого нема, темно. Мабуть, їй примарилось.

Женя схилилась над Мотею, поправила йому картузика й тоном старшої, з належною турботливістю і ласкавістю, проказала:

— Не можна, Мотю. Вже пізно. Завтра удвох погуляємо.

І бігцем подалась від Моті, але щось забриніло, стис-лося в душі, не могла забути, як набрякли очі в малого від сліз. Аж скривився бідний, аж застиг на місці — не сподівався, що Женя так грубо відштовхне його.

Проте й Мотя скоро забувся, відступив назад, і єдине їй наверталось на думку, трохи смішило й тривожило: оте, що мелькнуло, наче в кіно… Швидкий, насторожений погляд і тінь, що майнула в кущі… "Невже то він?" — дивувалась Женя й несла на вустах таємничу усмішку.

Ще півхвилини — відпурхнув і цей спогад, розвіявся, бо вийшла вона на вулицю Артема, в людський натовп, у гамір, під потоки сліпучого світла.

Тут і вночі кипіла робота.

Півквартал освітлювали яскраві прожектори. За високим дерев’яним парканом, де ще недавно стояв кінотеатр "Комунар", гули й брязкотіли бульдозери, вигортаючи гори піску, подзеленькував баштовий кран, перегукувались робітники.

Дівча стало, здивовано нашорошило вуха.

М-да, от що робиться! Розваляли їхній "Комунар". Маленький, облуплений, затишний, де стільки було перебачено всього — від перших дитячих "мультиків" до цих, недозволених "Братів Карамазових" і "Анн Каренінних".

Розваляли…

Вчора батько казав, що "Комунар" — один із найстаріших кінотеатрів у Києві, що зберігся він із дореволюційних часів, колись називався "Люкс". В одному місці через покрівлю була навіть бомба німецька упала, але не розірвалася, а тільки пробила стелю. А тепер, казав батько, знаєш, який кінотеатр тут збудують? Аж на чотири глядацькі зали, найбільший на Україні.

А Женя, коли вони говорили з батьком, згадала про Вадьку Кадуху й мимохіть розсміялася: чи буде йому персональна ложа у новому театрі? І

розповіла татові, що Вадька лазив пожежною драбиною на горище і звідти дивився фільми. А потім Женя примовкла, бо здогадалась, що сміх її не дуже розумний: з Вадькою таке нещастя — в трудовій колонії він, постригли бездомного.

Василь Кіндратович не погодився, що то для Кадухи трагедія — попасти в колонію. Може, навіть і краще. Людиною стане. Там його силою примусять учитися, ремесло якесь в руки дадуть. А тут, розмірковував батько, він хтозна до чого б докотився — лазив, як з'ясувала міліція, не тільки у підвал до професора, а й по сусідських квартирах нишпорив. Практикувався потроху…

Гуркотів бульдозер, вивертаючи каміння на місці колишнього "Комунара" (де Вадька попльовував у вентиляційний люк), а Женя стояла й згадувала Кадуху, їхні дурні дитячі сутички у дворі. І раптом вона стрепенулася: в натовпі знову промайнуло знайоме — легка скрадлива постать. Джинси, патлатий чуб. І очі — глянули, зупинились на Жені й сховались.

Цибулько вражено закусила губу: "Хм! Це він!"

Могла поклястися, що від самого будинку той, що дражнився з неї, той, що потерпів танкову катастрофу, тепер таємно супроводжує її — перебігає від дерева до дерева, ховається за стовбурами каштанів, за спинами людей. Гірко йому дома самому? Шукає миру? Хоче підійти і… боїться?

"Дивак!" — сказала Женя. Зіп'ялась на носки, між головами, між спинами перехожих зашастала поглядом: де він, куди щез?.. І смішно стало, і страх приємно, що в неї, в суворої-суворої Цибульки, з'явився свій охоронець. Таємний!

О, то він прошмигнув!

Це була гра, тільки цікавіша за піжмурки. Женя пригнулась, збуджено хихикнула й кинулась бігом крізь натовп. А той, довгоногий, уже перелетів через трасу, і тінь його причаїлась за деревом, за шпалерою перехожих. Женя підбігла до перехрестя й стисла кулачки: треба ж таке! Червоний сигнал!

Тупнула ногою, підганяючи машини: "Пролітайте! Швидше!" А перед нею — мерехтіння вогнів, гострі відблиски на кузовах "Волг" і "Побед". Прокотилася хвиля автомобільного руху — можна вперед!

Женя перескочила трасу, оглянулась — ніде не видно знайомої постаті, тієї, що пригинається і крадькома перебігає від стовбура до стовбура. На залитому світлом тротуарі стояв тільки гурт веселої молоді.

"Він там!" — подумала Женя й глянула на скверик, звідки линула музика. "Зараз ми спіймаємо його!" Дівчина пригнулась і з таємничим виглядом рушила вперед.

Як мисливець, що йде невидимим слідом, м’яко й нечутно підкралась до скверика. Гранітними сходами піднялась на широку алею, на ту ж саму, де колись Бенові хлопці нагорнули були з кленового листя цілі фортеці і градом каштанів атакували її, Цибульку.

— Як тут гарно! — промовила Женя, забувши на мить, що вона збиралася когось ловити.

Зупинилась, ніби вперше побачила світильники, які стояли на землі поміж деревами. Високі, глекоподібної форми, світильники випромінювали густе яскраво-багряне світло, що наскрізь пронизувало крону дерев. Від червоного сяйва клени скидались на фантастичне литво: листя у них горіло, мов жар, його наче зараз було вихоплено з гарячого горна. І стовбури, здавалося, хтось вилив із розпеченого

металу. Тут і далі, в глибині скверика, стояли такі ж дерева, облиті жарким вогнем.

Від цього світла, густо-червоного, що падало на клумби, на обличчя перехожих, було і радісно і якось трохи тривожно: немовби входиш у полум’я, у заграву.

— Гарно тут! — промовила Женя. — Я ніколи ввечері сюди не приходила.

Вона й сама стала червона — вся одразу спалахнула, зажевріла, а долоня, а пальці які чудернацькі у неї! "Диви, Синько! — покрутила перед носом у чортика просвіченою долонею. — Наче горить, правда?"

"Ну тебе! — одвернув кирпу Синько. — Обпечеш!"

Синько засопів і сховався під кофту. Він був ображений — така зневага до нього! Давно обіцяла Женя, що візьме його погуляти в місто і саме ввечері, коли в Києві починається карнавал вогнів — стрічками, бутонами спалахують вони на дахах і на фасадах будинків, підсвічують небо і наче танцюють на хвилях Дніпра. Давно обіцяла Женя: підемо! І от зібрались вони сьогодні, та, виявляється повно в Цибульки знайомих — то причепився Мотя, то цей довготелесий Бенчик (думає, не впізнали його). Крадеться збоку, страждає, ховається в кущах а Женя услід за ним, а на Синька — нуль уваги. Хай сидить бідний Синько під кофтою, хай задихається, ніхто про нього і не згадає.

— Не сердься! — сказала Женя. — Дай тільки гляну, куди наш охоронець побіг.

— Охоронець, Мохоронець! — забурмотів Синько. — Я твоєму Бенчикові такий мармелад устрою, що знатиме…

Та Женя вже не слухала його бурмотіння.

Широкою алеєю, крізь заграву, попрямувала до літнього павільйончика, де лунала музика і де товпилась молодь. О, морозиво дають! А де морозиво — там шукай і "генерала". Дуже ласий він на вершкове!

Стала в чергу (краєм ока нишпорячи: чи нема його тут?). Купила порцію суничного — у вафельному стаканчику. Притулилась до столика, за яким самотньо стояв немолодий дядечко, схожий на директора школи. Він вдумливо, навіть байдуже вичерпував ложечкою вже ріденьке морозиво і дивився при цьому непорушно поверх Жениної голови. "Мабуть, учений, — подумала Женя. — Стоїть і задачі розв’язує".

Взялась за морозиво. Тільки надколупнула його, як раптом із-за дядечкової спини хтось зиркнув на неї швидким крадьковитим поглядом. Бен! Женя витягла шию, щоб глянути — він чи не він? Але тільки хвиля гойднула стільці, десь дзенькнула пляшка і майнула чиясь спина, та хтось буркнув услід: "От! Носить тут жевжиків! Воду розлив!"

Женя уткнулась у стаканчик. Завмерла, неприємно вражена дикуватою втечею. Гра грою, але... набридло вже. Якісь перелякані хлоп’ячі вихватки. Сам, видно, не знає, чого йому хочеться: дружити? І щоб ніхто не бачив, не сміявся? Щоб не вронити в очах товариства "генеральської" честі? А хіба не смішніше — дражнитись, а коли поблизу нікого нема, винувато топтатись, кліпати очима або, як зараз, — таємно бігати слідом і боятися підійти, відверто сказати: "Пробач! То все — Жабулька, шпигунка — пусте. Ти молоток, чесно! Ти прямодушна людина! І правильно казала — про туї, про брехню і куріння. Я не серджусь, закон!"

І подати руку — мужньо, по-генеральському.

А не рвати між столами, щоб аж хвиля услід...

Женя заглибилась у свої думки, і тепер уже дядечко нишком поглядав на неї й дивувався: які то задачки розв’язує це серйозне вухате дівча?

А Женя, насупившись, повільно захрумкала солодкою вафлею. Погляд її блукав десь далеко, вона одразу й не помітила, як перед носом у неї мелькнула сіренька лапка, зачерпнула собі крихту морозива й потягла під кофту.

Дядечко настовбурчив брови. І вже не цярпав ріденьке молоко, а трохи здивовано кліпав на дівчину. Ну от! Ще раз вихопилась лапка, потяглась до стаканчика, але…

Женя ніби отямилась і, стримуючи сміх, ляснула легенько по лапці. "Ти що? Не смій, не бешкетуй мені тут!" — зашепотіла строго й ліктем притисла Синька. Ага ж, послухав її Синько — він уже плямкав під кофтою, вдоволено пирхав, облизувався.

"Дай ще! Бо сам візьму!"

Мабуть, розсмакував — морозиво йому сподобалось, і він уже вимогливо простягав долоньку.

Дядечко оторопіло закліпав, знов угледівши ту волохату лапку.

Женя одвернулась (ніби для того, щоб відкашлятись) і сказала Синькові: "Відкрий рота!" Той з готовністю роззявив. Дівчина відколупнула чималу грудочку суничного, ще й не піднесла йому, як він хапнув свою порцію і вмить проковтнув, тільки блимнув зеленими лупками. "Ох ти, жадюга! В кого ти вдався!" — зачмихала Женя.

Кивнула привітно дядечкові й вийшла з-за стойки, залишивши людину ще більш здивовану: "Бач, старість! І після морозива в очах мерехтить!"

А Женя подумала, що Бен, видно, чкурнув додому, бо після крадіжки батько нам’яв йому вуха і гримнув: "Сиди під замком! Не виходь, не сором нас на людях!" І Бен цілими днями сидів під арештом, а пізно ввечері, мабуть, таки вибрався нишком на вулицю — на одну хвилинку. Та й побіг назад.

Тільки Женя подумала про нього, як на алеї, де горіли червоні вогні, вона загледіла Бена. Той стояв далеченько, стояв спокійно, застромивши руки в кишені. Облитий вогнями, якийсь тривожний, він очікувально дивився на Женю. І коли упевнився, що вона помітила його, зробив такий рух, ніби по-джентльменськи вклонився, потім рішуче повернувся і військовим кроком попрямував у бік Стадіонної.

— Ну? — вистромив голову Синько й сердито засопів. — Ти довго будеш йому вслід дивитися? Чи ми поїдемо в місто?

— Поїхали, — сказала Женя.

Їй і жаль було, що Бен подався додому, і разом з тим легше: розв’язалися руки. Гра є грою, весь час у напруженні — так і чекай несподіванки, якогось хлоп’ячого вибрику. А тепер можна зітхнути. Можна, аби тільки охота була, пострибати, покачатися — прямо хоч тут, під кленами.

— Куди б нам краще поїхати? — стала й задумалась Женя. — На Хрещатик чи на Володимирську гірку?

— На Володимирську гірку! — буркнув Синько. (Відчувалося, що він все ще ображений).

Із скверика вони вийшли на простору міську магістраль. Тут пливла святкова юрба, прокочувався гомін, човгали десятки ніг, світло ліхтарів відсявало на скельцях окулярів, на брошках, на кулонах, на модних зачісках. Здавалось, якесь всенародне свято, маніфестація, хоч був

звичайний весняний вечір, ілюмінований останніми рожево-білими свічками каштанів.

Тротуар колихався від люду, а що робилося посеред траси! Живим мерехтливим потоком неслись машини — немовби у зеленому тунелі, сплетеному із могутніх гілок каштанів. Вгорі над трасою — два ряди матово-білих світильників, які далі ставали світловим пунктиром, а ще далі — світловою ниткою. М'яко, приглушено горіли сигнальні вогні, і Жені здавалося, що то в’ються, переплітаються між собою довгі стрічки серпантину — жовтого, зеленого, червоного. На будинки, на тротуари, на перехожих лилось якесь фантастичне світло люмінесцентних ламп і неонових реклам, схоже на морське чи місячне сяєво.

І над усім цим — пишні свічки каштанів.

— Правда, гарно в Києві! — сказала Женя, захоплено вбираючи поглядом надзвичайно мінливе мерехтіння вогнів.

— Подумаєш! — забурмотів Синько. — У лісі краще! У нас там такі карнавали були, і вогнів не менше, особливо коли над болотом і в темну ніч…

— Над болотом! Мовчав би! Ти сьогодні злий і буркотливий, як дід. Аж гуляти не хочеться з тобою!

Обоє ображено насупились.

Не розмовляючи, попрямували далі. Тобто Женя пливла за натовпом, за веселою святково вбраною юрбою, а Синько сидів, трохи надувшись, і спогорда тримав свою гостру, набурмосену мордочку, висунувшись до половини з-під кофти.

— Ну не треба, — сказав він перегодя. — Не сердься. То я так. Щоб ти не дивилась за тим довготелесим, що стрибає в кущі. (Тут Женя не

витримала й чмихнула). А якщо правду казати, то я теж люблю твоє місто. Он дивись, — і він ткнув пальцем у тьмяно освітлений глухий завулок.

Там, на широкому п’ятачку, панувала тиша й безлюдність. А точніше сказати — над тією тишею і безлюдністю панував один хлоп’як. Він кружляв по колу на велосипеді, але ні — не просто кружляв. Він демонстрував найвищий клас пілотажу: літав із заплющеними очима, а руки широко розкинув у сторони й зовсім не тримався за руль. Ось він — з німим відчайдушним захопленням — зробив одне коло, друге, третє, і Женя спочатку не зрозуміла: чого він уперто, як тінь, кружляє на тому п’ятачку? І тільки потім помітила: на одному балконі, напівтемному, стоять дівчатка, вони поглядають униз, збуджено перешіптуються. Ага! То він перед ними (і для них!) демонстрував "сліпий політ": як без руля, заплющивши очі, можна виписувати на клаптику асфальту ось такі, гранично круті "нулі" й "вісімки".

— Ух, молодець, одчайдух! — завовтузився Синько й сказав, що так тільки його дядько Синтюх Однозубий умів колеса виписувати. — Дай я стрибну, покатаюсь на багажнику, — попросив він Женю.

— Не треба! Гайда звідси.

— Всі ви такі! — знову набурмосився Синько. — Любите покомандувати! Такими, як я.

"Дурненький ти! — всміхнулась Женя й згадала, як Бен таємно крався за нею. — Не треба заважати. У них своя гра". У них — це вона подумала про віртуоза-велосипедиста й про дівчаток, що перешіптувались на балконі.

Пішли далі провулком. Ставало безлюдніше, тихіше.

У маленьких двориках де-не-де ще стрибали дівчатка, дограючи в класи; де-не-де стояли, підпираючи стіни, хлопці з гітарами; де-не-де під лампочками, які теліпалися на провідках, сиділи діди-пенсіонери, оточені темрявою, і добивали "козла".

Женя повернула ще в один провулок. І ось на тлі вечірнього неба вималювався чіткий силует верхньої станції фунікулера. За ним щось починалося — глибоке, підсвітлене знизу, безмежне... Звідти несло прохолодою.

Так вони вийшли на Володимирську гірку. І коли наблизились до залізної огорожі, тут Синько ахнув.

Справді, оце була краса!

Гора, а під горою — Поділ, ціле величезне місто внизу на рівнині. Воно лежало в огнях, в міріадах вогнів, то розсипаних бісером, то розстелених стьожками, то скупчених живими гірляндами. Місто, повне вогнів, немовби пливло у весняну ніч, за Дніпро, в заповнені млою простори, звідки повівало річкою лугами, пущами.

Ні, що не кажи, а Київ — домівля, де народилася Женя. Місто — з усім напруженням і неспокоєм — живе в ній, у її снах, у її крові, і розлюбити його Женя не зможе.

Словом…

Словом, Синько шарпнувся, випорснув із рук і сторчма полетів по схилу. А Женя за ним, вона зраділа, що одягла не вихідне плаття, а стареньку кофту; вдвох покотилися крутим укосом, запищали, заборюкалися, і це були однакові чортенята, і однаково блищали в них очі — від захвату й дитячої радості.

А гора тихенько двигтіла, несучи на собі важке, багатотонне, гранітне, залите вогнями людське дивовисько — Місто.

Нареготавшись, вони заспішили додому.

Таким переляканим Женя ще ніколи його не бачила. Він затремтів, напружено витяг шию і, мало не плачучи, залепетав: "Моє бугальце, моє бугальце!.."

Сталося це зовсім несподівано. Вони дійшли до своєї Стадіонної і зупинилися — навпроти їхнього будинку, в глухому дворі, відбувалося щось гамірливе і незвичайне. Світило кілька потужних ламп, товпились люди, лунали гучні чоловічі голоси — можна було подумати, що знімають фільм. Але ні, Женя одразу вгадала: он бульдозер, то ламають старий Кадушин будинок, що пережив себе і давно стирчав неприкаяно між новими спорудами.

Бульдозер відповзав назад, розганявся й бив ножами відвалу в почорніле підмур’я будинку — з тріскотом, з вибухами сірого пилу рушилась трухлява дерев’яна хибара, а заодно, і паркан, і ворота, де любив спинатися Вадька Кадуха у знаменитій воротарській стойці. ("Як збіглося! — здивувалась Женя. — Знесли старий "Комунар" і майже одночасно — це, останнє Вадьчине пристанище").

Дівчина з оторопілим захопленням дивилась на веселе й завзяте руйництво, на те, як згрібає бульдозер порохняві дошки й цеглу, як зі скрегетом вивертає почорнілі, глибоко вкопані стовпи. "Диви, диви, падає!" — хотіла було сказати Женя про дах, що посунувся, боком з’їхав униз. Але не сказала, бо саме тоді й відчула, як затремтів Синько, зашарпався у неї в руках і здушеним голосом пролепетав: "Моє бугало! Моє бугало! Вон там!" Синько шарпнувся з несподіваною злістю, сердито; вирвався з рук і, наче підстрелений, застрибав через дорогу у двір, де валяли будинок. Те, як він вирвався і як бігом пошкутильгав у двір, спочатку спантеличило Женю. Потім майнула згадка: "Він казав же

колись, що десь поблизу ховає свій родинний вогник, переданий йому від діда, і в тому вогнику — вся його сила й спритність, і що коли хтось розтопче його бугало, то Синько помре..."

Стурбована Женя й сама підступилась до Кадушиного двору, але далі не насмілилась іти: вся територія була огороджена кілочками з натянутим шпагатом (знак — "Обережно! йдуть небезпечні роботи!"), а крім того, серед цегли й ламаного дерева порядкували такі кремезні дядьки в парусинових робах (які аж блищали в промінні потужного світла), що страшно було туди й підступатися. І Синько... І Синька ніде не видно було, чи він кудись заліз у розвалини, чи вже побіг додому.

"Невже він придумав ховати свій вогник десь тут, коло Вадьки Кадухи?" — подумала Женя, і це їй здалося загадковим, не дуже розумним і не зовсім обачним.

Вона постояла, з ваганням позаглядала через натягнутий шпагат і спохватилась тільки тоді, коли глянула на високе нічне небо. "Ой! — крутнулась і швидше затупотіла у свій двір. — Так пізно, а мама ж не спить, чекає мене!"

Синька не видно було, і Женя весь час оглядалася, поки й не забігла у своє парадне.

БЕН: ЗРАДА І САМОТНІСТЬ

ХТО Б ЗНАВ, ЗВІДКИ ПРИЙДЕ ДОПОМОГА?

Два моменти свого життя Бен хотів би забути, викинути геть з голови і ніколи не згадувати.

Перше — це як залізли вони в танк Т-34, і як затарабанила сторожиха палицею по броні, і як Бен — на свій жах і здивування — побачив: так обдурив його, так наколов отой нещасний курсантик!

Ніякого мотора в танку не було! І який там в аллаха мотор! Стояла порожня гола коробка, вся почорніла й іржава. І, видно, в ній побувала не одна бригада нальотчиків, бо хтось на внутрішній стіні крейдою вимахнув: "Привіт івналідам умственних способностей!" Виходить, це він, Бен, інвалід, бо повірив дурним жартам.

Не встиг "генерал" отямитись після першого потрясіння, як Кадуха — різким боксерським ударом — послав його в нокдаун, головою в бойове відділення танка. "Йолоп! — просичав Кадуха. — Зв’яжись із такими!"

Коротше кажучи, викинути, забути й ніколи не згадувати.

А друге, що не давало спокою, — сцена в міліції.

Коли їх, ще теплих, із каністрою в руках, в іржі та мазуті, на всіх газах доставили в міліцію, в сіре казенне приміщення, і там вишикували рядочком (у трусах і майках), і повернули лицем до столу, до сержанта Рябо-шапки, і сержант Рубошапка хмуро крякнув і кивнув з-під козирка: "Ну-с, голубчики, розказуйте" (а поруч — два міліціонери з наганами в кобурах), — тоді сталося щось неймовірне. Повіяло страхом. Замаячило: ось так, голих, у підвал їх... Панченко й Зінчук скривились, одвернулися, засвердлили кулаками в очах, розмазуючи мазут і чорну водичку. Бен трохи кріпився, але гірке хлоп’яче шморгання подіяло на нього так гнітюче, а від цементної долівки запекло таким морозцем, що й він за компанію почав кривитися, видавлювати з очей сльозу. Разом забурмотіли, що вони дурні, не хотіли, не думали, що більше не будуть. А Кадуха відсунувся, злостиво глипав на засоплених дружків і шипів: "Шкури!" Словом, якось само собою вийшло: вони, троє школярів, не хотіли, а повів їх Кадуха.

"Шкури!"

Теж якби забути, викинути і ніколи не згадувати!

І ще був один неприємний момент. Це коли приїхала швидка допомога і на носилках забрала діда Андрона. його виносили втрьох, довгого і мертвотно-жовтого, з синіми руками на покривалі. Не могли розвернутися на площадці, повиходили сусіди, і тоді якась жінка пробухтіла: "Тиран… казала (так воно й сталося): доведе свого діда до смертного приступу". Здригнувся Бенів батько на ті слова. Провів носилки вниз, а коли повернувся назад, труснув за петельки Бена: "Чув, що про тебе кажуть! Тиран і грабіжник ти!" А далі про те, що він, батько, зараз же полетить у Карпати, забере матір, а Бен щоб сидів дома й носа не потикав на вулицю, бо коли приїдуть вони, то…

Словом, уже восьмий день сидів Бен під домашнім арештом: дід у лікарні, а батьки — хоч і льотна погода — чогось застряли в Карпатах.

Зараз Бен лежав на тахті — в погонах, в льотчицькому шоломі — і, заклавши ногу за ногу, думав, що найстрашніше у світі — це зрада. Так, повна зрада. І самотність.

Бен залишився генералом без армії.

Коли (порушуючи батьків наказ) він крадькома спускався у двір, його вірні соратники, як миші, розбігалися геть — у під'їзди, в кущі, за будинок. А якщо хтось і загавився або робив спробу наблизитись до Бена, одразу з котрогось балкона лунав мелодійний, співучий голосок: "Ко-о-лю! Іго-о-ро-чку! Додому!" І Коля чи Ігорок якось боком, насуплено ступав повз Бена й ховав очі. Одне слово, після танкової катастрофи Бена обминали в дворі, наче інфекційного.

Єдина була втіха — виповзти, коли стемніє на вулиці, і з кущів таємно поглядати на вікно… ну, тої… Цибульки (вона хоч не одвертає носа, як дружки-зрадники). Або пригинці, маскуючись, іти слідом за нею, за її упертим чубчиком, і оглядатись, щоб ніхто не бачив (і вона!), бо таке життя у нього, підпільне. "Не потикай мені носа на вулицю!" — це батьків наказ.

Зараз Бен лежав на тахті й з горя погицував на пружинах. Намацав ногою "Спідолу", ввімкнув її. Гримнула музика. Проте й бравурна мелодія не заглушила голодного маршу в животі. Цілий тиждень, після того як забрали діда, Бен сидів на голодному пайку. І от знову перед ним постало фатальне: що їсти?

Четверо на баржі, як писалося в газетах, з’їли солдатські чоботи. Але хромові, та навіть і кирзові наваксені чоботи — то апельсинчик у порівнянні з тим, що їв Бен. Знайшлося у корзині трохи картоплі й червоних буряків — Бен знищив їх сирими (ох, і сміялася б Цибулько, якби побачила!). Знайшлась петрушка й квасоля, яку дід купляв на борщ, — і те, неварене й несолене, відправилось у шлунок. Але це була тільки закуска. Справжні муки чекали його попереду. На третій день Бен добрався до гірчиці й лимонної кислоти. Що можна з них приготувати? Бутерброд? Але для бутерброда, як мінімум, потрібний хліб. І Бен просяяв: є півкулька борошна! Вічно в боях і походах, Бен вривався раніш на кухню, хапав шмат ковбаси і захеканий біг на вулицю. Йому було не до того (та й хіба то хлоп’яче діло!), щоб придивлятися, як там куховарить дід Андрон і що він готує із борошна. Знав тільки загальну ідею: із борошна щось печуть. М-да, печуть. Але технологія, виробничі секрети?

Бен почухмарив потилицю і вирішив: пекти, так пекти, штурмом! Без лишніх фокусів. Висипав борошно у сковороду, налив туди води, розмішав складові частини і поставив на вогонь. І тут на очах Бена почали творитись у сковороді неймовірні чудеса. Як на вечорах в кабінеті хімії. Спочатку бурхлива реакція: біла густа рідина закипіла, весело затанцювали бульбашки, вибухали й пострілювали вгору вулканчики, потім кипляча магма затихла, але тут підозріло потягло на всю кухню чимось ядучо-горілим. Мабуть, готове, подумав Бен. Ткнув пальцем — зверху сире, а знизу курить, пахне смаленим.

Вимкнув газ.

І вперше відчув себе абсолютно бездарним, коли спробував зшкребти ножем своє печиво. Борошно, виявляється, сплавилось з металом, скипілось, на тарілку падало щось потворне: зверху сире й липке, а знизу тверде й обвуглене, як жужіль.

Хто б подумав, що спекти хліб — така непроста церемонія.

Бен стулив докупи свого кулінарного виродка, добре намазав гірчицею, покропив лимонною кислотою і тільки взяв на язик, як сльози самі пробились з очей, і Бен подумав, що треба сходити в лікарню до діда, бо старий і ноги протягне, а його ніхто не провідає. Бо, власне, крім тирана й грабіжника Бена, немає в діда тут нікого з рідних.

Після борошна усі їстівні запаси в квартирі закінчились.

Ще два дні протримався Бен на телепередачах і на сирій воді. Й забредали йому в голову різні дивацькі думки: чи не краще було відправитись за Вадькою в колонію? Там хоч мав би гарантований пайок, це раз, а друге — оте "шкури!" висіло б зараз на комусь іншому, а не на ньому.

На п’ятий день, під ранок, приснився страшний і безглуздий сон: пустеля, Бена присипало гарячим піском, Бен умирає, а перед ним — ну перед самим носом, тільки руку простягти! — проїжджає свіжий рум’яний пиріжок на автоколесах, а за кермом сидить вона ж таки, Цибулько. Бен крикнув: "Жень!" — прокинувся і зрозумів: треба шукати щось їсти.

Насилу підвівся і, похитуючись від голодного шуму в голові, побрів на кухню. Ще раз понишпорив у тумбі. У верхньому ящику, де дідок складав свіжий хліб, булочки, батони, сайки, тепер вільно й просто лежала газета-підстилка. Витрусив газету, а тоді витяг і витрусив увесь ящик на стіл. Випало рівно сім крихт, сухих і твердих, як застиглий

цемент. Відразу ж кинув їх у рот, і вони, продираючи горло, повільно і врочисто попливли в глибини голодного єства.

Бен став на коліна й, постогнуючи, облазив усю кухню — заглядав під стіл, під холодильник, умивальник, батарею. його пошуки виявились не марними: із-за плити викотив три пляшки з-під кефіру. Три пляшки — це капітал! Сорок п’ять копійок!

Так! Але щоб мати ці сорок п’ять копійок в натурі, треба плуганитись у молочний магазин. Більше того — треба помити заплiснявілу склотару. Понюхав одну пляшку, другу: шпигнуло у ніздрі таким різким прокислим духом, що він аж чхнув. Нема дурних, подумав Бен. Щоб голодний чоловік тратив останні сили на чортзна-що? Може, й так вдасться підсунути.

Склав брудні пляшки у сітку і з нудною неохотою пошкутильгав у магазин, не уявляючи собі, які прокляття обрушить на його голову продавщиця, перш ніж прийняти оті нещасні три пляшки.

З магазину Бен вискочив як ошпарений, навіть не глянув, що за товар всучили йому взамін на склотару. Вже дома, коли вилив молоко у склянку, побачив: стоїть стовпчик прозорої синенької води, а зверху плаває якась біла, мікроскопічна флора — чи то інфузорії, чи туфельки. "Ну, аферистка! — вилаявся Бен. — Видно, позавчорашнє підсунула!"

А втім, голод не тітка, перебирати добром не випадало. От тільки проблема: з чим пити прозору водичку? Ще раз обнишпорив тумбу і в найдальшому кутку знайшов дві трубочки макаронів. Глянув на них проти сонця — трубочки ясно просвічувались. А коли пожував їх, то здивовано хмикнув: ні солоне, ні солодке, навіть тістом не пахне. Наче пластмаса.

Він уявив, як зараз сидить за столом Цибулька, щоки з рожевими ямками, і ніс аж світиться, сидить обласкана батьками і наминає… котлети або борщ із пампушками.

Гірка сирітська образа здушила йому горло: "Ну де батьки? Чого вони застряли в Карпатах? Є у них син чи нема? Є у них совість?" Він жував схожі на скло макарони, запивав водою з інфузоріями і не здогадувався, що через п’ять хвилин, як тигр, кидатиметься по кімнаті, хапаючись за живіт. А потім до самого вечора не матиме змоги навіть виглянути на балкон — не до того буде.

А пізно ввечері, в темряві, сидячи на тахті, Бен пригадуватиме, які бутерброди він роздавав у дворі своїм підлабузникам. Ні, ви тільки уявіть собі: дід тонесенько нарізав хліба, а тоді — знов тоненько — намазував його маслом, а зверху клав кружечки ковбаси, а тоді ще хліб і ще ковбаси або голландського сиру. Чуєте? Збожеволіти можна! І ці делікатеси Бен роздавав кому? Панченкові і Родьці Зінчуку! На своїх харчах, можна сказати, вигодував донощиків і зрадників. Так, зрадників, бо тепер, після розвалу Бенової армії, вони перекинулися до запеклого суперника, до отамана з сусіднього двору — заїкуватого курця й гітариста Шурика, до того самого Шурика, з ким Бен вів постійні війни. З’їсти центнер бутербродів, лащитись, зазирати тоді у вічі, а потім зрадити — ні, на таке здатні лише духовні пігмеї! "Шкури!" — сказав презирливо Бен, чомусь зовсім забувши, що цей ярлик і на нього був повісив Кадуха. Таким нехитрим способом Бен зняв із себе мерзенне тавро і перекинув його на своїх дружків.

Зрадили…

Бен умирав у гордій самотності й бачив картину, якою він приголомшить не тільки свій двір, а й увесь Київ. Серед білого дня, коли найбільше збереться народу перед будинком, Бен вийде з парадного, хитаючись від голоду й страждань, стане під стіною, заплющить очі і прямо в груди націлить дуло автомата. Замруть люди, захолонуть. Не встигнуть навіть ойкнути…

А Бен спокійно (але так, щоб чули всі) скаже:

— Хай знають зрадники, як умирають герої!

І випустить чергу в груди. Зойк, гам, натовпи людей, похоронна процесія до Байкового кладовища, Цибулька йтиме й розмазуватиме сльози, а всі ті, що колись образили, обдурили чи оббрехали Бена, хай тепер терзаються і згоряють від сорому.

Тричі на день розстрілював себе Бен. А це неважко йому зробити, бо він строчив собі в груди, не встаючи з тахти, під джазову музику "Спідоли". А коли на вулиці зовсім темніло, самотньо виходив у двір, забивався у глухий куток, де стояли дитячі лавки й сірів розтовчений пісок. Там, невидимий для світу, Бен сідав, прислухався до гулу величезного міста і думав про те, який неосяжний світ, населений лісами, тиграми, ягуарами, індійцями; і в цьому світі крізь тундри, пустелі й савани пробиваються напівдикі племена, і їм не стачає справжнього вождя, полководця, який сидить тут, на дитячому майданчику, всіма забутий і покинутий, майже при смерті.

В стані крайнього виснаження й душевного занепаду і знайшла його Женя Цибулько. — Бен сидів у темряві сам, зігнувшись, і над похиленою головою, в траурі, дзвеніли комарі.

— Бен, — сказала Женя, — Йди до нас. Мама кличе.

— Чого?

— Не знаю. Послала, щоб я знайшла тебе.

Женя знала, чого мати кличе Бена, але промовчала, та й взагалі намагалась говорити якомога спокійним і байдужішим тоном. Мовляв, мене послано, от я й кличу тебе.

Бен тяжко й скорбно зітхнув, тим самим ніби промовив: "Ходять тут усякі! Не дають людині спокійно і вмерти". А проте встав і, оглядаючись по двору (чи нема близько нікого, бо неприємно йти під конвоєм жіноцтва), поплівся за Женею.

А незабаром на кухні Цибульків можна було побачити сцену: Бен уплітав уже другу тарілку гарячого супу, лице у нього розпалилось, чуб звисав над очима й прилипав до спітнілих скронь. А за спиною Бена стояла Галина Степанівна, вона з жалем і якимсь острахом дивилась на Бена, на його розтріпаний змокрілий чуб, на темні патьоки по щоках, на поламані генеральські погони, дротом прикручені до теніски. Мати доливала супу, підкладала хліба й поглядала на чоловіка: "Що це за батьки, га? Кинути дитину напризволяще і поїхати — та у мене б серце розірвалося!" Цибулько спирався плечем на одвірок, хмурився, кінчиками пальців поправляв окуляри: він розумів жінчин гнів, але розумів, на жаль, і те, що хлопця можна нагоду-вату супом, а от що зробиш з батьками?..

А в Жені були свої міркування: ну, скільки можна з цими погонами, з шаблями, пістолями? Цяцьки! Аби щось серйозніше (шостий же клас!). Коли б у неї був старший брат, щоб разом… ось літом поїхати в Пущу… І тут щось таке несподіване спало їй на думку, що Женя застигла, швидко закліпала очима, сама не повірила собі. А потім з гострим напруженням, з хвилюванням подивилась на Бена: чи можливе таке… щоб з ним, з Беном, поїхати на озеро в Пущу-Водицю?

Бен і не підозрював, які думки схрещувались над його нечесаною головою. Зараз він нічого не бачив, крім тарілки з димком гарячої пари та скибочок пахучого хліба.

Вже через силу доїдав суп з фрикадельками.

Все повільніше й повільніше тягав ложку, очі його заволокло туманцем, сизою млостю, голова схилилась нижче, тіло розм’якло,

розслабилось. І ось, цюкнувши ложкою по столу, Бен поклав чуба на лікоть, глибоко замислився, і в кухні почули мирне тоненьке сопіння.

— Диви, — тихо проказала Галина Степанівна. — Заснув. Намучився бідний.

Удвох із батьком вони обережно взяли Бена попід руки (а він був тяжкенький, наче зовсім і не схуд) і, волочачи його ногами по долівці, потягли в кімнату, вклали на диван. А мати підсунула під голову м’якеньку подушку.

Бен заплямкав губами, повернувся до стіни. І, підім’явши під себе генеральські еполети, солодко заснув.

А Женя постояла, ще якусь мить з доброю, трохи спантеличеною усмішкою покліпала на Бена і подумала: їй давно здавалось — так воно й буде... Сваряться, сваряться люди в класі, в дворі, а як трапиться біда — то разом...

АВІАКВИТОК НА МАНЬКІВКУ

Якось раптово — без телеграми, без попередження — приїхали Кущолоби і забрали Бена. Ні, не з собою забрали, а взяли його від Цибульків та й відправили у піонерський табір.

Жаль. Збирались вони вдвох на озера. Це мама, наче телепат, одразу вгадала Женині думки (і навіть не думки, а перші неясні й невиразні напівбажання). "Чого б вам, — сказала Галина Степанівна за сніданком, поглядаючи разом на Женю і Бена, — чого б вам не поїхати в Пущу-Водицю? Канікули! Тепло! Візьмете там човна та й покатаєтесь. Женю одну страшно пускати".

Бен, що супився і ховав очі від Цибульків, коли почув слово "страшно", випростав плечі й твердо глянув на Галину Степанівну: "Зі

мною — хоч в джунглі. Закон! Ніхто й пальцем не зачепить!" (Бен сидів помитий, причесаний, у жовтій тенісці і, видно, соромився такої парадності й чистоти).

Все так просто й швидко владналося: "Поїдемо!" І от нагрянули Кущолоби. Наче не могли вони ще днів зо два помандрувати по Карпатах!

Забрали Бена. Жаль. Порадились, поміркували Цибульки і винесли сімейну ухвалу: поки їм, батькам, дадуть відпустки, хай Женя летить у село до баби і там перебуде місяць чи півтора.

Отже — в село. Завтра о десятій годині.

Квиток на літак лежав на тумбі коло дзеркала, і Женя мало не щохвилини підходила туди, розгортала квиток і з тривогою перевіряла: чи таки точно, що завтра і що саме на десяту годину?

Знала, що точно, але через якусь мить знову підбігала до тумби.

Вона хвилювалася перед від’їздом і не уявляла собі, де зараз Бен і що він робить. А висланий із Києва Бен сидів на околиці міста в піонерському таборі, сидів, заховавшись у кущах бузку, і через віконце в паркані поглядав на безлюдну дорогу в лісі, на нерухомі сосни, на порожнє застигле небо. І бачив перед собою зовсім іншу картину, повну руху й динаміки: моторний човен на крилах, швидкість — ніякій акулі не догнати, і летять вони озером удвох — Бен і трохи перелякана Цибулька.

Бен каже їй: "Ну що? Законно? Тримайся міцніше!" — і робить крутий віраж у воді. Словом, через тиждень Бен утік з табору і таємно прибув до Києва (пішки, в кабіні бульдозера, бо не було й копійки в кишені). Прибув — і така страшна несподіванка: спізнився! Поїхала Цибулька в село! Хіба не комедія! Як не щастить людині, то не щастить у всьому!

Під конвоєм діда знову відправили Бена в табір…

Аби ж знала Женя, що так станеться, хіба б вона поїхала у Маньківку! Ні про що не здогадуючись, дівчина збиралась в дорогу.

На підлозі стояв уже спакований світло-сірий дерматиновий чемоданчик. І його доводилось щохвилини шарпати — розстібати й застібати. Бо з кухні входила мати, якась заклопотана й розгублена, й приносила новий подарунок:

— Передай ще косинки. Бабі Паші. Вона любить білі косинки, та й добре їй буде на сонці поратись.

Йшла на кухню, а незабаром несла щось нове:

— Оце лавровий лист, а це чорний перець, а це пачка какао. Там у селі пригодиться.

(Тим часом Бен проламував у паркані дошку — на майбутнє, щоб у слушний момент, коли спатиме табір, чкурнути назад у Київ).

А мати несла в кімнату щось більшеньке:

— Забула. Племінничку Вовці гостинець. Твої шаровари. Ти й не носила їх, малі купили.

— О, треба ж Клаві щось, двоюрідній сестрі. Оці сережки від мене передай, вона любить, щоб на неї дивились, і всяку всячину на себе вішає.

Чемоданчик розпух, туди більше нічого не лізло. І мама пакувала ще й сітку, а Женя бурчала, що їй важко буде з цими вузлами тягтись до

села. (А Бен порізав руку об іржавий цвях у паркані і, лаючись, злизував кров із рани).

Нарешті все, здається, зібрано в дорогу. І Галина Степанівна біжить на роботу (бо й так відпросилась на годинку, щоб зібрати дочку в село), а Женя залишається дома. Сама.

Одна на всю квартиру. А може, і на весь будинок. Літом місто перекочовує на Дніпро. І Бенова армія розлетілася хто куди — по таборах, по селах до родичів.

Тихо в кімнаті.

Женя сідає за свій шкільний столик. Поряд — відчинене вікно на вулицю, сонце гріє їй в спину, горобці постукують дзьобами по бляшаному карнизу. Завтра о десятій — прямо в космос. Тобто в Маньківку. Прощай, шкільний столик. І ти, сварливе ліжко, і ти, серйозна боката шафа, — прощайте. На місяць, а може, й на більше. Тисну вам лапи. А тепер мовчіть і не тривожте хазяйку. Женя стомилась. Знаєте, яке збирання в дорогу: те візьми, те передай, те перекажи обов’язково — у батьків через кожну хату в Маньківці родичі. (А крім того — якийсь неспокій на серці. Можливо тому, що десь хтось порізав собі руку, і вам — навіть через далеку відстань — передається людський біль). Словом, навешталась Женя сьогодні. В голові — чай. Хочеться посидіти просто так, заплющивши очі, й тілом прислухатися, як ласкаво горнеться до тебе сонце. Тепло, сонно, зморює тиша. І не відчуваєш, що боса нога сама тягнеться до підлоги, до нагрітого паркету. Ще весною професор сказав: "Ходіть, Євгенціє, боса! Хоч дома ходіть. Щодня! Категорично вам раджу". Женя тепер так і робить — навіть у двір, коли мати не бачить, вискакує голоп’ятою.

Зараз вона сидить, блаженно розморена, і до слуху її долітає легенький шепіт листя за вікном, далеке дзеленькання трамвая. А нога вже лягла на підлогу і теж до чогось прислухається. О! Чуєте? Ніби щось

лоскоче підошву. Ні, не лоскоче, а тихенько ворушиться, поколює. Як там, у лісі, на холодній землі. Через бетонну стелю, через нижній поверх, через підвал і двометровий фундамент неслись, докочувались вгору якісь нібито підземні порухи, ніби таємні сигнали. Здавалося, щось проривалося маленьке, але вперте, розсувало цеглу, бетон, паркет і вже торкалось босої ноги, лоскотало між пальцями. Невже… пробивається пролісок? Як у Пущі-Водиці — через кригу?

Дівчина завмерла, вся перетворилась в слух. Ні, таки справді! Запах! Ви чуєте запах — ранньої провесни, талих снігів, ніжний холодний запах пролісків??!

І що дивно — цей запах линув з вікна, з нагрітої вулиці. Й Женя, як було вже з нею раз уві сні, гостро й виразно відчула, що в усьому місті — в трамваях, у метро, в підземних переходах — стоїть цей неповторний запах, аромат хвої, дощу, пролісків, зеленої пущі.

Розплющила очі й кинулась до тумби, до свого троянського коня. "Від землі твоя сила! — згадався їй таємничий напис у професорській квартирі. — Чуєш, як з глибини проростає пролісок?" І застукотіло у дівчини серце, ніби перед стрибком у воду. Вона щось надумала. Відкрила дверцята тумби. На підлогу вивалились цілим гамузом її давні дитячі кубики. Цими кубиками Женя сто років не гралась. І зараз посоромилася б, але — тут вона сторожко оглянулась — близько нікого нема, а потім — хто сказав, що вона буде гратись?

"Товариші! — промовила Женя (це в ній озвався батечка). — Ось квартали. Їх густо-густо, один коло одного. — Вона показала пальцем на кубики. — А за ними Пуща, яка підступає до самого міста. Що я пропоную? — Женя, як Гулівер, піднялась над містом і діловито промовила: — Я пропоную зробити ось що…"

Вона взяла і рукою розсунула квартали, аж вони заскрипіли, а на площі й вулиці пустила ліс, що стояв недалеко і тільки й чекав сигналу.

Сосни й берези, а за ними вайлуваті дуби один за одним посунули в місто, заповнювали кожен дворик і двір. Ось тут суцільними квадратиками ряботіли дахи будинків, а тепер — густий зелений масив, будинки скромно й спокійно визирали то там, то тут серед галявин та лісових просік. Не місто, а наче академічне селище в густому бору!

А це що за пустир у самому центрі? А-а, то яр і звалище цегли за стадіоном! Непорядок! Ми пустимо туди воду, буде ставок, а в ставку, де лежить на дні будівельний шлак, гарно, кажуть, розводиться риба. Уявляєте: прямо з балкона професор Гай-Бичковський тягатиме карасів! А Бен на плотах влаштовуватиме морські баталії!

(Тим часом Бен замаскував гілками свіжий пролом у паркані і поплентався до майданчика, посипаного гравієм, де збирався його загін на лінійку).

Женя переставляла кубики, і виростав перед нею прямий як стріла бульвар Каштанів; тут під кожним деревом вже продавали морозиво.

— Я знаю, що ти робиш, — раптом почула вона за спиною насмішкуватий голос і від несподіванки здригнулась. Але відразу ж заспокоїлась.

Ось хто завітав до неї — Синько! Звідки він узявся? Наче виліз із-за ліжка, бо ще й досі протирав кулачками заспані очі. Проте в його очах вже помалу пробуджувалось хитре лукавство й цікавість.

— Я знаю, — повторив Синько заспано й хвалькувато. — Ти будуєш гібридне місто.

— Правильно, — сказала Женя. — Бо я бачу, що без мене тут діла не буде.

— І без мене, — впевнено кинув Синько.

Він оглянув розкидані кубики, схвально мугикнув: "Ага, добре!" — і раптом спитав:

— Слухай, а ти мені крихту болота залишила?

— Болота? У місті? — В Жені налились теплом золотисті світло-каштанові очі; вона усміхнулась і легенько поскубла Синька за шкурку. — Ні, дорогенький, пробач. Болото я в місто наше не пущу. Я знаєш, що зроблю? Поїду завтра і привезу сюди Маньківку. Бачиш, за стадіоном є вільне місце. Ми переселимо Маньківку сюди. І ставок, і скелю, і річку — все перенесемо. Тільки, звичайно, заасфальтуємо дорогу і школу поверхів на двадцять поставимо. І будемо, дорогенький, бігати з тобою в школу повз ставок. І якщо тобі так хочеться, там знайдеш трохи болота, щоб вимазати твою мурзу.

Синько ще раз повів своїми світлофорчиками по розкиданих кубиках і, здається, лишився задоволений проектом міста. Найбільше сподобалось йому, що трава росла на балконах, пнулась вгору по стінах будинків, гірляндами розвішувалась на телеграфних дротах. "Добре!" — сказав Синько. Проте глянув на один із центральних бульварів і нахмурився.

— Ні, тут не так. — Він закректав і поправив кубики. — Не треба міліцейських будок. Люди у нас ходитимуть на роботу лісовими стежками, машини мчатимуть сосновими просіками, а регулювальників ми посадимо знаєш куди? У дупла величезних дубів! О! І хай звідти вони регулюють рухом автобусів, диких козуль, школярів, білок і лісових трамваїв. Ясно?

Синько глянув на Женю поглядом, що не визнавав заперечень.

— Прийнято одноголосно! — засміялась Женя й піднесла вгору обидві руки. Подумала — і веселий настрій у неї раптово змінився на

стурбований. — Слухай, — серйозно звернулась до Синька. — Де твоє бугало? Ти тоді так злякався…

— Ага, злякався. Бо було чого. Побіг я в двір, а вже від Кадушиного будинку порох і дим. І зверху по ньому товчеться бульдозер. А я свій вогник, щоб ти знала, в стіні заховав, у дерев'яній шпарці під вікном. Ніякий біс і з свічкою не знайшов би. А бульдозер знайшов і ковшем зачепив моє бугальце. Вищербив. І тільки зачепив, як у мене кісточка хрусь! — з п’яти й вискочила, і тепер я вічно буду кульгати, от!

Синько задер ногу і показав Жені маленьку червону п'ятку, вичовгану до блиску. (Женя здивовано поморщила носа — де там і яка там кісточка випала, не видно було). А Синько пройшовся перед нею, показав, як він накульгує на праву ногу. Кульгав добре, ще й постогнував, тільки важко сказати, чи то й справді у нього випала кісточка, чи він, хитрий артист, обдурював дівчину.

У всякому разі Женя пожаліла його, погладила кудлату теплу спинку.

Синько примружився й забурмотів, як дідок. Сказав, що тепер він знає, куди ховати своє бугальце. В старих будинках — ні в якому разі! Бо старе ненадійне. Синько розумніший став: що вічно стоятиме на Лук’янівці, років сто, а то й двісті? Щось нове і капітально-велике. Ото знайшов він близенько хмарочос (аж на 24 поверхи!), зовсім новий, тільки що збудований, і так приховав там бугальце, що тепер ніхто, ніколи, ні за яку ціну…

Словом, Синько розхвалився, а потім вони дружно взялися за кубики, бо ще багато у їхньому місті треба було розв’язати проблем: як до хмар поставити ковші, щоб по тих ковшах збігала дощова вода, збиралась у підземних озерах-резервуарах, а потім фонтанчиками била скрізь — у дворах, на вулиці, на клумбах; як побудувати оранжерею, щоб росли там білі гриби (для Синька!) й проліски (для Жені), і щоб у

школі прямо з вікон починався басейн, і на перервах проводились змагання ватерполістів і плавців…

Захоплені роботою, вони цілу годину будували своє місто, куди має переселитися Пуща-Водиця, Маньківка, Дніпро, висотні будинки, старезні дерева з міліціонерами-регулювальниками в дуплах, і ставок, де відбуватимуться морські баталії.

Удвох повзали по паркету, коротко й діловито перемовлялися, і кожен по-своєму переставляв кубики. Сонце лагідно пригрівало їм у спину, горобці постукували дзьобами по бляшаному карнизу за вікном.

А на тумбі під дзеркалом лежав розгорнутий авіаквиток, як свідчення того, що починається шкільне літо і що життя, за висловом одного великого географа, прекрасне ще й тому, що можна мандрувати.